פון מיהאלאוויץ קיין ארץ ישראל

מיין וואונדערליכע איבערלעבעניש,
פול מיט השגחה פרטית,
דורך די צווייטע וועלט קריג

יצחק נתן פריבאום

בעזהשי"ת

פון מיהאלאוויץ

קיין ארץ ישראל

א היסטארישע ערציילונג פון די סלאוואק׳אישע אידנטום
בשעת די צווייטע וועלט קריג, זייערע צרות און ליידען, פון יאר
תרצ"ט ביז תש"ה לפ"ק, און וויאזוי עס איז מיר געלונגען זיך צו
ראטעווען מיט די הילף פונעם באשעפער.

י"ל לרגל שמחת הבר מצוה של
הב׳ ברוך ני"ו בן מו"ה משה פרידמאן ני"ו
נכד המחבר
ד׳ אלול תשס"ו

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

הק׳ יעקב נתן פרידמאן

אלול תשס"ו לפ"ק

ברוקלין ניו יארק

כל הזכיות שמורות ואיסור השגת גבול
© Copyright '06

אזוי ווי דאס ארויסגעבן דעם בוך האט געקאסט אסאך געלט,
און אסאך ארבעט, איז פארבאטן פאר סיי וועמען ארויסצונעמען
עפעס פון דעם בוך אנדעם שריפטליכן רשות פונעם מוציא לאור.

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

המכירה הראשית אצל
חנני' יו"ט ליפא פרידמאן
49 Throop Ave Apt. 6-A
Brooklyn N.Y. 11206
(718) 302-8206

מפתח

הקדמה 7

אריינפיר 11

קאפיטל א׳

די מאבילאזאציא אין טשעכאסלאוואקיי 13

קאפיטל ב׳

די דייטשע פאדערן די סטודענט געביט 16

קאפיטל ג׳

אוקריינא פאדערט די קארפאטן געגענט 21

קאפיטל ד׳

סלאוואקיי פאלט אונטער די דייטשע שוץ 24

קאפיטל ה׳

אויסברוך פונעם קריג 26

קאפיטל ו׳

די האלינקא גארד 28

קאפיטל ז׳

די צרות אין מיהאלאוויץ 31

קאפיטל ח׳

שמד צעטל 36

קאפיטל ט׳

איינרוקען אין מיליטער 40

קאפיטל י׳

געזעגענט פון ישיבה 43

קאפיטל י״א

צוריק אין מיליטער 49

קאפיטל י"ב
מיינע חברים גיין אהיים 53
קאפיטל י"ג
השתדלות צו ראטעווען די סלאוואק׳אישע אידנטום 59
קאפיטל י"ד
דעפארטאציעס הייבן זיך אן 69
קאפיטל ט"ו
שווערע צייטן אין מיליטער 77
קאפיטל ט"ז
פארניכטונגס פון די סלאוואק׳אישע אידנטום 81
קאפיטל י"ז
ביי טרדכי אין פרעשבורג 84
קאפיטל י"ח
באפרייט פון מיליטער 86
קאפיטל י"ט
די ברכה פון מיין רבי 88
קאפיטל כ׳
די שרעקליכע בשורה 93
קאפיטל כ"א
די ליידיגע דירה 98
קאפיטל כ"ב
מרדכי פרענקל׳ס דירה 101
קאפיטל כ"ג
איך ווער געכאפט 104
קאפיטל כ"ד
וואו איז יענקל 107
קאפיטל כ"ה
באפרייט פון תפיסה 108
קאפיטל כ"ו
שבת אין מיהאלאוויץ 110
קאפיטל כ"ז
די בריוועו פון ר׳ שלמה פרענקל 113
קאפיטל כ"ח
מען גייט קיין פרעשוב 118

קאפיטל כ"ט

מיין רבי ווערט פארכאפט 120

קאפיטל ל'

די ארבעט ביי די באן 124

קאפיטל ל"א

השתדלנות פון רחמ"ד וויסמאנדל 127

קאפיטל ל"ב

אין פרעשוב ביי די גויטע 136

קאפיטל ל"ג

ביי 'הער פרייס' אין שטוב 139

קאפיטל ל"ד

א לעבעדיגע ידיעה איבער מרדכי 143

קאפיטל ל"ה

אין וויין פאבריק 145

קאפיטל ל"ו

די ערשטע מפלות פונעם דייטש 149

קאפיטל ל"ז

עס קומט אן שרעקליכע ידיעות פון פוילן 151

קאפיטל ל"ח

די גזירות גירוש אויף מזרח סלאוואקיי 155

קאפיטל ל"ט

מיקאלאש די שטאט פון פליטים 159

קאפיטל מ'

צוגרייטונג צום אויפשטאנד 166

קאפיטל מ"א

דער אויפשטאנד הייבט זיך אן 168

קאפיטל מ"ב

געראטעוועט אין די לעצטע מינוט 172

קאפיטל מ"ג

מען דארף ווייטער וואנדערן 175

קאפיטל מ"ד

ראש השנה אין מאטיטשקי 178

קאפיטל מ"ה

אנטלאפן אום חול המועד 181

קאפיטל מ"ו

פרעזידענט האַרטי ווערט געכאפט 183

קאפיטל מ"ז

אין די וועלדער ארום מיקאלאש 186

קאפיטל מ"ח

דעפארטאציעס פון סערעד 192

קאפיטל מ"ט

די שופט גיבט א צעטל 194

קאפיטל נ'

אויפן באן קיין פרעשוב 196

קאפיטל נ"א

געטראפן א בונקער 200

קאפיטל נ"ב

די מצב אין בונקער 205

קאפיטל נ"ג

די באפרייאונג 207

קאפיטל נ"ד

די חתונה אין בוקארעסט 212

קאפיטל נ"ה

נאכן קריג אין קאלוב 216

קאפיטל נ"ו

צוריק אין מיהאלאוויץ 221

קאפיטל נ"ז

פון מיהאלאוויץ קיין ארץ ישראל 227

קאפיטל נ"ח

לדור ודור ישבח מעשיך 231

מכתבים 233

בילדער 241

הקדמה

אלו פינו מלא שירה כים, ולשוננו רנה כהמון גליו, ושפתותינו שבח כמרחבי רקיע, וואלט איך נישט געקענט ארויסברענגען מיין דאנק צו השי"ת פאר די חסדים וואס ער האט געטוען מיט מיר. היינט צו טאג איז שוין אדורך פיר און זעכציג יאר זינט דעם ביטערן קריג, אודה ה' מאוד בפי אז מיר האבן אדורכגעלעבט יענע ביטערע צייטן און זוכה געווען אויפצושטעלן א שיינעם דור בנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצות.

אזויווי מיינע חשובע אייניקלעך נ"י בעטן מיך שוין א לענגערע צייט אז איך זאל זיי דערציילן וויאזוי עס איז מיר אדורך געגאנגען די ביטערע מלחמה יארן וויל איך שילדערן אביסל פון מיינע איבערלעבענישן. די צענדליגער יארן וואס טיילט אונז אפ פון יענע צייטן האט שוין געמאכט פארגעסן אסאך פון יענע יארן, אבער וויפיל איך געדענק נאך יא ליגט מיר נאך גוט אין די ביינער און איך וועל עס פרובירן איבערצוגעבן פארן נייעם דור.

אלץ א הקדמה צו מיין ערציילונג, וויל איך באמערקן אז די סיבה פארוואס איך האב זיך די אלע יארן צוריק געהאלטן צו רעדן פון יענע צייטן איז, וויל ווען מען רעדט פון די מלחמה יארן, קען אסאך מאל ארויפקומען אויפן געדאנק אסאך קשיות וואס עס טאר חלילה נישט געפרעגט ווערן, און נאר ווען דעם האב איך קיינמאל נישט געוואלט רעדן דערפון, דערפאר איידער איך הייב אן די ערציילונג וויל איך איבער׳חזר׳ן די אמונה פשוטה מיט וועלכע מיר האבן דאן געלעבט, מיר האבן געוואוסט אז די גזירה וואס מען מאכט מיט איז פונקטליך אנגעשריבן פון הימל. עס קומט מיר אייביג ארויף אויפן געדאנק זכרונות פון מיין **רבי הגה"צ רבי יואב אדלער זצ"ל, אבד"ק האנשעוויץ והגלילות.** איך דערמאן זיך וויאזוי ער פלעגט יעדע פרייטאג צונאכטס דאוונען מיט א געוואלדיגע ווארעמקייט, ווער רעדט נאך בי דעם קאפיטעל פון מזמור שיר ליום השבת האט ער געברענט מיט אן השתוקקות צום הייליגן שבת און בפרט בי די וועלטער פון **איש בער לא ידע, וכסיל לא יבין את זאת,** וואס דאס איז טייטשט, 'דו וויסט נישט' און 'דו פארשטייסט נישט'. אט די וועלטער איז מיר אריין אין די ביינער און דאס האט מיר מחזק געווען די גאנצע קריג'ס

צייט, איך האב מיך געהאלטן די וועלט אינגעקריצט אין הארץ. דאס וואס מיר האבן אדורכגעלעבט, איז געווען א גזירה מן שמים, מען טאר נישט פרעגן אדער טראכטן קיין קשיות, מען מוז מאמין זיין אז אלעס איז געווען מן השמים און מיר פארשטייען נישט זיינע דרכים. **איש בער ולא ידע וכסיל לא יבין את זאת.**

מען דארף געדענקען אז אפילו עס איז טאקע געווען א גזירה מן השמים, אבער די דייטשן מיט זייערע מיטהעלפערס האבן אויף זייער מהודר־דיגן אופן פראקטעצירט די גזירה, זיי האבן אויסגעטיילט אזעלכע הריגות און פיינונגען, געוצט די היינטיגע, מאדערנע טעכניקן צו פיניגען און אויס־הרג־נען אזויפיל מיליאנען אידן. דאס איז שוין געווען די בחירה פון די דייטשע חיות. אזוי ווי די ספה"ק פארענטפערן די באקאנטע קשיא, פארוואס איז פרעה באשטראפט געווארן מיט צען מכות, לכאורה איז דאך געווען א גזירה פון הימל, ועבדום וענו אתם ארבה מאות שנים. די תירוץ איז, אפילו עס איז געווען א גזירה אז די אידן דארפן זיין אין גלות אונטער די טמא־נע מצרים, אבער פרעה האט געפיניקט די אידן מיט אסאך מער רשעות, דאס איז שוין נישט געווען אין די גזירה פון באשעפער נאר פון פרעה־ס אייגענע בחירה, וועגן דעם האט ער באקומען זיין שטראף, און דאס זעלבע, קען מען זאגן, איז געווען ביי די דייטשן בשעת די קריג יארן.

דערפאר איז נאך שווערער געווען זיך צו ראטעווען פון די דייטשע נעגל, ווייל מיר זענען געווען אונטער די הענט פון רשעות־דיגע בעלי בחירה וואס האבן געהאט איין ציל צו הרג־ענען אלע אידן. דאס איז געווען א שווערערע סכנה ווי סיי וועלכע אנדערע סכנות, אזוי ווי עס שטייט אין ספר יערות דבש (דרוש ט"ו לי"א טבת). אויב א מענטש האט אפגעמאכט ביי זיך, איך וועל גיין און הרג־ענען יענעם, איז זייער שווער פאר יענעם זיך ארויסצודרייען, ווייל דער וואס וויל אים הרג־ענען האט א בחירה און קיינער קען אים נישט אוועקנעמען זיין בחירה. עס מוז געשהן א נס מן השמים זיך צו ראטעווען, אין אזא מצב זענען די אידן געווען ביי די צווייטע וועלט מלחמה, און ווער עס האט זיך יא געראטעוועט איז נאר געווען צוליב די פיל אויסטערלישע ניסים מן השמים אז ער זאל בלייבן לעבן. ביי מיין פאסירונג וועט איר זיך אויך באקענען מיט צענדליגער אויסטערלישע ניסים ניגלויים.

ווי דערמאנט האב איך קיינמאל נישט געוואלט רעדן פון די מלחמה יארן, אבער אזוי ווי עס וואקסט אויף א נייע דור און די אייניקלעך וועלן פרעגן: מיליאנען מענטשן זענען נעבעך אומגעקומען, הי"ד, ווי אזוי איז דער זיידע ניצול געווארן? וויל איך ארויסברענגען די השגחה עליונה וואס האט מיך באגלייט אויף טריט און שריט. מען זאל נישט מיינען אז איך בין געראטעוועט געווארן צוליב מיין חכמה, מיין געלט. ניין, נישט קיין געלט האט געהאלפן, נישט קיין חכמה האט געהאלפן, עס זענען געווען גרעסערע חכמים ווי מיר און

אסאך מענטשן מיט גרויסע געלטער, וואס זיי האבן געמאכט פלענער ווי אזוי צו בלייבן לעבן, האבן נישט אדורך געלעבט די קריג. נאר השי"ת ברוב רחמיו וחסדיו האט אזוי געפירט אז איך זאל בלייבן לעבן. כדי די חסדים זאל נישט פארגעסן ווערן סיי פון די וואס שטייען היינט אויף און ווילן דאס פארלייקענען צוליב זייער האס צו אידישע קינדער און סיי פון די וואס קענען שוועך גלייבן אז אידישע קינדער האבן אזוי פיל געליטן, וועגן דעם איז יא כדאי צו פארצייכן מיין איבערלעבעניש בשעת די קריג.

בעיקר וויל איך ארויסברענגען די השתלשלות הדברים וויאזוי איך בין געראטעוועט געווארן פון די נאצישע גרויזאמע הענט און אויך ארויסברענגען א טייל פון די צרות וואס די סלאוואק־אישע אידנטום האט געליטן סיי פון די סאלאוואקן אליין און סיי פון די דייטשן. אבער איך וויל בעיקר בריט אויסשמועסן און איבערגעבן פאר די נייע דורות אז זיי זאלן וויסן די אלע אפענע ניסים ונפלאות און השגחה פרטית וואס איך האב מיטגעהאלטן און געזען ביי די קריג.

אסאך זאכן האט מען גלייך געקענט זען אז דער מסבב כל הסיבות פירט אונז אונטער מיט די הענט, אבער ווי אינטערסאנט איז, אז זייער אסאך זאכן וואס איר וועט באגעגענען אין מיין ערצעלונג, האב איך אייגעזען ערשט אסאך צייט שפעטער, ווי גוט דער באשעפער האט אונז געפירט אין דעם ביטערן מלחמה, **גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי.**

ווען איך זע די שיינע דורות וואס מיר האבן, מיט סיעתא דשמיא, אויפגעשטעלט נאכן קריג, איז דאס מיין איינציגע נחמה און אין די זעלבע צייט מיין פערזענליכע נקמה אין די דייטשן ימ"ש, אז זיי האבן נישט באוויזן וואס זיי האבן געוואלט חלילה.

ביי די יעצטיגע געלעגנהייט ווען איך האב די זכיה זיך צו פרייען ביי די בר מצוה פון מיין חשוב'ע אור איניקל **ברוך** נ"ו, ווי פאסיג איז יעצט ארויסצוגעבן מיין איבערלעבעניש ארויס צוברענגן מיין הכרת הטוב פארן באשעפער וואס ער האט מיר געהאלפן דאס צו דערלעבן, **אויך וויל איך מיר הערצליך באדאנקן פאר די בעל שמחה ר' משה נ"ו וואס מיט זיין שטיצע האבן מיר געקענט ארויסגעבן דעם בוך,** די באשעפער זאל אים העלפן ער זאל זעהן פול נחת פין די בר מצוה בחור און פון אלע זיינע קינדער געזונטערהייט.

דער באשעפער זאל העלפן אז פאר דעם דור זאל שוין גארנישט פארסירן און מיר זאל שוין מקבל זיין משיח צדקינו במהרה בימינו אמן.

אלול תשס"ו לפ"ק פה וויליאמסבורג

הק' יעקב נתן פרידמאן

לזכרון עולם

אדוני אבי מורי

הרה"ח מו"ה ר' **שרגא (פייוועל)** בן הרה"ח ר' **יהודה** הי"ד

נעקדה"ש ביום ה' אלול תש"ב לפ"ק באוישוויץ

אמי מורתי

מרת **זיסל** בן הרה"ח ר' **שלמה פרענקל** הי"ד

נעקה"ש באוישוויץ

ואת בניהם צארטל, שרה, פעסיל, משה,

מורי חמי

הרה"ח ר' **שמשון לעבאוויטש** הי"ד

בן הרה"ח ר' **חיים ארי' (לייב)** ז"ל

חמותי

מרת **מירצה** הי"ד

בת הרה"ח ר' **יוסף** ליטמאן קויפמאן ז"ל מבערבערשט

נעקה"ש ביום ב' דשבועות ז' סיון תש"ה לפ"ק באוישוויץ

ואת בניהם חיים ארי' וב"ב, יוסף ליפא, דינה,

די מצב אין שטוב איז געווארן וואס א טאג שפעטער מער און מער אנגעצויגן, די גוי'טע האט אונז נישט אויפגעהערט צו בעטן, "גייטס ארויס פון דא! איך בין אין א גרויס געפאר, די געסטאפא, וואס איר הויפטקוואטיר איז נישט ווייט פון דא, וועט פריער אדער שפעטער געווואויר ווערן אז איך באהאלט אידן, און זיי וועלן אונז "אלע אויס'הרג'ענען". פון אנפאנג האבן מיר איר פרובירט אפצושטופן, מיטן זאגן, "מיר ווערן דאך אט אט שוין באפרייט, די פראנט איז דאך זייער נאנט צו אונז, די פאר טעג וועט שוין דורך גיין".

ווי א טאג שפעטער אלס מער אומגעדולדיג איז זי געווארען. און זי האט אונז געוואלט ארויסווארפן. אין יענע צייט ארויסצוגיין אויפן גאס האט געמיינט פאר אונז א זיכערע טויט. מיר זענען געווען אין אזא פחד, וואס טוט מען דא? פון איין זייט פליען די באמבעס פון די רוסישע פליגער'ס און פון די אנדערע זייט ווארט אונז אפ דער דייטש ימ"ש וואס איז נאך הונגעריג אויף נאך קרבנות, מיר האבן אבער נישט קיין שום שוץ.

מיר האבן דאן געטראכט מיט שוידער, "נאכן אדורך מאכן די אלע חדשים פון ארום וואנדערן אין די וועלדער אין די דערפלעך און אט אט האלטן מיר שוין ביים סוף פונעם קריג, שטייען מיר יעצט אויס, צו ווערן געכאפט דורך די פארשאלטענע געסטאפא, וואס זיי וועלן אונז גלייך אן קיין ברעקל רחמנות אויסשיסן". אבער וואו קען מען טרעפן א גוטע באהעלטעניש פאר צען מענטשן אין אזא קריטישע צייט?

דא האט השי"ת אנטפלעקט פאר אונז זיינע גרויסע חסדים, מיט גרויס סיעתא דשמיא האבן מיר געטראפן א קעלער וואו מיר האבן זיך אויפגעהאלטן ביזן סוף פונעם קריג.

ליינט און באקענט אייך מיט די געוואלדיגע ניסים וואס השי"ת האט געטוען פאר מיר אין משך פון די קריג'ס צייט.

די מאבילאזאציא אין טשעכאסלאוואקיי

1938 – תרצ"ח

אין דעם יאר האט אויסגעבראכן די גרויסע מאבילאזאציא אין טשעכאסלאוואקיי, (איבערקערעניש איבער די שטחים וואס א טייל מדינות האבן פארלוירן נאכן ערשטן וועלט קריג). אין די צייט האט זיך אנגעפאנגען צו רודערן, הנצנים נראו בארץ, די ערשטע סימנים פון די צווייטע וועלט קריג האבן אנגעהויבן ארויס צו שפראצן, דער דייטש האט אנגעהויבן זיין גרונטליכע ארבייט מיט פונקטליכקייט, דער היטלער ימ"ש האט געמאכט זיין חשבון אז עס וועט זיין שווער אויסצופירן זיינע רשעות'דיגע פלענער טאמער עס וועט זיין אזא גרויסע שטאט מיט אזויפיל טויזנטער אידן, ווי טשעכאסלאוואקיי, ווייל די טשעכאסלאוואקיי רעגירונג וועט נישט לאזן מען זאל טשעפענען זייער באפעלקערונג, האט דער דייטש די ערשטע זאך געוואלט צוברעכן טשעכאסלאוואקיי.

טשעכאסלאוואקיי איז געווען איין ריזיגע מדינה נאכן ערשטן וועלט קריג אבער דאס איז געווען צוזאמגעשטעלט פון עטליכע שטחים וואס האבן געהערט פאר די ערשטע וועלט קריג פאר פוילן, דייטשלאנד, אונגארן און אוקריינא. דער כיטערער דייטש האט צום ערשט האנט-געקלאפט מיט פוילן, ער האט אים ארום געגומען ווי א גוטער ברודער, און האט אים אנגעפאנגען צו צורעדן און שפעטער האט ער אויך שטארק אנגערייצט און געמוטשעט די פאלאקן אז זיי זאלן צוריק נעמען פון טשעכיי זייער געווען "טשעכיש טעשען - געגענט" גערופען אויף סוואלאקיש za olza באצירק. דאס איז

געווען די ערשטער דייטשע אקט וואס מיט דעם האט דייטשלאנד אנגעהויבן איר שרעקליכער מארד מאשין פון דעם אייראפעאישע אידנטום ביי די צווייטע וועלט קריג.

די פוילישע רעגירונג האט געוואלט לעבן גוט מיט דייטשלאנד האבן זיי געפאלגט און באלד אנגעהויבן צו פארלאנגען פון טשעכיי אז זיי זאלן צוריק געבן די za olzo באצירק, און כאטש די טשעכן האבן זיך פרובירט ארויס צו דרייען, איז דאס זיי נישט געלונגען, די פאלאקן מיט די דייטשע שטיצע, האבן אזוי פיל געמוטשעט די טשעכישע רעגירונג ביז די טשעכן האבן זיך אראפ געזעצט צו 'פארהאנדלען' מיט די פאלאקן.

דער טשעכישער פרעזידענט עדוואַרד בענעש Benes האט זיך געבעטן ביי די פאלאקן: "לאזט יעצט אפ מיט ענקערע פארלאנגען וואס די דייטשן רייצן ענק אן קעגען מיר, איך וועל אייך ערקלערן די לאגע און איך בעט ענק נעמט גוט אין באטראכט מיינע ריכטיגע גוט פריינטליכע רייד. וויסן זאלט איר קלאר, אז דער דייטש מיינט אינגאנצן נישט אייער טובה, דער דייטש האט זיין פארגעשריבענעם סיסטעמאטישע רעבענונגען, צום ערשט וויל ער צוברעכן טשעכיי, אבער גאנץ זיכער אז נאך אונז קומט עטץ און די רייע, וויבאלד ער וועט זיין פארטיג מיט אונז וועט ער זיך נעמען צו ענק, איר קענט זיין זיכער אז ער וועט ענק נישט אפשוינען, דייטשלאנד מאכט זיך יעצט פאר ענק א גוטער פריינד, אבער גלייבט מיר אז אייער אמת'ער גוטער פריינד בין איך, טראכט גוט איבער מיינע ווערטער, איר זאלט נישט חרטה האבן שפעטער ווען דער דייטש וועט ענק שוין דערשטיקן, און עטץ וועטץ שוין נישט האבן קיין וועג זיך צוריק צו ציען".

דער טשעכישער פרעזידענט בענעש

די פאלאקן האבן אבער נישט צוגעשטימט צום טשעכישן פרעזידענט'ס ערקלערונג, און זענען געבליבן ביי זייער פריערדיגן פארלאנג, און דערצו האט זיי דער דייטש נאך גוט אויפגערייצט און עמטליך אויסגעדרוקט

סימפאטיע מיט פוילן און געגעבן געוועלט פארן פוילישן פארלאנג אז די טשעכן דארפן צוריקגעבן די געגענט פאר פוילן.

אין די צייט פון די פארהאנדלונגען, האבן זיך די פאלאקן ענומען ערנסט צום געשעפט אפצושטעלן די טשעכן כדי צו באקומען וואס זיי האבן פארלאנגט פון די טשעכן, יעדע נאכט האבן זיי געשאסן מיט זייערע מאשין געווער אויף די טשעכישע זייט, כדי צו דערשרעקן די איינוואוינערס, א יעדן טאג איז עס געווארן ערגער און ערגער די לאגע און באצואינגען צווישן די פאלאקן און די טשעכן. עס איז ממש געווען א סכנה צו וואוינען אין יענע געגענט, די אידן אין יענע געגנט האבן אפגעמאכט אז עס איז נישט דא קיין אנדערע עצה, נאר מען מוז באלד עוקר זיין פון דעם מקום סכנה, ווי לאנג מען קען נאך. די אידן האבן געמאכט פליטה פון דארטן צו א זיכערער פלאץ.

דריי טאג נאכדעם וואס די אידן זענען אנטלאפן און פארלאזט די געגענט, האט זיך טשעכיי אונטער געגעבן פאר דעם דייטשן דרוק, און געמוזט געצוואונגענערהייט איבערגעבן דעם גאנצן פארלאנגטן za olza באצירק פאר די פאלאקן.

די דייטשע פאדערן די סטודענט געביט

אזוי ווי דער דייטש ימ״ש האט געזען אז טשעכיי האט זיך אונטערגעגעבן צו די פאדערונג - וואס די דייטשן זענען געשטאנען אונטער דעם - פון די פוילישע מלוכה, און טשעכיי האט צוריק געגעבן פאר די פאלאקן דעם געפאדערטן געגענט, האבן זיי זעלבסט זיך געזומען דריקען אויף די טשעכישע רעגירונג, און האבן פארלאנגט אז זיי זאלן געבן פאר דייטשלאנד די סטודענט געביט studetten gebit געגנט, וואס געפינט זיך אין מערב טשעכיי, און זייער אויסרייד צו דעם פאדערונג איז געווען, ווייל עס וואוינען אין די געגנט אומגעפער א דריי מיליאן דייטשן, איז נישט מער ווי רעכט אז עס זאל באלאנגען פאר דייטשלאנד... און דער אשמדאי, היטלער ימ״ש, האט געשיקט באפעלן פאר טשעכיי אז אויב באקומט ער נישט זיין פארלאנג, ווארענט ער טשעכיי מיט קריג.

פארשטייט זיך אז עס איז געווארן אן ערנסטער מצב, די לאגע איז געווען גאר אן אנגעצויגענע, פון איין זייט סטראשעט דער דייטש מיט מלחמה און פון די צווייטע זייט וויל דאך טשעכיי זיך נישט אונטערגעבן, די אנגעצויגענע טעמע האט דערגרייכט צו די אנפירערס פון די צווייי גרויסמאכטן ענגלאנד און פראנקרייך, וועלכע האבן געהאט אן אפמאך און א בונד מיט טשכעסלאוואקיי אז אויב אטאקירט מען איר, וועלן די צווייי גרויסמאכטן, ענגלאנד און פראנקרייך, איר צו קומען צוהילף.

אזוי ווי ביידע גרויסמאכטן האבן נישט געוואלט אז עס זאל אויסברעכן א וועלט קריג האבן זיי באשלאסן צו שיקן א דיפלאמאט צו דעם רשע

היטלער ימ"ש. זיי האבן געשיקט דעם ענגלישען פרעמיער מיניסטער, 'נעוויל טשעמבערליין' chamberlain, אז ער זאל זיך צוזאמען זעצן מיט היטלער ימ"ש און פארהאנדלען מיט אים עפעס אן אויסגלייך, אז עס זאל נישט אויסברעכן א וועלט מלחמה.

און חודש אלול שנת תרצ"ח (למספרם September 15, 1938) האט פרעמיער מיניסטער טשעמבערליין זיך באגעגענט מיטן דייטשן פירער היטלער ימ"ש, ער האט געפירט מיט אים ערנסטע פארהאנדלונגען, אבער למעשה האט דער ענגלישער פרעמיער מיניסטער טשאמבערליין, פארראטן די טשעכ'ן, ער האט געבעטן פון טשעכיי אז למען השלום, צו פארמינערן א וועלט קריג, זאלן זיי נאכגעבן און יא אהין געבן די פארלאנגטע געגענט פאר דייטשלאנד, די פארהאנדלונגען האבן זיך געענדיגט אז מען גייט איבערגעבן א חלק פון טשעכיי פאר דייטשלאנד.

געוועז איז דאס איין טאג נאך צום גדלי' שנת תרצ"ט לפ"ק (ולמספרם sept 29, 1938) ווען די studeten gebit געגנט איז אוועק געקומען

טשעבערליין ווייזט די אזויגערופענע שלום אפמאך

מיט שווינדל פון טשעביי און איז אנטרינען אונטער די שענדליכע, נאצישע מערדערישע פליגעל.

איין טאג דערויף איז געשלאסן געווארן אין מינכען, דער גזר דין צו צושניידן טשעכאסלאוואקיי אויף שטיקער. די טשעכן האבן דאס לכאורה געמוזט טוען ווייל זיי זענען געווען יעצט אליין אן פראנקרייך און ענגלאנד וואס זאל זיי ארויסהעלפן, זיי האבן נישט געוואלט גיין אליין אין א מלחמה מיט דייטשלאנד ממילא האבן זיי נישט געהאט קיין ברירה און אוועקגעגעבן די חלקים פון זייער לאנד.

די דייטשן האבן געארבעט זייער סיסטעמאטיש, קודם האבן זיי אנגערייצט די פאלאקן זאלן צוריק בעטן די za olza געגענט, און נאכדעם וואס זיי האבן גערידערט און פארפירט האבן זיי עררייכט זייער ציל און עס באקומען. דערנאך איז דער דייטש געגאנגען נאך א שטאפל פאראויס און ארפגעפליקט די studeten gebit וואס דאס האט דייטשלאנד באקומען, און איז טשעביי געווארן שטארק אפגעשוואכט. טשעביי איז למעשה געווען דער ערשטער קרבן וואס דייטשלאנד האט באשלאסן איר צו צוברעכן.

טאמער האט מען געמיינט אז מיט דעם איז עס שוין געענדיגט, האט מען זיך איבערצייגט אז יעצט פאנגט זיך עס הערשט אן, דער דאטום איז געווען חודש חשון שנת תרצ"ט (למספרם November 1938) און דער דייטש ימ"ש - וועלכער האט געבושעוועט ווי די שטארקע ווינטן און געשוימט ווי די הויכע ים כוואליעס - האט נאך אלץ נישט איינגערוהט, ער האט יעצט מיט זיין גוטן און געשמירטן סיסטעם, אנגעריצט די אונגארישע מלוכה אז זיי זאלן פאדערן פון טשעביי די קארפאטן געגנט, וואס דארט זענען געווען די באקאנטע שטעט אונגוואר, מונקאטש, סעליש, חוסט, מיט די געגנטן ארום און ארום, וואס האט בעפאר די ערשטע וועלט קריג (שנת תרע"ד) באלאנגט צו אונגארן, און נאך די ערשטע וועלט קריג איז עס צוגעטיילט געווארן פאר טשעביי.

טשעביי איז ווייטער געווען אויף צרות, אבער קיין גרויסע אויסוועגן האט זי נישט געהאט, וואס זי האט אבער יא פארדינט דאס מאל, איז געווען אז עס איז איר געלונגען זיך צו פארגלייכן מיט אונגארן אויף א פשרה, די פשרה האט געלויטעט אז טשעביי וועט אפגעבן פאר אונגארן א העלפט פון זייער פארלאנג, נאר די שטעט אונגעוואר, מונקאטש, מיט די געגנט ארום, וואס דאס באטרעפט אומגעפער א העלפט פון די קארפאטישע געגנט.

מיר האבן געוואוינט אין סלאוואקיי אין א שטעטל מיהאלאוויץ בשעת עס האט זיך אפגעשפילט די גאנצע מאביליזאציע. די עיקר שרעק וואס מיר האבן געהאט איז געווען אז עס זאל נישט אויסברעכן קיין מלחמה צווישן אונגארן מיט דייטשלאנד, ווייל פונקט דעמאלטס האט מיין עלטערע ברודער מרדכי, געדינט אין מיליטער זיין ערשטע יאר, ער איז געווען אויפן פראנט לעבן די אונגארישע גרענץ און ווען עס ברעכט אויס א מלחמה און ער וועט דארפן גיין קעמפן אויפן פראנט, און ווער ווייסט וואס עס וועט געשעהן מיט אים. דערנאך ווען מען האט זיך דורכגעקומען דורך מיניסטער טשעמבערליין און עס האט נישט אויסגעבראכן קיין קריג האבן מיר אפגעאטעמט, ווייל מרדכי איז ארויס פון א זיכערע סכנה.

היינט ווען מען קוקט צוריק אויף יענעם מצב וואלטן מיר אסאך אנדערש געטראכט, מיר וואלטן ווען געוואלט אז עס זאל יא אויסברעכן א מלחמה, עס וואלט ווען אסאך בעסער געווען פאר די אידן, דעמאלטס וואלט דער דייטש נישט געקענט טוען דאס וואס ער האט געטוען, אבער אזוי ווי עס האט נישט אויסגעבראכן א מלחמה איז די דייטש געווען מושל בכיפה און יעדער האט פאר אים געציטערט, במילא איז אים גרינגער געווען אויסצופירן וואס ער וויל און קיינער האט אים נישט געשטערט. איין זאך איז זיכער, אז אלעס איז געווען מן השמים און מיר פארשטייען גארנישט מיט אונזער קליינע שכל.

די טשעכישע רעגירונג אין לאנדאן

נישט לאנג דערנאך איז דער פרעזידענט פון טשעכיי, בענעש, מיט טייל פון זיין רעגירונג'ס לייט, אנטלאפן קיין לאנדאן. ער האט גלייך געזעהן פון פאראויס אז די מאביליזאציע ווייזט נישט אויף קיין גוטע זאכן פאר טשעכיי און די דייטשן וועלן אויסטיילן צרות איז ער אנטלאפן פון טשעכיי.

ח' חשון וואס איז אויסגעפאלן מאנטאג פרשת לך לך, שנת תרצ"ט ולמספרם November 2, 1938 איז "טשעכאסלאוואקיי" צוטיילט געווארן, סלאוואקיי Slovakia האט זיך אפגעריסען פון טשעכיי און זיך ערקלערט אלץ א זעלבסט שטעדיגע מדינה, טשעכאסלאוואקיי האט דעמאלטס פארלוירן דרייסיג פראצענט פון איר טעריטאריע, דריי און דרייסיג פארצענט פון איר באפעלקערונג און פערציג פארצענט פון איר נאציאנאלע הכנסות, די שטאט מיהאלאוויץ וואו מיר האבן געוואוינט - איז געבליבן אונטער די הערשאפט פון סאלאוואקיי.

דאן איז געווארן פרעזידענט פון סלאוואקיי א גלח מיטן נאמען טיסא, ער האט אנגעפאנגען צו פירען דאס לאנד, זייענדיג א גלח (א גלח איז געווען א רעספעקטפולע מענטש, און האט זיך נישט אפגעגעבן מיט שמוציגע ארבעט), האט ער זיך נישט געקענט אפען ארויסשטעלן קעגן די אידן, אדער בכלל טשעפענען מיט די מענטשהייט אין סאלאוואקיי אבער ער האט מורא געהאט זיך אקעגן צו שטעלן היטלערס פארלאנגען, האט ער זיך ענדערש צוגעשטעלט צו היטלער, ווייל ער האט געוואלט זיין באשיצט פון דייטשלאנד, ווי איידער זיך אנצונעמען פאר די אידן.

אוקריינא פאדערט די קארפאטן געגענט

די דייטשע רייך אויף טשעכיי האט נאכנישט נאכגעלאזט, אזוי ווי די דייטשן האבן דאך צוזאמען געארבעט אנפאנג מלחמה מיט די רוסן, האט היטלער ימ"ש יעצט אנגערייצט די אוקריינישע באפעלקערונג אז זיי זאלן פאדערן פון טשעכיי די צווייטע העלפט קארפאטן.

די אוקריינער זענען טאקע געקומען מיט זייער פארלאנג טענה'נדיג, אזויווי די גרעסערע טייל פון די דארטיגע איינוואוינערס זענען אוקריינישע בירגער, און נאר די קלענערע צאל איינוואוינערס זענען געווען אונגארישע און להבדיל אויך אידן, דעריבער באלאנגט די געגנט פאר אוקריינע.

דאס מאל האבן זיך אבער די טשעכן געהאלטן גאר פעסט, זיי האבן נישט געלאזט מען זאל זיי אונטערדרוקן, זיי האבן געשטעלט א גאר פעסטע ווידערשטאנד, און האבן מיט ציין און נעגל געקעמפט און בשום אופן נישט געווואלט נאכגעבן די אוקריינישע פאדערונג.

די באזיגטע אוקריינער האבן אבער נישט אזוי גרינג נאכגעגעבן פאר די טשעכן, און זענען טאקע נישט געזעצן שטיל, זיי האבן געמאכט א פעסטן אויפשטאנד און אויסגערופן קריג קעגן טשעכיי, באפאלענדיג מיט שטארקע שיסעריין, נוצענדיג גאר שווערע געווער, פראבירענדיג צוריק צו געווינען זייער פארלאנגטע טעריטאריע און זיך עטוואס הייבן פון זייער מעכטיגע נידערלאגע.

עס האט אבער גארנישט געהאלפן פאר די אוקריינישע, דער איבערפאל

איז זיי נישט געלונגען, די טשעכ׳ן האבן צוריק געענטפערט מיט מעכטיגקייט, זייערע סאלדאטן האבן מיט אייפער שטארק צוריק געקעמפט און האבן אויסג׳הרג׳ט אסאך אוקריינישע סאלדאטן, ביז די טשעכ׳ן האבן ענדליך געזיגט דעם שווערן שלאכט.

דער טשעכישע זיג האט אבער זייער נישט געשמעקט פאר די דייטשע פונקטליכקייט, די שטאלצע דייטשע אנפירערס זענען געווען זייער אנגעצויגן און האבן זיך געשפירט שטארק באליידיגט דערפון, איבערהויפט אז עס האט זיך נישט אויסגעארבעט און עס איז נישט ערלעדיגט געווארן לויט ווי זייער אונטער געשטיצטע פאדערונג - דורך די אוקריינישע רעגירונג - האט געלויטעט, די דייטשן האבן נישט געקענט פארדייען דעם פאקט אז טשעכיי האט ווידער געשפעניגט און נישט גענוג אז זיי האבן צוריק געווינען דעם פארלאנג צו געבן די צווייטע העלפט קאראפטן, האט נאך טשעכיי דערלאנגט א געלונגענעם טויט קלאפ פאר די אוקריינישע רעגירונג.

די נידערלאגע ביים דייטש האט געברענגט דערצו אז דייטשלאנד האט דריי טאג שפעטער ביום כ״ד אדר תרצ״ט לפ״ק למספרם March 15 1939 ערקלערט קריג קעגן טשעכיי און האט גלייך אריין מארשירט מיטן דייטשן מיליטער וועלכע האבן צום ערשט באזעצט די הויפט שטאט פראג Prag

די דייטשען מארשירן אריין אין פראג

און דערנאך גאנץ טשעכיי. אויך די אוקריינישע האבן זיך אריינגעכאפט אין טשעכיי און זיי האבן זיך דערקלערט אלץ א זעלבסט שטענדיג לאנד, און אין זייער זעלבסט געקרוינטע טערעטאריע איז אויך געווען אריינגערעכנט די אנדערע העלפט קארפאטן געגענט מיט די שטאט חוסט אלץ די הויפט שטאט, און די אוקריינישע האבן גלייך איבער געגומען די מאכט, און זיי האבן זיך געגומען שנעל צוצושטעלן רעגירונג איינצעלהייטן. זיי האבן געלאזט דרוקען אייגענע פאסט מארקן ווי אויך אנדערע וויכטיגע זאכן וואס פעלן אויס פאר א רעגירונג ווירטשאפט, זיי האבן יובל׳ירט און טריומפירט אז זיי וועלן מאכן ארדענונג און וועלן טוען פארשידענע ערליי טאקטיקן אז מען זאל שנעל און גיך אוועק פירן אלע אידן פון די געגענט, צו די דייטשע צופרידענהייט רח״ל.

סלאוואקיי פאלט אונטער די דייטשע שוץ

אבער די גאנצע אוקריינישער זעלבסט געקרוינטער רעגירונג האט נישט אנגעהאלטן פאר מער פון צוויי טעג, ווייל די אונגארישע מיליטער האט אריינמארשירט און האט ערנסט געקעמפט און זיך געשלאגן מיט די נייע אויפגעקומענען אוקריינישע לענדל, די מלחמה איז געווען גאר אן ערנסטע און א שטארקע, ביידע זייטן האבן געקעמפט מיט אייפער, די קוילן זענען געפלויגן פון אייך זייט צו די אנדערע און האט פאראורזאכט פילע טויטע, אבער ביים ענדע האבן די אונגארישע סאלדאטן געזיגט די מלחמה און אויסגע׳הרג׳ט זייער אסאך אוקריינישע סאלדאטן, און צוריק געגומען פאר זיך די איינגענומענע קארפאטן.

ביי די אידן איז די געווינס פון די אונגארישע געווען א דאפאלטע שמחה, ווייל איז צושטערט געווארן די בייזווילינע פלענער פון די אוקריינישע, וואס האבן זיך גרויס געהאלטן, אז די ערשטע זאך גלייך נאכדעם וואס זיי וועלן האבן זעלבסט שטענדיגקייט, וועלן זיי שנעל און גיך אוועקפירן די אידן פון זייערע וואוין ערטער, דאס אלעס איז געשעהן באלד נאך חנוכה תרצ״ט לפ״ק (למספרם Jan,1939) אסאך צייט בעפאר די צווייטע וועלט קריג איז איין קראפט.

אין דעם יאר האט היטלער אריבערגעריפען די פרעזידענט פון די סלאוואק׳אישע האלינקא פארטיי, טיסא Jozef Tiso ווי אויבן דערמאנט איז ער געווען א קאטוילישער גלח, די פירערשאפט פון סאלאוואקיי איז יעצט געווען אין זיינע הענט נאכדעם וואס בענעש, דער פריערדיגער

פרעזידענט, איז אנטלאפן קיין לאנדאן. וועו טיסא איז אנגעקומען קיין בערלין צו היטלער האט אים היטלער געגעבן צוויי ברירות, אדער געב איך דיר א זעלבסטשטענדיגע מלוכה און מיר וועלן דיר באשיצען, אדער וועל איך געבן די רעכט פאר דיינע שכינים ארום דיר צו מאכן א סוף פון דיר, דאס האט געמיינט אז דער דייטש וועט אים אינגאנצן צוקלאפן און איבערנעמען די מאכט. אזויווי סאלאוואקיי איז שוין געווען אזוי צוקלאפט, האט היטלער געקענט טוען אזא נידערטרעכטיגע זאך. פארלוירנערהייט האט טיסא אויפגעהויבן די טעלפאן און אנגערופען קיין סלאוואקיי, זיך אדורך צו שמועסען מיט זיינע מענטשן די צוויי ברירות, די פארלעמענט האט אויסגעקליבען די ערשטע ברירה, צו ווערן א זעלבסטשטענדיגע מלוכה אונטער די שוץ פונעם דייטש.

דאן האט היטלער פארלאנגט אז סלאוואקיי זאל צושטעלן הילף פאר די קריג, דאס מיינט אז מענטשן זאלן געזומען ווערן צו די ארבעט, די באפעלן זענען אויסגעפירט געווארן דורך די פרעמיער מיניסטער טאקא Tuka און דורך מעטש Mach די זענען געווען די אנפירער פון די האלינקא פארטיי, און צוזאמען מיט די הילף פון די הלינקא גארד.

נאכ׳ן קריג האט טיסא געדארפט שטיין פאר א משפט, פארן זיך צושטעלן צום דייטש און לאזן טוען וואס אים שמעקט, און אפאר טעג נאכ׳ן משפט האט מען אים געהאנגען, ער האט דאס ערליך פארדינט, ווייל ער וואלט זיך גרינגערהייט געקענט ארויסדרייען פון די דייטשן, און זיך נישט אזוי שנעל צושטעלן צו די דייטשן, ער האט דאך נישט געדארפט זיין די ערשטע אוועקצושיקען די אידן, ער האט געקענט זאגן פאר היטלער, וואס דארף איך זיין דער ערשטער? נאר וואס דען ער איז געווען א וויסטער אנטיסעמיט און ער האט געקענט באשטיין אויסצופאלגען היטלער׳ס באפעלן, און ער האט אפילו נישט געוואלט אויפנעמען די אידישע עסקנים וואס זענען געקומען שתדל׳ן ביי אים. ווי איר וועט שפעטער ליינען.

ארויסגעשטעלט האט זיך, אז טיסא איז געווען דער וועגווייזער פאר די אנדערע לענדער אוועקצושיקען די אידן, ווייל וועו היטלער איז געגאנגען צו האלאנד בעטן מען זאל אוועקשיקען די אידן, האבן זיי געזאגט, מיר קענען נישט טוען אזא גרויליגע שמוציגע זאך אנטקעגן די מענטשהייט, האט זיי היטלער געענטפערט, אויב דער גלח טיסא האט דאס געקענט טוען קענט עטץ דאס אויך טוען.

אויסברוך פונעם קריג

תרצ"ט 1939

אין יאר 1939 האט אויסגעבראכן די מלחמה אין פוילן, וואו די דייטשן האבן זיי באלד באזיגט, און באזעצט אלע פוילישע שטחים, און זיך צוטיילט מיט רוסלאנד.

דעמאלטס האט אויסגעבראכן די ביטערע צרות פאר די פוילישע אידן, מיר אין סלאוואקיי האבן מיטגעהאלטן ווי די דייטשן מארשירן אריין קיין פוילן, מיר האבן דאן נאכנישט געוואוסט וואספארא בארבארישע רשעים זיי זענען. הגם איך געדענק אז עס איז יא געווען אייניגע פעלער וואס זיי האבן געטשעפט די אידן אויפן וועג קיין פוילן, ווי עס ווייזט דער פאקט אז נעבן אונזער שטעטל מיהאלאוויץ, האבן די דייטשע חיות געשאסן א איד אויף טויט. אבער מיר האבן זיך קיינמאל נישט פארגעשטעלט דאס וואס מיר האבן געהערט פון די אידן וואס זענען אנגעקומען קיין סלאוואקיי, אנטלויפנדיג פון דעם ברענעדיגע אכזריות׳דיגע מיתות משונות פון פוילן. די פליטים פון פוילן האבן אונז פארציילט פון די צרות וואס גייט פאר אין פוילן, אבער מען האט דאס נישט גענוג ערנסט אנגענומען, מען האט אייביג געמיינט און געהאפט אז "עס מיינט נישט מיך".

דאס איז בקיצור וואס עס האט זיך אפגעשפילט און די צוויי יאר, די אלע זאכן זענען שוין באשריבען און עס איז ידוע.

עס מוז ארויסגעברענגט ווערן אז די אלע יארן וואס מען האט געפייניגט די

אידן און געפירט אידן צו די געטאס און זיי שפעטער גע׳הר׳געט, אנגעפאנגען פון פוילן אין יאר תרצ״ח 38׳, האט מען אבער אין די וועלט נאר געוואוסט אז מען פייניגט אידן מען שיקט זיי ארויס פון די היימען אריין אין געטאס, די וועלט האט געוואוסט אז מען דארף זיי העלפן מיטן שיקען עסן, געלט, אבער פאר קיינעם איז נישט עולה על הדעת געווען אז מען טראגט אידן צו לאגערן און מען הרג׳עט זיי פשוט אויס ווי חיות פון וואלד. נישט אונגארישע אידן האבן געוואוסט, נישט אמעריקאנער אידן, נאר די פארשאלטענע ציונים ימ״ש, זיי האבן יא געוואוסט אבער זיי האבן עס באהאלטן ווייל דאס האבן זיי געוואלט, פון דעם האבן זיי הנאה געהאט, אלעס פאר זייער בלוט דארשטיקייט צו האבן נאך די מלחמה אן אייגן טריפה׳נע לאנד ווי עס איז שוין היינט בריט באקאנט.

טיסא צוזאמען מיט די נאצים

די האלינקא גארד

ווי דערמאנט פריער, איז מיהאלאוויץ אריינגעפאלן אין די הענט פון די סאלאוואקן, און נאכדעם וואס סלאוואקיי האט באקומען אטאנאמיע פונעם דייטש ימש״ו קעגן די טשעכן זענען זיי געגאנגען און זיך באהאפטן אין די וועגן פון דעם שונא דער דייטש, אנצופירן מיט א מלחמה קעגען די אידישע באפעלקערונג. דעמאלטס האבן די סלאוואקן געכאפט זייער פיל אידן מיט פארשידענע אויסריידן. וועל איז זיי נישט געפעלן אין זייערע אויגן צוליב וועלכע אורזאך עס זאל נאר נישט זיין, צי זיי האבן נישט קיין ביגערשאפט א.ד.ג. אדער ווייל ער איז געבוירן געווארן אין אונגארן האבן זיי געכאפט, האבן זיי פארפירט און ארויסגעוואנדערט מיט ארעמקייט און צוריסנקייט, טויזנטער טייערע אידישע נפשות פון די גרעניץ שטעטלעך, נאך בעפאר זיי זענען געווארן אוועקגעשטויסן פון דארט.

פון מיהאלאוויץ האט מען אויך פארשיקט עטליכע פאמיליעס, אסאך פון די משפחות וואס מען האט פארשיקט זענען אנגעקומען צו די שטאט קאשוי, די שטאט איז אריינגעפאלן אין די אונגארישע גרעניץ, די טויזענטער אנטלאפענע האט מען באלד אראנזשירט אין די שולן און בתי מדרשים, יעדער וואס האט נאר געקענט האט אריינגעשיקט עסן און טרינקען פאר די אומגליקליכע אידן וואס סלאוואקיי האט ארויסגעטריבן פון זייער שטאט.

פון וועג די דייטשן האבן געגעבן פאר סלאוואקיי א זעלבסטשטענדיגע מלוכה, האבן זיי אנגעפאנגען צו פיינידגען אידן און מאכן נייע גזירות אזוי ווי זייערע גוטע פריינט די דייטשן, די גזירות האבן אומדערטרעגליך געמאכט

דאס לעבן פון די אידן ווען עס איז אנגעקומען די דעפארטאציע טעג, האבן שוין אסאך געזאגט אז עס איז פאר זיי בעסער אוועק צו וואנדערן ווי איידער צו בלייבן דארט, ווייל די פיין און ליידן פון די סלאוואקען איז שוין נישט געווען אויסצוהאלטן.

די אלע פיינוגען זענען אויסגעפירט געווארן דורך די באקאנטע האלינקא גארד Hlinka Guard, די האלינקא פארטיי Hlinka Party האט זיך געגרינדעט אין july, 1938 נאכדעם וואס א גלח, ענדריס האלינקא Andreas Hlinka, און ראזענבעראק Ruzomberok די אנפירער פון People's Party מענטשן פארטיי, איז געשטארבן, און די פארטיי איז געפאלן אונטער די אנפירערשאפט פון די פרעזידענט פון סלאוואקיי טיסא Jozef Tiso, די אלע וואס זענען געווען פון 18 ביז 60 יאר האבן זיך געקענט איינשרייבן אין די פארטיי. אינמיטען די קריג האבן זיי געהאט א חשבון פון אריבער 100,000 מעמבערס.

די האלינקא רשעים

די האלינקא סאלדאטן האבן געהאט די זעלבע גרויליגע כאראקטער פון די דייטשן, שנת תש״א ולמספרם 1941, זענען די האלינקא סאלדאטן געגאנגען אין די דייטשע קעמפס זיך צו לערנען מדת הרציחה פון זיי, מען

האט זיי דארט אריינגעפרעגלט וויאזוי מען דארף פיינט האבן און פיינוגען א איד. זיי האבן נאכדעם אנגעפירט מיט די דעפארטירן די אידן פון סלאוואקיי צוזאמען מיט די דייטשע סאלדאטן, זייער קליידער אליין האבן געווארפן א שרעק אויף אלעמען, די הויזן און העמד זענען געווען שווארץ, די היטל איז געווען ווי א שיף, נאכגעמאכט די דייטשע מונדיר Uniforms, זיי האבן אויך סאלטירט פונקט ווי די דייטשן.

מיהאלאוויץ איז געווען א שטעטל האבן זיי נישט געהאט אזא שטארקע ארגאנעזירטע פאליציי, ממילא זענען די האלינקא סאלדאטן אריינגעקומען מיט רשעות און געטוען וואס זיי האבן געוואלט, אבער אין די גרויסע שטעט ווי די לאקאלע פאליציי זענען געווען געהעריג אין אמט, האבן די אידן נישט געהאט אויסצושטיין אזויפיל צרות פון די האלינקא סאלדאטן ווי איך וועל שפעטער שרייבן.

די הלינקא גארדיסטן באוואכן די אידן בשעת זיי ווארטן אויף א באן צו ווערן דעפאטירט

קאפיטל ז'

די צרות אין מיהאלאוויץ

יעדן טאג אין מיהאלאוויץ האט מיט געברענגט מיט זיך שרעק פון נייע גזירות. איבערהויפט פון יאהר תש"א און ווייטער האט געברענגט מיט זיך אזעלכע צרות, וואס איז שווער ארויסצושרייבן, די האלינקע סאלדאטן האבן געדרוקט אויף די אידישע באפעלקערונג אוועקצוגעבן זייער האב און גוטס, זייער גאנצע גאלד און זילבער, זייערע הייזער פעלדער און די ווייניגערטנער. וועלכער איד עס האט געהאט א געשעפט אדער א פאבריק האבן זיי פארטריבן מיט בזיונות און האבן אוועקגעשטעלט אויף דעם איד'ס פאזיציע אן ערל, ער זאל זיין דער נייער בעל הבית אנשטאט דער ביז יעצטיגער איד, דעם איד האבן זיי געהייסן אז ער מוז דינען ווי אן איינפאכער ארבייטער, די צער דערפון איז געווען שרעקליך גרויס.

אנטסמיטישע אויפשריפטן אין די אידישע געגנט פון סלאוואקיי: דער איד איז נישט אונזער פריינט

אין די דעפארטאציע טעג, האבן א קליינע צאל אידן באקומען שריפטן וואס האט זיי נאך ערמעגליכט צו פארבלייבן, דאס איז געווען ווייל זיי זענען געווען נויטיג פאר די מדינה, כדי זיי זאלן גוט אויסלערנען פאר די גוים דעם גאנצן גאנג פון די מסחר, אבער דערנאך האט מען זיי אלעמען פארשיקט צו די פארניכטונגס לאגערן.

די געשעפטן פון מיין משפחה. איז אויך ליידער אריבער צו די הענט פון סלאוואק׳אישע גוים. נישט נאר אז מען האט זיי געמוזט איבערגעבן די פארמעגן, נאר מען האט אפילו געמוזט צאלן די באשטומטע סומע, וואס עס איז איינגעפירט אין א יעדע לאנד, צו צאלן ווען מען שרייבט איבער די פארמעגן פאר א צווייטן, אזוי ווייט איז געגאנגען זייער מאס רשעות.

אויסער די אויבנדערמאנטע גזל׳נישע געזעצן, האבן זיי אויך רעגולירט אזעלכע געזעצן וואס זייער גאנצער ציל איז געווען נאר צו פייניגן און אויסזויגן דאס בלוט און פלייש, ווי צום ביישפיל: א איד האט נישט געטארט קויפן אין מארק קיין גרינס און פרוכט נאר נאך צען אזייגער ווען עס איז שוין אלעס פארקויפט געווארן, און עס איז שוין נישט איבערגעבליבן נאר דאס ביסל אומנוצבארע סחורה. אזוי אויך האט מען נישט געטארט גיין אינדרויסן נאר אויף איין זייט פון די גאס, פון מאל צו מאל פלעגן זיי גוזר זיין אז מען זאל אריבער-וואנדערן מיט די גאנצע משפחה פון איין עק שטאט צו די אנדערע. אלעס איז געווען געצילט פשוט צו דערגיין די יארן פון אידישע קינדער.

חוזק בילד פון די אידן אין סלאוואקיי

די האלינקא פירער האבן אויך ארויסגעגעבן א גזירה אין מיהאלאוויץ, אז א איד טאר נישט אריבערגיין די הויפט גאס, די גרויסע הויפט גאס האט אפגעטיילט אינמיטען די שטאט דאס איז געווען דער גרעניץ וואו א איד האט נישט געטארט אדורכגיין. זיי זענען געווען געלערנט וויאזוי אויסצוצאפן אידיש בלוט און דערגיין די יארן פון יעדן איד מיט זיין משפחה. יעדן טאג איז געווען ערגער ווי דער פריערדיגען טאג ל״ע, אין עטליכע ערטער האבן אידן נישט געטארט גיין אין גאס נארמאל, נאר זיי האבן געמוזט לויפן...

איינס פון זייערע גזירות איז געווען אז אידן טארן נישט שעבטן קיין בהמות, עופות, אבער באהאלטענערהייט האט מען יא געשאבטען. מען האט דאס געקענט טוען ווייל די פאליציי איז געווען אינטערגעקויפט דורך די אידן און זיי האבן נישט נאכגעקוקט וואס מען טוט. דאס אלעס האט זיך געצויגן אן אויפהער מיט א שרעקליכע גרויזאמקייט, זיי האבן נישט אויפגעהערט צו לעסטערן די אידישע באפעלקערונג דורך הענגען פלאקאטן אויף די וועגט, אין זייערע צייטונגען פלעגן זיי גיסן פייער און שוועבל אויף די וואונדן פון די אידן, אין די זעלבע האבן זיי אויך געשיקט ווי מער אידן צו ארבעטס לאגערן אלעס מיטן ציל ווי מער מצער צו זיין די אידן.

בחנ׳טע אינגלעך מיט די געלא שטערן

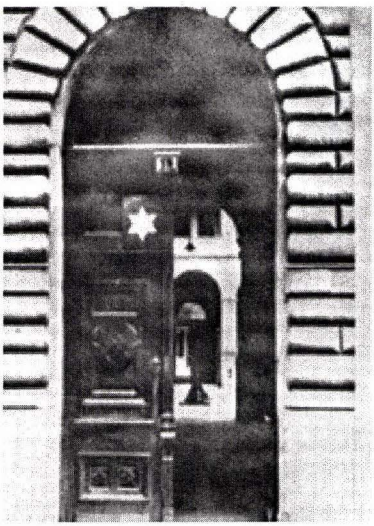
אין די צייט פון די גזירות, ווען מען האט געברויכט איבערגעבן אין זייערע הענט דאס גאנצע גלט, גאלד און יעדע ווערטפולע זאך, זענען געווען אסאך אידן וועלבע האבן עס באהאלטן אין די ערד און אין די וועגט, (אפשר ליגן זיי נאך דארט ביז צום היינטיגן טאג) אויסער די אוצרות וועלבע די רשעים האבן אנטפלעקט און צוגענומען פאר זיך. עס זענען געווען אסאך אידן וועלבע האבן אנפארטרויעט זייער האב און גוטס אין די הענט פון זייערע גוי׳שע שכנים, די גוים האבן עס גענומען מיט גרויס פרייד און דערביי אויך צוגעזאגט אז זיי וועלן עס זיכער צוריק געבן נאכדעם וואס עס וועט רואיג ווערן, אבער זיי זענען געווען גרויסע פארברעכער און שווינדלער וועלבע האבן די ערשטע פאר׳מסר׳ט פאר די דייטשן אויב א איד האט זיך ערגעץ אויסבאהאלטן, און זיי האבן זיכער געמאכט אז מען זאל אוועקשיקן אלע אידן צו די פארניכטונג׳ס לאגערן, דאס זעלבע האבן אויך געטוען די גוים וועלבע זענען געווארן די אייגנטימער פון די געשעפטן און פאבריקן, וואס צום מערסטנ׳ס מאל פלעגן זיי זיך באמיען מען זאל אוועקשיקן די אידן צו די גאז קאמערן ל״ע.

סעפטעמבער דעם 9׳טן 1941 איז ארויסגעקומען א פרישע שרעקליכע

גזירה אז א יעדער איד מוז אנטוען א געלע שטערן, אדער א געלע באנד. נישט נאר אויף זיך האט מען עס געדארפט אנטוען נאר אויף יעדע בריוו וואס א איד האט געשיקט פארן צווייטן האט מען געדארפט ארויפלייגען א שטערן. די פאליציי איז אנגעזאגט געווארן אז יעדע בריוו וואס האט א שטערן זאלן זיי אוועקווארפן. אזוי אויך האט מען געמוזט ארויפלייגן אויף די הייזער די געלע לאטע אז זיי זאלן וויסן וואו עס וואוינט א איד.

שפעטער ווען איך האב געדארפט אריינגיין אין דעם מיליטער, בין איך טאקע געגאנגען מיט א געלע שטערן, אבער ווען מען האט איינמאל געטוישט אין מיליטער די קליידער אויף שווארצע מיליטער-קליידער האט מען שוין נישט געהייסען אנטוען די שטערן, פון דעמאלטס אן בין איך מער נישט געגאנגען מיט די געלע שטערן, נישט וועלענדיג מען זאל מיך דערקענען אז איך בין א איד.

אין די צייט פון די גזירות איז געווען איינע פון די ערשטע טאקטיקן צו רודפֿן די אידן, אוועקצונעמען די פאספארטן פון יעדן איד, אויסער איינצעלנע אידן וועלכע זענען געפארן האנדלן פאר די אינטערעסן פון די מדינה, האט מען זיי יא איבערגעלאזט די פאספארטן. אוועק צו פארן פון שטעטל איז נישט מעגליך געווען נאר מיט א ספעציעלע ערלויבענישׂ, און דאן איז מען אויך געווען געצווינגען צו זיצן אין די אונטערשטע טייל פון די וואגאן, אדער אין א בעזונדערן ארט אין די באן, דאס איז געווען צו דערנידערן אידן אזויווי עס האט געלויטעט די לימודים פונעם דייטשן אכזריות׳דיגן-חדר.

א געלא שטערן אויף א אידישע הויז

ווען עס איז געקומען יו״ט פסח האבן די האלינקע סאלדאטן אוודאי נישט געלאזט באקן קיין מצות, זענען מיר געווען זייער באזארגט פון וואו וועט זיין מצות פאר פסח, אבער א איד גיט זיך דאך אן עצה אין אלע אומשטענדן, האט מען געבאקען באהאלטענעהייט מצות און מען האט געהאט מהודר׳דיגע מצות אויף יו״ט פסח.

צוליב די אלע נאכנאנדיגע גזירות האב בערך אכט טויזענט אידן, אנטלאפן קיין אונגארן ווי עס איז נאך דאן געווען רואיגער. אויך זענען געווען געציילטע אידן וואס האבן זיך געראטעוועט דורך אן אינטערעסאנטע וועג. לעבן מיהאלאוויץ איז געווען א שטעטל וואס האט געהייסן זשלאבריץ, דארט איז געווען א פאבריק וואס האט פראדאצירט האלץ-קוילן און מען האט עס אומפארטירט מיט לאסט וואגענען עס איז דורכגעפארן עסטרייך ביז עס איז אנגעקומען קיין שווייץ, די אידן האבן זיך געמאכט פלאץ אין די לאסט וואגאן צווישן די קוילן, וואו מען זאל זיך קענען אויפהאלטן, זיך ארויסצושווערצן פון סאלאוואקיי און אנקומען בשלום קיין שווייץ. די הצלה האט געארבעט וואונדערבאר און אזוי איז טאקע געגאנגען צוויי דריי טראנספארטן אויף דער פריי, ביז ווען די שווייצער רעגורונג האט זיי פאר׳מסר׳עט פאר די דייטשן און זיי האבן דאס אפגעשטעלט.

מיינע חברים אין מיליטער מיט די געלא באנד

שמד צעטל

די דעמאלטס׳דיגע פרעזידענט טיסא Tiso האט געלאזט אויסרופן, אז ווער עס וועט זיך שמד׳ן וועט באפרייט ווערן פון פארשיקונג. דאן האט זיך אנגעפאנגען א באזונדערע פרשה פאר זיך אין סאלאוואקיי מיט די ׳שמד צעטלער׳.

בייי די גלחים האט מען געקענט גיין זיך טויפן ח״ו און אננעמען די נויצרישע גלויבן, דער גלח האט געזיגלט א צעטל אז דאס איז א נויצרי, דערנאך האט מען געקענט ארומגיין פריי, ווייל די סאלדאטן האבן נישט געכאפט אדער פארשיקט איינעם מיט אזא צעטל. די דאזיגע דאקאמענט האט מען אנגעריפען ״שמד צעטל״. אבער קיין איין איד האט דאס נישט געטוען, נאר וואס דען? מען האט דעם פתח הצלה זייער גוט אויסגענוצט, מען האט באצאלט אסאך געלט פארן גלח, האט ער געגעבן אזא צעטל און דאס איז שוין געווען גענוג זיך צו ראטעווען. האט זיך דאס ענין פון נעמען ׳שמד צעטלער׳ זייער אויסגעברייטעט, אזויווי עס איז געווען גענוג אז מען האט א צעטל פון א גלח אז מען האט זיך געשמד׳ט, עס איז נישט מער געווען א שריפט אבער אין אמת האט עס גארנישט געמיינט. אידן וואס זענען געזעצן אין תפיסה האבן זיך געקענט ארויסראטעווען מיט אזא צעטל. עס איז געווען גאר אסאך אידן וואס האבן אפילו אזא צעטל נישט געוואלט נעמען, און זענען גרייט געווען צו ליידן די ביטערע צרות ווי איידער זיך צו מאכן אזא שמד-צעטל.

די אידן וואס האבן יא געזיכט צו באקומען א שמד צעטל, איז זיי אויך

נישט אזוי גרינג אנגעקומען די מעשה, ביז וועז זיי האבן געטראפן א גלח וואס זאל זיי דאס מסכים זיין צו געבן האט מען זיך שטארק געמוטשעט, ווייל אלע גלחים זענען געווען אונטערגעווארפן אונטער די רעגירונג, און די רעגירונג האט שטרענג פארבאטן צו געבן סיי וועלכע הילף פאר א איד.

די אידן האבן זיך געמוזט לאזן קאסטן שווערע געלטער משחד צו זיין די גלחים אז זיי זאלן זיי געבן דאס שמד צעטל, פיל מאל האט מען געדארפט ארומוואנדערן פון שטעטל צו שטעטל צו טרעפן א גוטע גלח וואס וועט וועלן ארויסגעבן אזא צעטל נאר לפנים.

עס ברענגט ארויף א שמייכל צו הערן וואס די אידן האבן דאן געבעטן מיט טרערן פון הייליגן באשעפער, אינמיטען ארומוואנדערן פון שטעטל צו שטעטל צו זוכען א גוטער גלח פאר א שמד צעטל, "רבונו של עולם העלף און שיק מיר צו א גוטע גלח מיט א גוט הארץ, ער זאל מיר מאכן פאר א גוי..."

שפעטער איז שוין די שמד צעטלעך נישט געגאנגען אזוי געשמירט און דאן האבן די אידן זיך צוריק געהאלטן פון נעמען שמד צעטלעך ווייל עס איז

Meno, priezvisko, zamestnanie a bydlisko majiteľa preukazu:

Anna Dorčáková

domáca

Michalovce Špitálske 12

NOTÁRSKY ÚRAD MICHALOVCE

Anna Dorčáková

Osobné dáta, a popis jeho osoby:

Rodisko Firar

Doba narodenia: 14 júl 1894

Stat príslušnosť: čsl.

Stav: vydatá

Povolanie: domáca

Obvod: okr. Michalovce

Bydlisko: Michalovce

Vlasy: hnedé

Oči: hnedé

Postava: stredná

Zvláštne znaky:

OBECNÝ NOTÁRSKY ÚRAD MICHALOVCE

Raffino

א שמד צעטל פון יענע צייטן

שוין נישט געווען נאר א צעטל און פארטיג, די גלחים האבן באקומען באפעלן איבער די פאלטשע שמד צעטליך און עס איז געקומען בריוון פון די בישאפן אז מען זאל נישט לאזן מענטשן וואס זענען נישט אינגאנצן איינשטומונג מיט די נויצרישע מיינונגען, אז זיי זאלן זיך טובל׳ן די שמיליגע טבילה, ווייל זיי דארפן קודם אפרייסן יעדע מינדעסטע שייכות מיט אידישקייט. האט אסאך מאל געזומען א יאר אדער צוויי יאר ביז דער גלח האט ערלויבט דורכצופירן אויף איינעם די שמד צערמאניע און ארויסגעבן א שמד צעטל.

עס איז געווען פארשידענע אינטערסאנטע מעשיות מיט די שמד צעטלער. אין מיהאלאוויץ האט געוואוינט א איד וואס האט געהאט א שטוב מיט קינדער, ער האט געוואוינט אויף שפיטאלסקא Spitalska גאס, ער האט זיך ערלעדיגט אזא שמד צעטל, און ער האט טאקע געוואוינט דארט ווייטער במנוחה, און איינע פון די טעג ווען ער האלט אינמיטען דאווענען שמונה עשרה, קומען אריין אין זיין שטוב די האלינקא סאלדאטען, זיי באפעלן אים: "ביז א האלבע שעה זאלסטו זיין גרייט צו קומען מיט אונז מיט דיין גאנצע משפחה, נעם מיט די נויטיגסטע חפיצים וואס דו ווילסט מיטנעמען פאר דיר", דער איד דערשרעקט זיך נישט פון זיי, ער רעדט נישט ארויס קיין ווארט, נאר ער ווייזט מיט די הענט, ווי ער פרעגט, איך? נישט איך, ער הייבט אויף זיין טלית און נעמט ארויס זיין שמד צעטל און ער ווייזט פאר זיי די "שמד צעטל", און דאווענט ווייטער מיט כוונה...

עס איז כדאי צו דערמאנען לשבח פון ר׳ יצחק ווילנער, ער איז געווען א טייערע, ערליכע, פולישער איד, און יענע צייט האט מען אים איינגעשפארט אין תפיסה און ער האט זיך געקענט ראטעווען דורך אזא שמד צעטל, וואס מען האט געקענט באקומען פון א גלח, פארשטייט זיך מען האט זיך נישט גע׳שמד׳ט, עס איז נאר געווען לפנים, און מיט אזא צעטל האט ער זיך געקענט באפרייען, דאך האט ר׳ יצחק געהאט מסירת נפש און נישט געוואלט נעמען אזא צעטל אפילו עס איז נאר געווען לפנים.

איבער דעם ענין פון זיך באפרייען דורכ׳ן זיך שמד׳ן, פארציילט קאשויער רב ז״ל אין זיין הקדמה צום ספר טל השמים: "איך געדענק אז אין איינע פון די טראנספארטן, האבן זיי געכאפט אן אלמנה מיט אירע קינדער, די דאזיגע אלמנה איז שוין ליידער געווען אפגעפארן פון אידישן וועג און זי איז געווען אינגאנצן פריי, זיי האבן איהר פארגעשלאגן אז זי האט אן אויסוועג זיך צו ראטעווען אויב זי וועט זיך שמד׳ן און וועט זי גאראטעווען ווערן, אבער

די אלמנה האט זיי געענטפערט מיט דרייסט: ״עס איז בעסער צו שטארבן אלס אידן״, אזוי איז זי אומגעקומען אינאיינעם מיט אירע צוויי קינדער. ומי כעמך ישראל גוי אחד, ווער איז ווי דאס אידיש פאלק, אפילו אזעלעכע וועלכע האבן שוין געהאט אראפגעווארפן פון זיך יעדן יאך פון אידישקייט, דאך האבן זיי נישט אפגעלייקנט אין באשעפער. די אידן וועלכע זענען ליידער אוועק פון אידישן וועג ר״ל אין יענע יארן, האבן נישט פארגעסן פון באשעפער נאר דאס איז געשעהן פון די גרויסע צרות און פונעם ביטערן גלות וואס זיי האבן מיטגעמאכט״ אזוי האט קאשויער רב פארציילט. שחורה אני ונאוה רק ששזפתני השמש.

עס איז שווער צו געדענקען אלע פיינונגען וואס די סלאוואקען אונטער די אנפירערשאפט פון די דייטשע חיות האבן אלץ אויסגעטיילט פאר די אומשולדיגע אידן, אבער כמעט אויף יעדע זאך וואס מען האט געקענט גוזר זיין, האבן די רשעים גוזר געווען.

די סאדיסטישע שמייכל וואס ליגט אויסגעשפרייט אויף די פנים פון די האלינקא רשעים ווען זיי שניידן אראפ די בארד פון א איד

איינרוקען אין מיליטער

חשון שנת תש"א 1940

כדי צו פארשטיין געבן פאר די ליינער וואו איך האב זיך געפונען אנפאנג פון די קריג וועל איך מאכן א שטיקל הקדמה, און פארציילן וואס עס האט זיך אפגעשפילט מיט די סלאוואק׳אישע בחורים פארן קריג. עס איז ארויסגעקומען א געזעץ אז אלע מענטשן, אפילו עלטערע מענטשן, האבן געמוזט גיין דינען אין מיליטער, ווייל די סלאוואק׳אישע רעגירונג האט צוגעזאגט פאר דייטשלאנד צוצושטעלן 120,000 ארבייטער.

ווי די ליינער וועלן שפעטער זען איז דאס ארבעטן אין מיליטער געווען א גרויסע הצלה פאר אלע וואס זענען דארט געווען איך בין אויך געווען צווישן זיי, ווייל האב איך זיך געראטעוועט פון דעפארטירט ווערן. צוויי יאר האבן אלע בחורים געדארפט דינען פארן מיליטער.

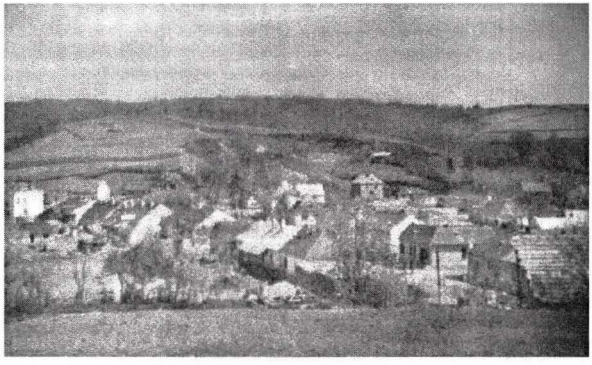
איך וועל געבן פאר די ליינער׳ס צו פארשטיין וויאזוי די פראצעדור פון זיך שטעלן צום מיליטער איז צוגעגאנגען. ווען סלאוואקיי איז נאך געווען טשעכאסלאוואקיי, האט זיך יעדער געדארפט שטעלן צום מיליטער צו זיין א סאלדאט, קודם האט מען זיך געדארפט איינמעלדן אז מען איז דא, דאס הייסט מען איז גרייט צו גיין אין מיליטער, טאמער איינער איז נישט געווען גרייט האט ער סייווי זיך נישט געקענט ארויסדרייען אבער אזוי איז געווען די סדר אז איידער עס איז געקומען די צייט פון גיין אין מיליטער האט מען זיך געדארפט גיין מעלדן, און דערנאך האט מען באקומען אן איינלאדענוג פונעם מיליטער אז מען דארף זיך שטעלן פאר א קאמיסיע (די קאמיסע

איז באשטאנען פון אפיצירן און א דאקטער וואס האט באקוקט צו מען איז פעאיג פאר א סאלדאט אדער וועלכע אפטיילונג אין דעם מיליטער מען איז פעאיג).

דריי מאל האט מען זיך געדארפט שטעלן פאר א קאמיסיע צו זעהן אויב מען איז פעאיג צו זיין א סאלדאט וואס קען ארויסגיין אויפן פראנט, די דריי מאל איז געווען צו קוקן אויב מען איז פאסיג פאר דריי באזונדערע מיני קלאסן. למשל טאמער מען איז נישט געווען פעאיג פאר די ערשטע קלאס, האט מען זיך נאך א שטיק צייט געדארפט שטעלן א צווייטע מאל פאר די צווייטע קלאס, דעמאלטס האט מען צוגעטיילט גרינגערע ארבעט.

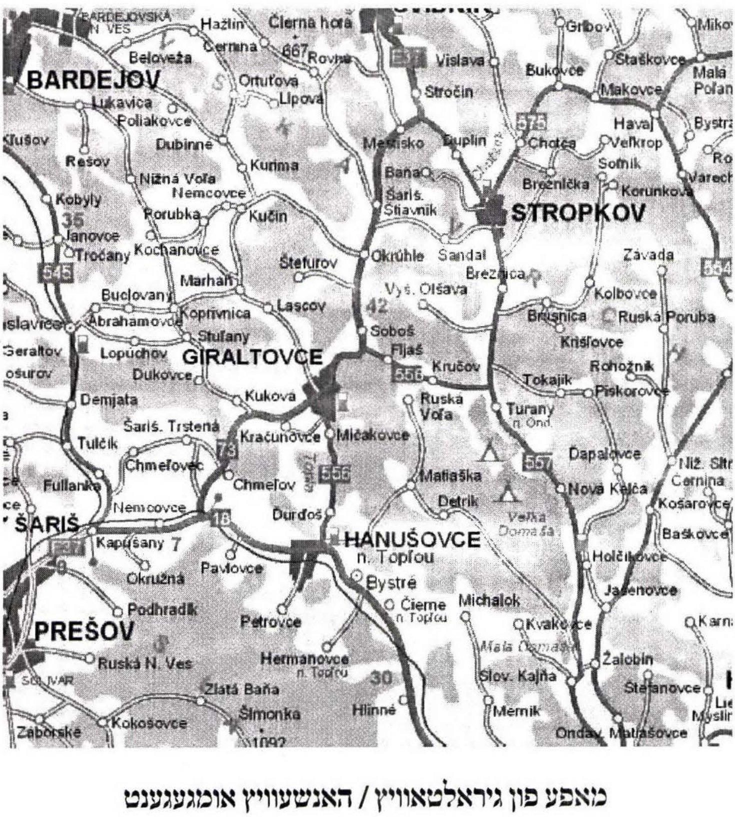
אין יאר תרצ״ט ולמספרם 1938 בין איך געשטאנען ביי די טשעכן פאר א קאמיסע, אין די שטאט ״גיראלטאוויץ״ Giraltovce, זיי האבן געזאגט אז איך בין נישט פעאיג, זעט אויס איך בין נישט געווען גענוג הויך און ברייט פאר זיי, זיי האבן געטראכט וואס דארף מען אים נעמען צו די ערשטע קלאס, איך האב נאך צייט פאר די צווייטע קלאס, בין איך ב״ה באפרייט געווארן פון מיליטער ביז די צווייטע קלאס, מיין זמן וואס איך האב זיך געדארפט נאכאמאל זיך שטעלן איז אויסגעקומען מיטוואך פרשת בא כ״ט טבת שנת תש״א למספרם Jan.10, 1940 וואס ביז דעמאלטס בין איך צוריק געגאנגען לערנען אין ישיבה, האפענדיג אויף א ישועה מן השמים אז איך זאל אינגאנצען באפרייט ווערן פון מיליטער.

וועז די טשעכן האבן זיך אפגעטיילט פון די סלאוואקן האט מען נאר געזומען אין מיליטער צו ארבעטען און נישט צו קעמפן אויפן פראנט,

די שטאט גיראלטאוויץ

להבדיל א גוי וואס איז נישט געווען פעאיג צו זיין א סאלדאט האט מען אויך גענומען צו די ארבעט אזוי ווי די אידן, ארויסצוהעלפן אין די מיליטער), די אידן וואס האבן געארבעט פאר די מיליטער האט מען גערופען "ראבאטניק זשוד" [ארבייט איד], מען האט אויפגעשטעלט ספעציעלע קאמפאניס ווי אידן האבן געארבעט, מען איז געגאנגען אנגעטוען מיט א בלויע אדער שווארצע מונדור מיט א ספעציעלע היט, דאס מיליטער האט געהייסן Sixth Labor Battalion מיר האבן עס גערופן "זעקסטע פראפאר", פינף אזעלכע קאמפאניס זענען געווען דריי זענען געווען נאר פאר אידן, מיר האבן נאר געארבעט פארשידענע געברויכן פארן מיליטער און נישט געקעמפט מיט געווער אקעגן דעם שונא, דאס איז געווען א גרויסע טובה פאר אונז ווייל אויפן פראנט איז מען געווען אין א שטענדיגע סכנה געשאסען צו ווערן דורך דעם שונא.

מאפע פון גיראלטאוויץ / האנשעוויץ אומגעגענט

קאפיטל י

געזעגענט פון ישיבה

ת"ש 1940

אין יענע צייט ווען איך האב זיך געדארפט שטעלן דאס צווייטע מאל צום מיליטער, האב איך געלערנט אין די ישיבה פון הגה"צ ר' יואב אדלער הי"ד אין א שטעטל נישט ווייט פון מיהאלאוויץ עס האט געהייסן האשעוויץ Hanusovce, דעמאלטס בין איך זיך געגאנגען שטעלן פאר א קאמיסיע אין מיהאלאוויץ, מעשה שהיה, אז איך האב זיך נישט געמאלדען פאר דעם אז איך בין דא, איך האב אבער נישט געוואלט האבן קיין פראבלעמען, האב איך פארן זיך שטעלן צו די קאמיסע געגאנגען איינמעלדן אז איך בין דא, מיין נאמען איז טאקע געווען

הגה"צ רבי יואב אדלער הי"ד
פירערנדיג זיין זון הרה"צ ר' נפתלי אב"ד סרעדנא צו זיין חופה

תשובה מאת הגה"צ רבי יואב אדלער הי"ד זצ"ל להגאון הגדול רבי שמואל רז"ב זצ"ל אב"ד אונסדארף שנת תרפ"ג לפ"ק

אויפגעצייכענט אז איך דארף מיך שטעלן, און אזוי ווי אויבן דערמאנט האט מען שוין נישט געגומען אידן אויפן פראנט. פארשטייט זיך אז ביי די קאמיסיע האט מען מיר אנגענומען צו ארבעטן פאר די מיליטער, און מיר האט מען צוגעטיילט צו ארבעטן אין א שטאט דשוליין. מיין באשטומטע צייט זיך צו שטעלן אין מיליטער האט זיך געדוקט נענטער און נענטער, איך האב זיך געגרייט צו פארן קיין דשוליין.

עס איז נישט שייך אראפ צו געבן אויף פאפיר וואס עס האט געמיינט פאר מיר אוועק צו גיין פון מיין ישיבה, און נישט סתם אוועק גיין, נאר גיין אין א מיליטער, מען קען זיך פארשטעלן אז איך בין געווען א יונגע בחור און געלערנט רואיג אין מיין ישיבה, עס האט מיר גארנישט געפעלט דארט, פליצלונג דארף מען זיך אויפהייבן פונעם ישיבה'שן באנק, וואו מען זיצט און לערנט, אונטער די פליגלעך פון אזא גרויסע צדיק מיין רבי הי"ד און ארבעטן ביי די מיליטער מיט גוים. איך האב געהאט גרויסע שברי לב פון דעם עס האט מיר זייער געווייטאגט אוועקצוגיין פון מיין ישיבה און איך בין געווען שרעקליך צובראכן, אבער קיין ברירה האב איך נישט געהאט די רעגירונג האט זיך נישט צופיל צוטוען געמאכט פון מיין שברי לב, און איך האב מיך געגרייט צו פארן קיין דשוליין.

פארשטייט זיך אז פארן אריינגיין אין מיליטער האב איך זיך געוואלט געזעגענען פון מיינע עלטערן אבער עס איז מיר נישט מעגליך געווען אריינצופארן קיין מיהאלאוויץ ווייל עס איז געווען א ביטערע קעלט און א גרויסע שניי מען האט קוים געקענט פארן, עס איז אזוי קאלט געווען אז מיינע חברים וואס זענען ארויסגעפארן אביסל שפעטער פון מיר האבן שוין נישט געקענט נעמען די באן ווייל עס האט אויפגעהערט צו פארן צוליב דעם שווערן וועטער.

אויפן וועג קיין זשוליין בין איך קודם אריינגעפארען קיין פרעשוב Presov (וועו די געביטען האבן באלאנגט פאר אונגארן, פאר די ערשטע וועלט קריג האט מען עס גערופען אפעריעס Eperjes), דארט איז געווען די אפיס פון די מיליטער, און דארט איז געלונגען פאר אנדערע זיך ארויסצודרייען פון מיליטער דורך א לעגאלע אופן, האב איך אויך פרובירט אבער מיר איז עס נישט געלונגען, און איך האב יא געברויכט איינצוריקען אין מיליטער, שפעטער האט זיך ארויסגעשטעלט ווי גוט עס איז מיר געווען אז איך בין יא געווען אין מיליטער. פון פרעשוב האב איך געגומען דעם באן קיין דשוליין.

אין זשוליין זענען שוין געשטאנען די סאלדאטן פון די מיליטער און אפגעווארט די פרישע בחורים וואס זענען געקומען צום מיליטער, איך האב נאך אויסגעזען ווי א ישיבה בחור במילא האב איך זיך ארויסגעדרייט פון די סאלדאטן. די ערשטע זאך בין איך אריין אין שטאט, איך בין איבערגעשלאפן אין א האטעל, איך האב אזוי שטארק געוואלט אפשטיפן די מינוט וואס איך וועל דארפן גיין צו די מיליטער, אז עס איז מיר ווערט געווען איבערצושלאפן אין א האטעל ווי איידער אריינצוגיין פריער אין מיליטער, איך האב מיך ארומגעדרייט מיט שרעק איבער מיין אידישע צורה פון א בארד מיט פיאות וואס איז געווען פארבאטן אין מיליטער, איך האב געוואוסט אז טאמער איך וועל נישט אליין אראפנעמען מיין בארד און פיאות, וועלן די פירערס פון די מיליטער, דאס אראפנעמען מיט א גאל מעסער וואס איז א לאו מדאורייתא פון לא תשחית, די מחשבות האבן מיר געפיניגט דעם געוויסן. אזוי איז אדורך די גאנצע נאכט, צופרי האב איך געטראפן ר׳ דוד סוחר הי״ד, א מיהאלוויצער איד, וואס האט געוואוינט אין דשוליין, איך האב אים געבעטן אז ער זאל מיר העלפן אפשניידען די פיאות נישט מיט א גאל מעסער. באמת וואלט איך שוין געדארפט דאס טוען איידער איך בין ארויסגעגאנגען פון האשעוויץ, אבער איך האב זיך נישט געקענט שיידען פון מיינע פאות האב איך דאס געשטופט און געשטופט ביז איך האב שוין נישט געהאט קיין ברירה. אין מיליטער האבן מיר זיך שטענדיג אפגעהיטן פון זיך צו שערן מיט א גאל מעסער נאר זיך געשוירן מיט א סם. אנקומענדיג אין מיליטער האב איך שוין געטראפן נאך מיהאליוויצ׳ע אידן וואס זענען אויך דעמאלטס אנגעקומען פון אנדערע פלעצער.

אריינקומענדיג אין מיליטער האבן מיר זיך דערזעהן מיט א פראבלעם, דאס מיליטער האט נישט געהאט קיין כשר׳ע קאך און פארשטייט זיך אז קיין טריפה האבן מיר בשום אין אופן נישט געוואלט עסן, מיר האבן זיך ארגענעזירט אפאר בחורים, צווישען זיי איז געווען ר׳ אברהם שלמה כ״ץ, ראכליץ פון סנונא, און נאך איינער בערקאוויטש וואס איז געקומען פון א דארף לעבן מיהאלאוויץ, און צוויי פון מיינע קאזינ׳ס מיטן נאמען אברהם שלמה גרינפעלד, און נאך צוויי בחורים, מיר זענען געגאנגן צום ראש הקהל פון זשוליין און זיך געבעטן ביי אים ער זאל שתדל׳ן פאר אונז, ער האט טאקע אויסגעפוילט אז מיר זאלן מעגן גיין עסן ביים משמש פון שטאט כשר׳ע עסן.

מיר האבן געארבעט דארט ביז נאך פסח, פון דארט זענען מיר אריבער

ארבעטן אין א שטעטל מיטן נאמען "וויראטקי" Vrutky דארט האבן מיר געארבעט אין א מיליטערישע מאגאזין, אבער דארט איז שוין נאר געווען א נאלאגישע קהלה, האבן מיר נישט געקענט עסן קיין פלייש, אבער מיר האבן באצאלט געלד פאר א פרוי וואס האט געקאכט פאר אונז מילכיגס, און אזוי ווי מיר האבן נישט געגעסן אין מיליטער, האט אונז די מיליטער געגעבן געלט אנשטאט עסן מיט דעם האבן מיר באצאלט די פרוי וואס האט אונז געקאכט, מיר האבן דארט געארבעט ביז שבועות. אין אזוי ווי עס איז געווען א פארשוועמונג אין א אנדערע שטאט דערנעבן איז דער מיליטער אריינגערופן געווארן צו העלפן און מיר זענען דארט אריבער צו אפריינוגען די שטיינער פון די פארפלייצונג.

מיין חבר, אברהם שלמה כ"ץ, האבן זיי נישט געלאזט מיטקומען מיט אונז, ווייל אזויווי ער האט געהאט זייער גוטע הענט, איז ער געווען זייער וויכטיג פאר די מיליטער און ער האט אויסגעארבעט זיגלעך פאר די מיליטער, פון דעמאלטס אן האב איך אים מער נישט געזעהן ער איז נעבעך אומגעקומען אין די קריג, הי"ד.

אלול צייט, האבן עטליכע גויאישע ארבייטער'ס פון מיליטער אריינגעגעבן א בקשה פאר די מיליטער צו האבן רשות אויסצוואנדערן, אזויווי זיי האבן אריינגעגעבן די בקשה האט שוין יעדער באקומען די געלעגענהייט צו גיין וואו ער וויל. די וואס האבן אויסגעוואנדערט האבן געקענט גיין מיט אומלעגאלע שיפן קיין ענגלאנד אזוי האבן זיי נישט געדארפט צוריקומען דינען אין מיליטער.

פאר מיר איז נישט געווען אינטרעסאנט צו גיין סיי וואו, נאר אהיים צו מיינע עלטערן. מיינע אנדערע חברים האבן נישט געוואלט אהיימגיין נאר ענדערש ענדיגען די ארבעט אין מיליטער און דערנאך ווען מען ווען שוין זיין פריי פון מיליטער דינסט ווען מען אהיימגיין. זייער וויניג זענען דעמאלטס אהיים געפארן אזויווי איך האב געטון.

איך בין געווען אינדערהיים פינף זעקס חדשים, פון תשרי תש"א ולמספרם oct '40. צייט ביז אדר תש"א, פאר פורים ולמספרם March '41. אין יענע צייט האט קאשויער רב הגה"צ ר' רפאל בלום זצ"ל געהאט א ישיבה אין מיהאלאוויץ. די ישיבה איז געווען אין די אלטע קלויז. אין די חדשים וואס איך בין געווען אינדערהיים האב איך געלערנט פלייסיג מס' חולין ביים קאשויער רב'ס ישיבה.

אזוי ווי איך האב נישט אויסגעוואנדערט, איז אינמיטען חודש אנגעקומען א בריוו אז איך דארף קומען משלים זיין אין מיליטער, איך האב נישט געהאט קיין ברירה נאר צוריק צו גיין דינען אין מיליטער.

כ"ק אדמו"ר מקאשוי זצוק"ל

קאפיטל י"א

צוריק אין מיליטער

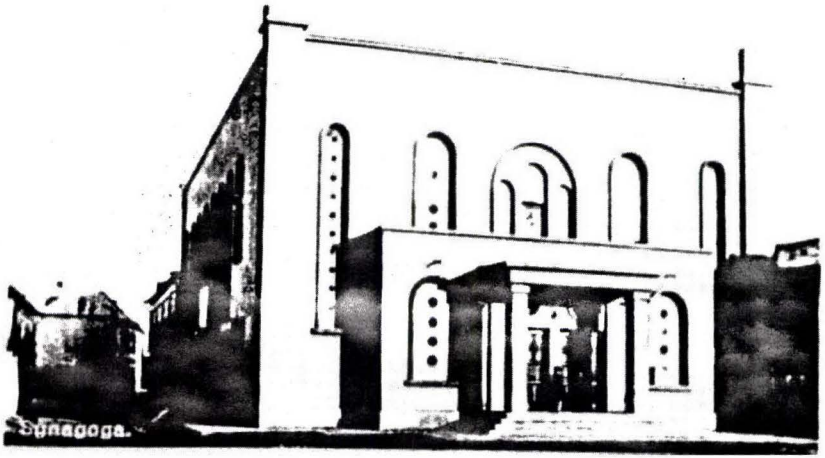
אין אדר תש"א, ולמספרם March '41 האט מען מיר געפרופן ארבעטן אין א שטעטל טשעמערע cemerne אין די געגענט פון ווראנאוו Vranov מזרח סלאוואקיי, מען האט מיר געגעבן מיליטערישע קליידער, דארט איז מיין מונדיר געווען גרין, שפעטער האט מען איבערגעטוישט די גרינע מונדיר צו שווארצע מונדירן.

אין הומנא: דריטער פון רעכטס, ר' יעקב בער פריעדמאן ע"ה,
פערטער פון רעכטס המחבר ר' יעקב נתן פרידמאן הי"ו

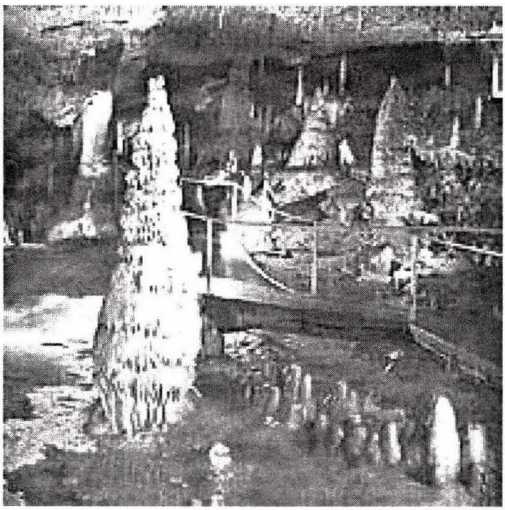
מיינע חברים אין הומנא

די בית המדרש אין הומנא

דארט האב איך געטראפן אסאך באקאנטע איך דארט געארבעט צוזאמען מיט מיינע חברים פון מיהאלאוויץ, הבחור יעקב בער בן ר' עזריאל פרידמאן ער איז געווען א תלמיד חכם, הערשל פריילער, זיי האבן אויך איבערגעלעבט די קריג. מען האט אונז דארט געבילדעט כדי מיר זאלן האבן כח צו ארבעטן, פון דארט האט מען אונז געשיקט ארבעטן אין הומנא Humenne, ווי מיר האבן זיך אויפגעהאלטן אין די קאסערן, קאסערן הייסט די הייזער וואס דאס מיליטער נוצט צו שלאפן און עסן. וואו מיר זענען געשלאפן אויף געהעריגע בעטן, אויך איז עס געווען געהעריג צוגערישט, בערך אין די צייט האט מיין איינגערע ברודער יהושע הי"ו, איינגערוקט אין מיליטער, פון יענעם טאג אין ווייטער האבן מיר געארבעט צוזאמען.

אזוי ווי דערמאנט איז געווען איינע פון די גזירות רעות אין סאלאוואקיי, אז אידן טארן נישט שחט'ן פלייש, אבער מיר האבן באקומען כשר פלייש פון די ארטאדאקסישע קהילה וועלכע האבן באהאלטענערהייט יא געשאבטען. מיר האבן זיך ארגענעזירט אין דעם מיליטער, און מיר האבן געטוען וואס אימער איינצוהאלטן אלע מצוות מיט אלע הידורים, מיר האבן אויפגעשטעלט א כשר'ע קאך, עס איז געווען צו באקומען די כשר'ע פלייש פון די קהילה, עס איז נישט געווען אזוי צוגערישט ווי די טריפה'נע קאך, אבער דאך איז עס געווען א אידישע קאך אז מען זאל נישט דארפן עסן חלילה קיין טריפות. די

די נטורליבע היילן אין דעמאנאבסקא דאלינא

משגיח אין די קאך איז געווען ר׳ הערשל גרינפעלד, וואס איז געווען א זון פונעם מיהאלאוויצ׳ע חזן, הרה״ח ר׳ דוד לייב גרינפעלד הי״ד (ער האט איינגערוקט צוזאמען מיט מיין ברודער), עס איז דאן געווען בערך הונדערט בחורים וואס האבן געגעסן פון די כשר׳ע קאך. ליידער האבן אסאך זיך נישט געקענט צוריקהאלטן און האבן יא געגעסן פון די טריפה׳נע קאך. אין הומנא זענען מיר געווען פון בערך חודש ניסן ביז נאך שבועות, דארט אין הומנא איז אונז נישט שלעכט געווען, עס איז געווען געהעריג צו עסן, די ארבייט איז נישט געווען אזוי שווער, שבת קודש האב איך זיך אנגעשטרענגט צו גיין דאוונען אין בית המדרש.

נאך שבועות האט מען אונז געשיקט ארבייטן אין ״סוואטי-יאר״ Svaty Jur, עס קומט אויס אין מזרח צפון סלאוואקיי דארטן זענען מיר געווען סטאנצינירט אין בראקן, די עסן פאר די כשר׳ע קאך האט מען געברענגט פון הומנא, ווייל דארט אין ״סוואטי יאר״ האבן נישט געווואוינט קיין אידן. און דעם געגענט איז געווען די באקאנטע דעמאנאבסקא דאלינא demanovska dolina דארט איז געווען נאטירליכע היילן און בערג, מיר פלעגן אויך אהין גיין צו זעהן די נפלאות הבורא.

מיינע חברים גייען אהיים

פון סוועטי-יאר האט מען אונז געפירט ארבעטן צו א שטעטל סוואטי-פעטער Svaty peter עס איז נישט ווייט פון סוואטי-יאר, סוועטי-פעטער איז גאנץ נאנט געווען צו אוקריינא. דעמאלטס איז שוין געווען אינמיטען די קריג. איינע פון די דייטשע פראנטן וואס זענען געווען אין א מלחמה מיט די אוקריינער האבן זיי געדארפט האבן א לופט פעלד פאר זייער באמבאדיר עראפלאנען, פאר דעם צוועק האט מען אונז געזומען צו בויען א לופט פעלד פאר די דייטשן, דארט האב איך זיך צוזאמגעטראפן מיט בחורים פון גיראלטוויץ, וואס האבן געלערנט מיט מיר אין ישיבה אין האשעוויץ. יעקל דייטש א ערשטע שוועסטער קינד מיט הרה"ח ר' סענדר דייטש ע"ה, ער האט געארבעט צוזאמען מיט די פארטיזאנער, ער האט איבערגעלעבט די קריג, זיין טאטע איז געווען דער שוחט און דער חזן פון גיראלטאוויץ, אויך האט דארט געארבעט ר' הערשל גרינוואלד מיט זיין ברודער ר' לייבוש, ר' הערשל האב איך געטראפן נאכ'ן קריג אין ירושלים, און ר' יאסל בערגער וועלכער איז דאן געווען א בחור, ער האט אויך איבערגעלעבט די קריג.

אין די שטעטל האבן אויך געארבעט די מיהאלאוויצע אידן וואס מען האט געזומען צו די ארבעט פון זעכצן ביז זעכציג יאר, זיי האבן איבערגעלאזט זייער שטוב מיט קינדער און געגאנגען ארבעטן, מען האט זיי געזומען צו די ארבעט נאך דעם וואס די סלאוואקן האבן צוגעזאגט פאר די דייטשן צוצושטעלן א געוויסע מאס פון ארבעטס מענטשן, זיי האבן אבער נאר געארבעט א חודש אדער פינף וואכן נישט מער. דארט האב איך געטראפן אסאך באקאנטע פון

מיהאלאוויץ, און אויך מיין פעטער יעקב הערש פרידמאן פון פרעשוב, (די מומע הייסט אסתר תחי׳), ער איז געווען מיין טאטענ׳ס ברודער וואס מען האט אויך אהין געשיקט ארבעטן, די פיר וואכן וואס ער האט דארט געארבעט האב איך זיך געהאלטן זייער נאנט מיט אים און מיר האבן צוזאמען פארברענגט. ר׳ יעקב הערש האט איבערגעלעבט ממש ביז׳ן סוף פון די קריג. זיי זענען געווען אין גאנץ א גוטע לאגער אין פוילן, זיי האבן נאך געהאט א קינד אין לאגער, וועו זיי האבן געזען אז די מצב ווערט שוין שווערער, האט זיך די מומע געבעטן ביים פעטער גיי באהאלט דיך ערגעץ און אנטלויף אזויווי אנדערע, אבער ער האט איר נישט געוואלט איבערלאזן מיט א קליין פיצל קינד, דאס קינד מיט די מומע האבן איבערגעלעבט די קריג, און ער איז נעבעך אומגעקומען אינעם באקאנטן שוידערליכע טויט מארטש, זיינע צוויי קינדער זענען נעבעך אויך אוועק הי״ד.

ר׳ יעקב הערש פרידמאן הי״ד

אויף אלע פלעצער האבן מיר מערסטענס געארבעט אויף די וועגן. מיר האבן געמאכט נייע וועגן פאר די מיליטער, און אזוי ווי סלאוואקיי איז שוין געווען אונטער די דייטשן איז אויסגעקומען אז מיר האבן געמאכט וועגן פאר די דייטשע מיליטער, אויך איז אביסל אויסגעקומען צו ארבעטן פאר די רעגירונג.

ראש השנה תש״ב אין מיליטער. מען האט זיך געגרייט מיט א געוואלדיגע ערענסטקייט צווישן אונז אויפן נייעם יאר, מיר האבן ראש השנה צוזאמען געדאוונט, און איך געדענק אז הבחור הערשל גרינפעלד איז געווען דער בעל תפלה. מחזורים האט מען אונז געשיקט פון אינדערהיים און מען האט געדאוונט אינעם בארק, א שופר מיט א ספר תורה האבן מיר נישט געהאט דארטן און מיר האבן דאס געברויכט גיין בארגן פון א דערנעבנדיגן שטעטל. אזוי האבן מיר געהאט אלע וויכטיגע זאכן פאר די תפילות פון ראש השנה, דאס דאוונען איז געווען מיט גאר שטארקע בכיות בעטענדיג אויף א גוט יאר אין אזא ביטערע מצב, מיר האבן געהאפט אז די שערי רחמים וועלן זיך עפענען און אידן וועלן שוין אויפהערן צו ליידן אזעלכע צרות, אבער ליידער בעוונותינו הרבים איז נישט געווען באשערט א גוט יאר.

סוכות האבן מיר אויך געהאט חשק צו פראווען דער יו"ט ווי ראש השנה אבער מיר האבן געהאט א פראבלעם אז די באהערדע האט נישט געלאזט בויען א סוכה. מיר זענען געווען אין א פארגלעגנהייט וואס טוט מען? מיר האבן זיך צוזאמגענומן און מיר האבן געבויט א סוכה באהאלטערנהייט, אזוי האבן מיר געפראווען די יו"ט סוכות.

שמחת תורה האבן מיר נאך געהאט די ספר תורה פון דעם שטעטל, מיר האבן זיך משמח געווען לכבודו של תורה, אזוי איז די יו"ט אריבער מיט א געהויבענקייט.

די זומער איז שוין אדורך און די ווינטערדיגע סימנים האבן זיך שוין אנגעזען איבעראל, די קעלט האט דערמאנט אז מען קען נישט ווייטער זיך אויפהאלטן אין די מיליטערישע בארקן. ווען עס איז געקומען נאך ראש השנה האט מען געשמועסט אז מען גייט אונז צוריק טראגן ארבעטן קיין

מיינע חברים וואס האבן געבויעט די לופט-פעלד

1 טע שורה פון ר' אויף ל' האי הערמאן, נפתלי שרייער, הערשל הירש,אמיל פריסט, מיכל שווארץ, שבתי בערקאוויטש, שלמה טראנק, קראוס

2 טע שורה פון ל' אויף ר' שמעון שווארץ, משה שווארץ, ויצנדיג הערשל גרינפעלד, משגיח.

די אידן ביז די זעכציג יאר וועלכע האבן געמוזט ארבעטן פאר די סלאוואק׳אישע רעגירונג

הומנא ווייל אין סוואטי יאר איז געווען זייער קאלט, אבער די אנפירערס פונעם שטעטל האבן נישט צוגעלאזט אז מיר זאלן אוועקגיין, און עס איז טאקע זייער קאלט געווען, און מיר האבן טאקע נישט געקענט אזויפיל ארבעטן צוליב די שרעקליכע קעלט, אויך זענען אלע וועגן געווען אנגעלייגט מיט אסאך שניי.

אימיטן ווינטער תש"ב האט זיך געענדיגט די צוויי יאר פון ווען מיר האבן איינגערוקט אין מיליטער, מיינע חברים האבן זיך געגרייט אהיימצוגיין, איך האב אבער געמוזט בלייבן אין מיליטער, אפילו דאס איז אויסגעקומען פונקט נאך די צוויי יאר פון ווען איך האב די ערשטע מאל איינגערוקט און

מען ארבעט אויס די וועגן אין מיליטער

איך וואלט ווען שוין געדארפט אהיים גיין פון מיליטער צוזאמען מיט מיינע חברים וואס האבן איינגערוקט צוזאמען מיט מיר, אבער אזוי ווי דערמאנט בין איך דאך אינמיטען די צוויי יאר אהיימגעגאנגען, האב איך נאך געדארפט משלים זיין די פאר חדשים, דעמאלטס האב איך באקומען שטארקע חרטה געפילן, איך האב מיר אליין געפרעגט פארוואס האב איך געטוען אזא זאך, אהיימצוגיין אינמיטען די ארבעט, ווען נישט דאס וואלט איך שוין הייַנט

פריי געווען אזויווי מיינע אנדערע חברים, און עס האט מיר זייער וויי געטוען אין הארצן אז איך וועל מוזן בלייבן אין מיליטער.

אבער עס האט זיך ארויס געשטעלט אז דווקא דאס וואס איך האב אנגעקוקט ווי א שלעכטע זאך פאר מיר, איז מיר געווען א גרויסע טובה וואס די השגחה עליונה האט אזוי צוגעפירט, ווייל מיינע חברים וואס זענען יעצט אהיים זענען פונקט אנגעקומען אין די צייט ווען מען האט צוזאמגעכאפט די אידן אין מיהאלאוויץ, און דעמאלטס האט מען צוזאמגעכאפט צוויי דריי מאל א וואך, רוב פון זיי זענען נעבעך אומגעקומען, ווען איך טו ווען אזוי ווי זיי און איך קום אן אהיים, וואלט איך אויך געווען אין א סכנה, אבער יעצט בין איך נאך געווען באשיצט פון די מיליטער. דאס איז געווען מיין ערשטע נס מורא׳דיגע השגחה עליונה.

מיר האבן יעדן טאג געדאווענט, אבער ליידער איז אונז נישט מעגליך געווען צו דאווענען יעדן טאג מיט מנין, אבער אין די ימים טובים און אויך אין די הייליגע טעג איז מען געווען פריי פון די ארבעט דעמאלטס האט מען יא געדאווענט צוזאמען. זייענדיג אין מיליטער האט מען זיך אויפגעפירט צו אונז זייער אנטשטענדיג און מען האט נישט גע׳רודפט די אידן.

די מאמע פלעגט שיקען בריוון צו אונז אין די מיליטער, איינמאל האט זי געשריבען אז די באבע רייזעל, אשת ר׳ שלמה פרענקל ז״ל, מיין מאמעס מאמע איז זייער נישט געזונט און זי האלט אט אט ביים אוועקגיין, אבער זי האט זיך שפעטער צוריק געכאפט, אבער זי האט ליידער נישט זוכה געווען צו דערלעבן די קריג ווייל נישט צו לאנג שפעטער האט מען זיי נעבעך פארשיקט.

קאפיטל י"ג

השתדלות צו ראטעווען די סלאוואק׳אישע אידנטום

חנוכה צייט ווען עס איז אויסגעקומען די גויאישע חגאות האב איך באקומען אור-לויב פאר אכט טעג, דעמאלטס בין איך אויך אהיימגעגאנען איך האב באזוכט ביי מיין זיידע אין האשעוויץ, איך האב אליין נישט געוואוסט אז דאס איז דאס לעצטע מאל וואס איך זע מיינע עלטערן, עס זענען געווען בחורים וואס ווען זיי האבן געהערט אז מען הייבט אן אוועקצופירן די אידן האבן זיי זיך ארויסגעכאפט פון מיליטער זיך צו צוגעזעגענען מיט זייערע עלטערן. אבער מיר איז עס נישט געלונגען, דעמאלטס איז שוין געווען אנפאנג פון די צרות, די געשעפטן האט מען שוין ליקווידירט, איבעראל האב איך געזעהן אויפגעהאנגען אזעלכע בויגענס, אין די בויגענס האט יעדער געדארפט אויספילען די פונקטליכע אינפארמאציע פון זיך מיט די גאנצע משפחה. דאס איז געווען א פארברייטונג צו די דעפאטירונג. נאך אלעם האבן די אידן נאכנישט געטראכט און נישט געשפירט אז אט אט גייט מען אנפאנגען די דעפארטירונג. אפאר וואכן דערנאך האט זיך עס טאקע אנגעפאנגען.

דא וויל איך אביסל פארציילן איבער די מעכטיגע השתדלות וואס איז פארגעגאנגען אין סאלאוואקיי ווען מען האט זיך דערוויסט פון די רשעים׳ס פלענער צו פארשיקן אלע אידן.

אין די פאר יאר וואס מען האט געפיניקט די אידן אין סלאוואקיי און עס איז נישט גרינג געווען צו לעבן אזוי, האט מען נאך דעם אלעם געהאפט אז מען וועט נישט דעפארטירן די אידן.

אין יענעם יאר תש״ב איז אנגעקומען א שליח צו נייטרא, ר׳ שלמה גראס הי״ד דער ראש הקהל פון טירנא (דארט איז נייטרא רב געווען רב פאר נייטרא) ער איז געווען פון די הויפט עסקנים פון די ארטעדאקסאישע אידנטום, און ער האט אים פארציילט אז די צרות איז נאנט, דער רשע אייכמאן ימ״ש האט שוין אויפגענומען איינער מיטען נאמען וויסליצעני Dieter Wisliceny ער זאל אנפירען די פארנוכטונג׳ס פון די אידן אין סלאוואקיי. יענע צייט איז שוין וויסליצעני אראפגעקומען קיין סלאוואקיי. דער שליח איז געקומען זאגן אז וויסליצעני האט געזאגט אז עס וועט נישט געדוירן לאנג ביז מען וועט ענדיגען צו פארשיקן אלע סלאוואק׳אישע אידן, דערנאך וועט מען אויך פארשיקן די אונגארישע אידן פונקט ווי די פוילישע אידן. די נייעס האט באטראפן די הויפט אידישע פירער ווי א דונער אינמיטן העלן טאג, וואס צושוידערט יעדן איינעם.

הגה״צ רבי חמ״ד וויסמאנדל זצ״ל

צווישן די אידן אין סאלאוואקיי זענען געווען זייער אסאך שתדלנים וואס האבן פרובירט צו ראטעווען אידן און געארבעט צו פארגרינגערן די ליידן פון אידישע קינדער. פון די גאר גרויסע שתדלנים איז געווען הרב ר׳ מיכאל בער ווייסמאנדל ז״ל; מרת גיזי פליישמאן; הרב אברהם אבא פרידער ע״ה וועלכער האט זיך פערזענליך ארייגעלייגט און אוועקגעגעבן פון זיך אסאך צייט, וויאזוי צו ראטעווען ווי מער אידן פון דעם גיא צלמות.

די גזירה צו דעפאטירן די אידן האט מען אפגעמאכט ביי אן אסיפה וואס עס איז פארגעקומען ביי די סלאוואקן בראשם די צוויי רשעים טיסא Tiso מיט טאקא Voitech Tuka און עס האט נאר אויסגעפעלט אז די סלאוואק׳אישע פארלעמענט זאל דאס באשטעטיגן, און עס איז באשטומט געווארן א טאג וועו מען דארף דאס באשטעטיגן, די אידישע קהילות האבן שטארק געארבעט אז די באשטעטיגונג פון די פארלעמענט זאל נישט ארויסגעגעבן ווערן אבער עס איז זיי נישט געגאנגען און מען האט עס

באשטעטיגט.

הרב אברהם אבא פרידער ז"ל

ווען די בשורה רעה אז מען גייט דעפארטירן די סאלאוואקישע אידנטום איז אנגעקומען, האט דאס שווער באטראפן די אידישע עסקנים אין סלאוואקיי, און זיי האבן באלד פארריפען א דרינגענדע אסיפה אויף מיטוואך פ' תצווה ח' אדר למספרם Feb 25 עס האבן זיך צוזאמגענומען דארטן אלע פירער פון די אידישע ארגענעזאציעס און די פירערס פון די סלאוואק'אישע אידנטום, סיי פון די ארטאדאקסישע און סיי פון די שטאטס-קווא, נעלאגען, עס האבן זיך באטייליגט ביי די אסיפה ווי פאלגענד, פון די ארטעדאקסישע קהלה: מו"ה רפאל סג"ל לעווי הי"ד פון בארדיוב, אהרן יודא קעמפפנער הי"ד פון פרעשבורג, מוה"ר שלמה גראס פון טירנא, הרב ווייס פון נייטרא, און נאך אסאך באטייליגע פון די נעלאגישע קהלה. דר. ווינטערשטיין האט אנגעפירט די אסיפה ווי ער האט געלאזט הערן די ביטערע גזירה פון די סלאוואק'אישע רעגירונג צו מאכן סלאוואקיי "אידן ריין" און זיי אוועק פירן קיין פוילן, אויך האט ער זיי געזאגט די פלענער אז קודם וועט מען נעמען די יונגע מענטשן אין דערנאך די עלטערע מענטשן, די אלע מענטשן פון די אסיפה זענען געזעצן מיט ציטערניש אין זיך צוגעהערט צו די שוידערליכע בשורה. מען האט קיינעם נישט געדארפט מסביר זיין וואס דאס מיינט אוועקצושיקן די אידן קיין פוילן, וואס איז אקאפירט אונטער די פירערשאפט פון די דייטשן, עס איז נישט געווען קיין זמן זיך צו פארלאזן אויף מעשה ניסים נאר מען האט געדארפט שוין אנפאנגען צו טוען צו דער זאך, מען האט דארטן דן געווען וואס עס איז דא צו טוען, און וואס מען קען טוען השתדלות צו פועל'ן ביי די רעגירונג, אז מען זאל בשום אופן נישט דעפארטירן די אידן.

די ערשטע זאך האט מען צוזאמגעשטעלט א ספעציעלע קאמיטע פון זעקס מענטשען, וואס זיי זאלן זיך אפגעבן נאר מיט דעם ענין פון ראטעווען די אידן, דריי פון די ארטאקדאסישע קהלה, מו"ה רפאל לעווי, מו"ה שלמה

גראס, מו״ה אהרן יודא קעמפפנער, און דריי פון די נעלאגישע קהלה דר. ווינטערשטיין, דר. קאנדאר, און הרב אברהם אבא פרידער ע״ה, די אלע מענטשען האבן געהאט גוטע קאנטאקטן מיט די רעגירונג. האט מען געהאפט אז זיי וועלן מצליח זיין צו באיינפלוסן די רעגירונג נישט צו דערפארטירן די אידן, די רעוואלאציעס פון די אסיפה איז געווען דריי פונקטן וואס מען דארף זעהן צו טוען איידער עס איז צו שפעט.

א) מען וועט פרובירן צו באקומען שטיצע פון די סלאוואק׳אישע פרעזידענט.

ב) מען וועט אפעלירן צו אלע אקאנאמישע אינסטוטוציעס, אז אוועק פירן אזויפיל מענטשן פון לאנד וועט שטארק שאטן פאר די אקענאמיע פון לאנד.

ג) זוכן צו באקומען שטיצע פון די קירכעס, וואס געווענליך וועלן זיי נישט צולאזן אז מען זאל זיך אזוי אויפפירן צו די מענטשהייט.

נאך די אסיפה האבן זיך די קאמיטע אריינגעווארפן אין די ארבעט, י׳ אדר פרייטאג פ׳ זכור שנת תש״ב ולמספרם Feb 27 האט הרב פרידער געהאט אן אוידיענץ ביי די הויפט מיניסטער פון די שולעס, סיבאק Jozef Siv'ak דארט איז ער געווארן געווארן אז די מצב איז גאר ערענסט און די סאלאוואקן פלאנען און די גאר נאנטע טעג צו מאכן סלאוואקיי אידן ריין, ער האט אים געזאגט אז ער גייט נישט ארויס פון זיין אפיס מיט לויידיגע הענט. הרב פרידער שרייבט אביסל וויאזוי דאס איז צוגעגאנגען, ״ער האט מיר געגעבן אן עצה צו גיין צו די שטאט בענאווצע, דארט וועל איך טרעפן דעם בעל הבית פון די אפטייק געשעפט, מרת בעלעג, זי קען מיר העלפן וויאזוי איך וועל קענען באקומען אן אוידיענץ מיט׳ן פרעזידענט טיסא, און אויך די הילף פונעם וואטיקאן. איך האב די אלע זאכן אדורכגעשמועסט מיט די קאמיטע, הרב פרידער שרייבט, די ערשטע מאל וואס איך האב געזען מיין קאלעגע ווינטערשטיין, א מענטש מיט גאר א שטארקע כאראקטער, זאל זיין אזוי צובראכן, ער האט געווינט אז די מצב איז זייער ערענסט און מען טאר נישט אויפגעבן און מען דארף ווייטער טוען וואס מען קען נאר.

א טאג דערנאך איז הרב פרידער מיט נאך איינעם אריבער צו די הויפט פון די קירכע וואס זיי האבן געהאט נאנטע קאנטאקט מיט די וואטיקאן, דארט האט ער געהאלטן א מורא׳דיגע דרשה וואו ער האט מסביר געווען אז סלאוואקיי איז א גלויביגע לאנד און ווי אזוי קען מען טוען אזא זאך

צו מענטשן אוועקצושיקן בשעת א מלחמה, די הויפט איז זייער געריט געווארן פון די דרשה, און ער האט פרובירט צו טוען וואס ער קען, אבער פונעם פרעזידענט אליין איז צוריק געקומען אן ענפער קורץ און שארף, "קיין שום השתדלות וועט נישט אנגענומען ווערן".

אזוי אויך איז מען ארומגעגאנגען צו אסאך גלחים צו זעהן ווער עס קען העלפן אין דעם מצב, אבער אלעס איז צוריק געקומען מיט ליידיגע הענט, עס איז געגאנגען אזוי ווייט אז הרב פרידער איז אויך אליין ארויפגעגאנגען ביז אין שטוב פון דער הויפט פון די קאטוילישע קירכע, צו שתדל'ן ביי אים. ער האט אים געבעטן ער זאל שתדל'ן ביי גענעראל טשאטלאס אז ער זאל כאטש נישט אוועק שיקן די אידן וואס זענען אין מיליטער. אבער דער גלח האט אים אפגעזאגט אין אים געזאגט: "עס איז א שאד די צייט צו זיצן ביי מיר, און האט אים געגעבן צו פארשטיין אז ער קען נישט דעם גענעראל פרעזענליך במילא וועט ער סייווי גארנישט אויפטוען.

שוין נאכן פרובירן אלעס אויף דער וועלט צו ראטעווען די אידן און נאך אלץ האט מען נישט געטראפן א לעזונג, זענען די עסקנים געקומען אויף א וואונדערבארע פלאן, נעמליך אז די טאטע און מאמע פון פרעזעדענט טיסא לעבן נאך, און אזוי ווי טיסא איז זייער מכבד זיין מאמע, וועט מען איר בעטן אז זי זאל שרייבן א בריוו צו איר זוהן אז מען זאל נישט אוועקשיקן די אידן, מען האט טאקע אנגענומען די פלאן און מען איז אריבער צו איר שטוב, און מען האט איר געמוטשעט א גאנצן טאג אז זי זאל שרייבן א בריוו צו איר זוהן לטובת די אידן, אבער זי האט נישט געוואלט געבן אזא בריוו, נאכן מוטשענען א גאנצע טאג האט זי צום סוף געגעבן א בריוו, די שליח וואס האט איבערגענומען די בריוו איז געווען הרב פרידער ער האט דאס געדארפט איבערגעבן פארן פרעזידענט.

לכאורה וואלט מען שוין געדארפט זיין פרייליך מיט א בריוו פון טיסא'ס מאמע, אבער עס איז נישט געווען פארוואס צו ווערן באראיגט. הרב פרידער שרייבט "מיין הארץ איז געווען פיל מיט חרטה געפילן אויף דעם וואס איך האב געמוטשעט פאר א בריוו ווען זי האט באמת נישט געוואלט געבן, עפעס אינערליך האט מיר געזאגט אז די בריוו טויג נישט פאר אידן. אין אזא סכנות נפשות'דיגער מצב, האב איך עובר געווען אויפן חרם דרבינו גרשום, איך האב געעפענט דעם בריוו, אט איז דארט געשטאנען ווי פאלגענד:

מיין טייערע זון

די אידן לאזן מיר נישט צורוה, זיי הערן נישט אויף צו בעטן אז איך זאל דיר שרייבן א בריוו, וועגן דעם שרייב איך דיר, טו וואס דו ווילסט און וואס איז פאר דיר באקוועמט, אויב איז דיר באקוועם, העלף זיי. זיי נישט אויף מיר אויפגערעגט אז איך שרייב דיר דאס, איך האב נישט געהאט קיין ברירה זיי האבן מיר נישט אפגעלאזט א גאנצע טאג, און זיי האבן מיר געמוטשעט צו שרייבן.

דיין טאטע און מאמע

דאס איז געווען די וויכטיגע בריוו וואס איך האב געדארפט טראגן צום פרעזידענט, איך האב צוריסען די בריוו און אוועקגעווארפן. נאך דאס האט אונז אויסגעפעלט אז טיסא זאל זיך דערוואוסען אז די אידן האבן געמוטשעט זיין מאמע. דאן וואלט די בריוו סאך מער געשאדט פאר די אידן.

שרייבט הרב פרידער וויטער, איך האב נישט געהאט קיין אנדערע ברירה נאר צו גיין צו מרת בעלעג. זי האט מיר צוגעהערט און ארויסגעווויזן גרייטקייט צו העלפן זי האט מיר געזאגט אז איך זאל צוריק קומען שפעטער צו איר, איך האב אזוי געטוען און דאן האט זי מיר געזאגט ווען צו גיין צום פרעזידענט.

אין פרעשבורג האבן שוין די געטרייע עסקנים געווארט אויף מיר, צו הערן וואס עס האט זיך אויסגעלאזט, ר׳ רפאל לעווי האט מיר באגריסט, און נאכדעם וואס איך האב אים דערציילט די גאנצע מעשה, האט ער מיר געהייסן אפשרייבן א בריוו בשם אלע רבנים פון סלאוואקיי צום פרעזידענט. י״ט אדר למספרם Mach 9. 1942 איז טאקע פארגעקומען די אוידיענץ מיטן פרעזידענט. איך האב אים איבערגעגעבן די בריוו, אויפן בריוו ווייזען און בעטן זיך די רבנים ביים פרעזידענט טיסא אז ער זאל נישט פארשיקן די צובראכענע אידן, פון זיין לאנד סלאוואקיי. אין בריוו שטייט ווי פאלגענד.

הוד מעלת נשיא הרפובליקא הסלאוואקית,

בראטיסלאווא

במצוקתנו הכבודה ביותר פונים אנו, החתומים, רבני הקהילות היהודית בסלובאקיה, אליך אדונינו הנשיא, השופט והמחוקק העליון במדינה זו.

אנו שומעים בשורה איומה - אף שעדיין לא אושרה באפן רשמי - שיש בדעת

המשרדים הנוגעים בדבר לגרש את היהודים מסלובאקיה- ואף גברים לחוד ונשים לחוד - אל גלילות המזרח.

פעולה זו אפשר לכנותו בחוק בשם כלשהו ולנמקה בנימוקים כלשהם - העובדה במקומה עומדת, כי בנסיבות הקיימות, פירושה השמדה פיסית של יהודי סלובאקיה,

בייאושנו אנו קוראים אליך, אדוננו נשיא הרפובליקה, השופט העליון במדינה, מלאי ביטחון, שכבודו מאמין בשופט העליון שמעליו. בתורת משרתי האל אנו מבקשים ממך בהכנעה, מתוך המצוקה העמוקה ביותר, הטה נא אוזן לקול האלקים ועזור-נא לנו באסוננו הגדול מאוד.

הלוא אל אחד בראנו ולפני אל אחד אנו עתידים לתת דין וחשבון. רחם-נא עלינו ועל משפחותינו, על נשינו וגברינו, זקינו וילדינו, המבקשים כולם יחד עזרה מהאל בשמים במצוק ובדמע. ובצפותם לרמיו הם מוזרים את גורלם בידיך.

זה שנים רבות רודף אותנו - החפים מפשע לפי דעתנו - כח החוק המתאחזר והולך. בענווה לפני אלקים - למדנו ענווה זו במשך אלפיים שנות יסורים - אנו פגיעות אלה בבריאותנו ובחיינו, בחבודנו וברכושנו בדומיה, ללא זעקה. אך גזירות כאלה, כה אכזריות ובלתי צודקות, מידה כזו של חרדת מות בבת אחת, מוכפלת בשמונים אלף – כזאת לא מצאתנו אף בתולדותינו בנות אלפי השנים מלאות הצרות והמכייה. אדוננו הנשיא! אלפים מאתנו אינם חפצים אלא להשתכר בזיעת אפם את לחמם היבש. ברצון יעבדו ויעשו פה במדינה כל עבודת קשות שיצו עליהם, אך הנח-נא, אדוננו הנשיא. את האומללים הללו בחיים. עם משפחותיהם. במקום ששם חיו עד כה.

"יסרני ה' אך במשפט, אל באפך פן תמעיטני". כך אנו קוראים עם הנביא אל האלקים.

אדוננו הנשיא. אנו מתחננים לפניך, הכהן ומשרת האל, הקשב - נא לקול זה, קולם של שמונים אלף אומללים, החרדים לחייהם ולחיי היקרים להם ביותר.

בראטיסלאווא, יום 6 במערץ תש"ב.

ברגשי כבוד עמוקים,

א' פרידער

בשם רבנים סלאוואקיי

הרב פרידער אליין שרייבט: איך האב געמיינט ווען ער וועט ליינען די ווערטער, געשריבן פון הארץ ארויס, וואס אפילו א מענטש מיט א הארץ פון

שטיין וואלט וועך אויך צוגאנגען, אבער איך בין נישט אוועקגעגאנגען פונעם אדיענץ מיטן געפיל אז די בריוו האט אים באירירט, אדער געטוישט זיין ביז יעצטיגע מיינוג.

א טאג דערנאך האב איך אינפארמירט פאר די קאמיטע פונקליך וואס עס איז פארגעקומען, זעענדיג ווי מען האלט, געמיינט האט מען אז די בריוו וועט עפענען די הערצער פון דעם רשע, אבער ליידער זענען די פעולות און שתדלנות לטובת די אומגליקליכע אידן, אנגעקומען צו פארשטאפטע אויערען און צו פארשטאפטע הערצער, אנגעפולט מיט שנאה און האס אנטקעגן דאס אידישע פאלק. און זיי האבן סייווי נישט געוואלט אויסהערן זייער געוויין. זיי האבן אפילו נישט געפילט פאר וויכטיג צו ענטפערן עפעס א תשובה אויף די געבעטן פון אלע סלאוואקי׳שע רבנים.

פון די טעג און וווייטער ווער עס האט נאר געהאט סיי וועלעכע יכולות צו העלפן האט זיך אריינגעווארפן אין די ארבעט מען האט געקלאפט אויף אלע הויכע פענסטערס פאר הילף אזוי וויט אז דר, קאסא די הויפט פון די אינירען מיניסטער האט געזאגט עדות אז ער האט קיינמאל נישט געזעהן אין זיין לעבן אזא השתדלנות אויף אזא פארנעם וואס איז דאן פארגעקומען אין סלאוואקיי.

מו״ה ר׳ רפאל לעווי הי״ד

נאך גאר אין אנהויב פון די דעפארטאציעס ווען די רשעים האבן אנגעהויבן מיט זייער גרויזאמע פלאן צו פארניכטן מנער ועד זקן, נישט אפשוידענעדיג קיינעם, האבן זיי קודם צוזאמגענומען די יונגע מענטשן. די מיידלעך האבן די רשעים די ערשטע צוזאמגעכאפט, הרב פרידער האט דאן אויסגעטראפן א וועג אויסצושפילן די רשעים. ער

האט אויסגעטיילט פאר זייער אסאך מיידלעך אזעלכע אייגן פאברוצירטע חתונה-שיינען, צו באשטעטיגן אז זיי האבן שוין חתונה געהאט, האט מען זיי נישט דעפארטירט צו די טויט לאגערן. הרב פרידער האט אויך געטוען ממשות׳דיגע פעולות צו מעלדן פאר די אידן די צרות און אנזאגן יעדן מען זאל אנטלויפן, פון די צווייטע זייט האט ער אנגעהעצט די אידן פון נאווע-מעסטא זיך נישט צו לאזן דעפארטירן ווי שאף צו די שחיטה. אבער פון הימל איז שוין די גזירה געווען פארזיגעלט און מיר פרעגן נישט קיין קשיות חלילה אויף די אלע זאכן. הרב פרידער האט געהאלט א דרשה שבת החודש אין נאווע-מעסטא ווי ער האט ברייט ארומגעשמועסט אז מען דארף זיך זען צו ראטעווען און צו טוען וואס מען קען נישט צו ווערן דעפארטירט. און אויך האט ערמוטיגט אנדערע רבנים זאלן אזוי טוען אין זייערע שטעט.

זונטאג איז הרב פרידער געווען אין פרעשבורג אויף א חתונה פון א משפחה אבער די רשעים האבן געלייגט אן אויג אויף אים און מען האט אים ארעסטירט. ער איז געזעצן אין תפיסה ביז מיטוואך, ערשט מיטוואך האט מען אים גענומען אויסצופרעגן זיי האבן אים געפרעגט צווישן אנדערע, פון וואו האסטו געוואוסט וועגן די דערפאטאציעס? ווער האט ארויסגעלאזט די אינפארמאציע? וואס האט געמיינט אזויפיל חתונות אין איין טאג? פארוואס זאגסטו אזעלכע דרשות וואס פארשאפט פאניק ביי די מענטשן? פארוואס פארסטו אזוי אפט קיין פרעשבורג? וואס האסטו געזוכט אין בענאבצע? וועם האבן די אידן אינטערגעקויפט אין פאר וואספארא פרייז? אזוי האבן די רשעים געפייניגט ווער עס האט נאר געטוען עפעס צו ראטעווען אידן.

עס איז זעלבסטפארשטענדליך אז די רשעים האבן מורא געהאט מען זאל זיך נישט דערוויסן פון זייערע פארשאלטענע פלענער, הרב פרידער שרייבט: "אויב האב איך געהאט א ספק צו איך האב גוט געטוען מיט׳ן ווארענען די אידן צו אנטלויפן, האב איך ערשט יעצט איינגעזעהן ווי גוט איך האב געטוען," אזויווי די טעג האבן זיך געקוקט זענען מער אידן איינגעזעצט געווארן צוליב די סיבה אז זיי האבן פרובירט צו העלפן אנדערע אידן. אזוי האבן די רשעים פרובירט צו דערשטיקן די אלע ערליכע עסקנים, כדי די אידן זאלן נישט באקומען קיין הילף.

זיינע קאלעגעס האבן שווער געארבעט אים ארויסצונעמען פון תפיסה און אויך די אנדערע ווען זיי האבן איינגעזעצט, און ברוך השם עס איז זיי געלונגען צו באפרייען די ארעסטירטע. זייענדיג אויפן פריי האבן זיי זיך

ווייטער אריינגעווארפן צו ראטעווען אידן.

אויך איז כדאי צו דערמאנען אביסל פון די שתדלנות וואס די ארטעדאקסישע עסקנים האבן געטוען אז מען זאל נישט אוועק פירן די אידן פון סלאוואקיי. אין בארדוב האט געוואוינט הרה"ח ר' רפאל סג"ל לעווי הי"ד וועלכער איז געווען דער ראש הקהל דארטן, ווי דערמאנט איז ער געווען איינער פון די דריי מיטגלידער אין די צענטראלער ארטאדאקסישער קהלה פון גאנץ סלאוואקיי וואס האבן זיך יעצט אפגעגעבן מיט ראטעווען די אידן. (זיין זון וואוינט אין קאנאדא), ער איז געווען א חסידישער איד, א גרויסער שתדלן, ער האט פרובירט זיך צו טרעפן מיט די פרעזידענט טיסא Tiso און בעטן ביי אים רחמנות אז מען זאל נישט ארויס שיקען די אידן, אבער ער האט זיך מיט זיי אפילו נישט געוואלט טרעפן.

ער איז געפארן מיט נאך איינעם לעבן פרעשבורג צו א שטעטל וואס הייסט באנאפצע, צו די גלח פון יענע שטעטל, זיי זענען ספעציעל געפארן זונטאג אים צו כאפן ווען ער קומט ארויס פון די קלויסטער און בעטן ביי אים רחמנות. דער גלח האט זיי נישט געוואלט מקבל זיין, און שפעטער האבן די רשעים אים איינגעשפארט כדאי ער זאל נישט קענען מער שתדל'ן פאר זיינע אומגליקליכע ברודער. אויך איז געקומען א דירעקטע באפעל פון די צורר היהודים ריישטעטער ימ"ש צום אויפזעהער מיניסטער מאך, אז ער זאל שיקען ר' רפאל קיין זשוליין און פון דארט האט מען אים געפירט קיין אוישוויץ וואו ער איז אומגעקומען תמוז תש"ב, הי"ד

דער נייטרא רב האט געבעטען הרה"צ ר' מיכאל בער ווייסמאנדל אז ער זאל גיין און שתדל'ן ביים ארכי בישאף פון סאלאוואקיי ער זאל רחמנות האבן אויף די אידן, ער האט אים יא אויפגענומען און זיי האבן געריידט א לאנגע צייט, צום סוף האט ער אים געזאגט קאלטערהייט, "ענק מוזן ליידן, ענק האבן גע'הרג'עט דעם אותו האיש, קומט ענק דאס", מיט אזא תשובה איז ער ארויס פון דארט, וואס האט מען שוין געקענט ערווארטן פון אזא איינעם וואס איז געווען אזוי איינגעריידט אין זיינע גלח'אישע אידילאגיעס.

קאפיטל י"ד

דעפארטאציעס הייבן זיך אן

דאנערשטאג ח' ניסן שנת תש"ב 1942 March 25

ווי אויבן דערמאנט איז דער רשע וויסליצעני Wisliceny Dieter איז געווען געשטעלט אויף אנצופירן מיט די דעפארטאציעס פון די סלאוואק'אישע אידנטום, מען האט זיך דערוואוסט אז דער דעפארטירונג פלאן איז גרייט,

די סלאוואק'אישע אידן ווערן דעפארטירט

מען גייט אוועקשיקן די אידן (און נאר די אידן) צו אן אומוויסענד פלאץ לויט דעם ראט פונעם דייטשן רשע. די מיהאלוויצע אידן וועלכער זענען געזעצן אין זייער שטעטל אין יענעם עק פון די מדינה, האבן נישט געוואוסט קיין קלארע איינצעלהייטן, נאר א גרויסע שרעק איז געפאלן אויף אלע אידן, מיר האבן גוט געוואוסט וואס די דייטשן זענען אומשטאנד צו טוען מיט די אומשולדיגע אידן ווי זייער פארגאנגענהייט האט שוין געוויזן. פון דאמאלס און ווייטער איז שוין געווען אזעלכע צרות און הגה"צ קאשויער רב ז"ל האט שוין גע'פסק'נט אז מען מעג אויך אום שבת און יו"ט אוועקלויפן, וואו עס איז נאר מעגליך. דאס איינציגע וועג וואס איז דאמאלטס פאר אונז געבליבן צו אנטלויפן דארט איז נאר געווען קיין אונגארן, ווייל די אנדערע גרעניצן איז שוין געווען אונטער די הענט פונעם רשע ימש"ו.

קודם האט מען אנגעהויבן צו כאפן די מיידלעך. פאר די מיידלעך וואס מען האט צוזאמגעכאפט, האט מען איינגערעדט אז מען טראגט זיי ארבעטען. מיין שוועסטער פעסיל הי"ד האט מען אויך דאן געכאפט. מען האט איר געפירט קיין פאפראד, פון וואו מען האט אום ב' ניסן תש"ב ולמספרם. March 26, 1942 דעפארטירט ניין הונדערט און ניין און ניינציג מיידלעך קיין אוישוויץ, זי איז דעמאלטס אלט געווען צוואנציג יאר. מיינע אנדערע צוויי שוועסטערס צארטל און שרה, זענען געווען ערגעץ באהאלטן.

בכלל האבן זיך די דייטשן געוואלט אהערשטעלן ווי פיינע מענטשן. זיי האבן איינגערעדט פיל מיט זאבן, ווי למשל: אזוי ווי עס איז א שעת מלחמה פירן זיי אוועק די אידן אויף א זיכערע פלאץ, זיי האבן עס גערופען (אין דייטש) ארבייט אונד שוץ ארבעט און פארזיכערונג', אדער די באקאנטע פארשאלטענע סלאגאן 'ארבעט מאכט פריי'. אויך האבן זיי געשריבן אין די סלאוואק'אישע צייטונגען ווי גוט איז פאר די אידן וואס מען האט אוועקגעטראגן, אין וואס פאר גוטע פלאץ זיי געפונען זיך, אלעס כדי צו פאדרייען די קאפ פון די אומשולדיגע אידן, אז שפעטער ווען עס וועט קומען זייער צייט צו דעפארטירט ווערן זאל דאס נישט זיין שווער. די ראשי קהילה האבן גלייך געכאפט אז מען טראגט זיי נישט צו די ארבעט, נאר צו גאר אן אנדערע פלאץ, נאר זיי זאגן אזוי ווייל זיי ווילן אונז איינרעדן כדי מיר זאלן נישט שטעלן א ווידערשטאנד, האבן זיי איינגעמאלדן פאר די עלטערן אז ענדערש זאלן זיי באהאלטן די קינדער ווי איידער צו שיקען מיט די פאליציי, אבער ביי רוב פעלער האבן די וואראנונג נישט געהאלפן. די עלטערן זענען געווען אזוי דערשראקן פון די פאליציי פארן נישט צושטעלן די קינדער, אז

זיי האבן ארויסגעגעבן אפילו די קינדער וואס זענען שוין געווען באהאלטן, נישט קלערנדיג וואס עס ווארט זיי אפ. ביי איין קליינע חלק עלטערן האט מען יא אויסגע׳פועל׳ט, און זייערע קינדער זענען אנטלאפן קיין אונגארן.

די סיבה פארוואס די דייטשן האבן קודם צוזאמגעכאפט די אינגע בחורים און מיידלער, ווייל זיי האבן נישט געוואלט אז זיי זאלן מאכן אן אויפשטאנד קעגן די רעגירונג, און אז מען וועט אוועקשיקן די אינגע מענטשן דארף מען שוין נישט אזוי מורא האבן פאר אן אויפשטאנד. וועלענדיג באהאלטן די אמת פון די אלע טראנספארטן איז געווען באריכטעט אין די צייטונגען און אויך בילדער פון די ארבעטערס, ווי מען זעט זיי מיט א שמייכל, איינצורעדן די מענטשן אז עס פעלט זיי גארנישט.

זיי האבן געמאכט ליסטעס פון אלע בחורים און מענער ביז צום עלטער פון 45 יאהר כדי צו פארשיקן. מאנטאג פאר פסח אין א שטילע פארטאגס, האבן זיך די קאמאנדעס ארויסגעלאזט, דורכפירנדיג אבלאוועס פון שטוב צו שטוב און עס איז געווארן א גרויס געשריי אין שטאט. די איבערפאלן זענען געווען באגלייט מיט גרויס רשעות און אכזריות און האבן אנגעווארפן גרויס שרעק אויף יעדן, אזוי זענען אלע בחורים און מענער ביז צום עלטער פון 45 יאהר געפאנגען געווארן און געווארן פארשיקט צום פארניכטונג.

נאך פסח איז געווארן אביסל שטילער ווייל די רשעים האבן אויפגעהערט צו כאפן אידן. אבער ווי עס האט זיך שפעטער ארויסגעשטעלט איז די שטילקייט געווען נאר כדי צו מאכן די צוגרייטונגען אויף די דעפארטאציע פון די איבערגעבליבענע פאמיליעס, און דערווייל זענען זיי געגאנגען צו די אנדערע שטעטלער. אין דעם טאג ט״ז אייר (3 מאי למספרם) איז געווען אנגעגרייט אז דאן וועלן זיי צוריק קומען און פארטרייבן די איבריגע אידן וואס מען האט נישט געגומען ביז יעצט.

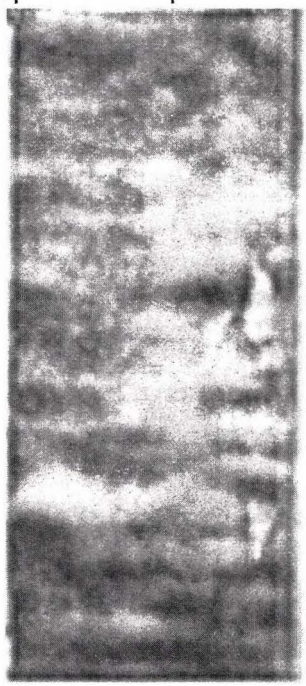
דער דריטער מאי איז אויסגעפאלן זונטאג. די סאלדאטן האבן באפאלן די שטאט. עס איז געווען א ביטערער און וויסטער טאג, הרהגה״צ ר׳ יוסף בוקסבוים הי״ד האט צונויפגענומען דעם גאנצן עולם אין שוהל אריין איינצורייסן און מתפלל זיין מיט תפלות און בקשות. מען האט געמאכט הקפות ארום די בימה, מען האט צוזאמען געזאגט הושענות און געבלאזן שופר, אין די דאזיגע דריי טעג האט מען פארשיקט פון מיהאלאוויץ העכער דריי טויזנט ריינע נפשות, כמעט אלע רבנים, מורי הוראות און רבי׳ס. דער דיין הרה״ג ר׳ ישראל ברוידא הי״ד, ער איז שוין דאן געווען א זקן. זיי

האבן אים געשלעפט אויפן הויפט גאס מיט זיין משפחה אויף א געוואלדיגע אכזריות׳דיגע אופן, (ער איז געווען א זון פון הרה״ג ר׳ זלמן ברוידי דיין בק״ק אונגוואר און אן איידעם ביי ר׳ אברהם שלמה גרינפעלד, ער האט געהאט געוומען א היתר הוראה פון זיין רבי הרה״ק חיים צבי מאנהיימער אבד״ק אונגוואר, וואו ער רומט אים דארט שטארק אויס. נאך אסאך פאר מען האט אים אויפגענומען פאר דיין האט ער געפסק׳ענט שאלות אין שטאט, ער האט מחבר געווען דאס ספר ״אישי ישראל״) ער האט נעבעך מיטגעמאכט די זעלבע גורל ווי די אנדערע אידן, און איז אומגעקומען אויף קודש השם אין די לובלינע געגענט.

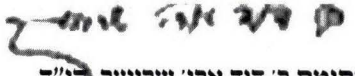

חתי״ק פון הרה״ג רבי ישראל ברוידא הי״ד

טאקע אין יענע צייט האט מען געבאפט א גרויסע חלק פון אונזער משפחה אין מיהאלאוויץ, מיין ברודער משה, ער איז שוין אלט געווען זעכצן יאר, און אויך די קרוין פון די משפחה דער זיידע ר׳ שלמה פרענקל מיט די באבע הצדיקת רייזל, די טאכטער פון ר׳ משה לייב גרינפעלד, מיט מיין טאטענס ערשטע קאזען, ר׳ דוד אריה שרייער הי״ד מיט זיין ווייב דבורה (זי איז געווען א טאכטער פון ר׳ פייוול פרידמאן, א ברודער פאר מיין זיידע ר׳ לייבוש), און זעקס (און אפשר מער) קינדער האט מען דעמאלטס נעבעך אוועקגעפירט. מיין מאמע האט אונז דאן געשיקט בריוון אין מיליטער, וואו זי האט אונז געלאזט וויסן די נישט גוט בשורה אז מען האט אוועקגעשיקט אונזערע טייערע קרובים ווי אויך פעסיל אבער זעלבסט-פארשטענדליך אז מיר האבן נאכנישט געוואוסט געגנוי וואס דאס מיינט.

ר׳ דוד ארי׳ שרייער הי״ד

חתימת ר׳ דוד ארי׳ שרייער הי״ד

די אלע צייטן וועז מען האט געשלעפט די אידן אויף אזא שוידערליכע אופן זענען די סלאוואק׳אישע גוים געשטאנען ביי די זייט מיט א סאדיסטישע שמייכל און געלאכט, וועז זיי קוקן צו וויאזוי מען שלעפט אוועק די אלטע צובראכענע אידן צום באן.

די אלע אידן האט מען ארויפגעלייגט אויף לאסט וואגאנען וואס זענען געמאכט צו פירען בהמות, אן קיין שום לעבנ׳ס מיטלען. העכער צוויי טויזענט מיהאלאוויץ׳ע אידן האט מען דעפארטירט קיין פוילן צו לאקאוו Lukow וואו דארט לעבן דעם איז געווען א ארבעטס לאגער. וואַרשיינדליך איז מיין זיידע ר׳ שלמה פרענקל דארט אהין געטראגן, און ער איז נעבעך דארט אומגעקומען מאכענדיג א סוף צו זיינע צרות און ליידען. מיר זענען דאס געווארן געווארן ווייל פון ליבלינער געטא האט מען געשיקט א בריוו קיין מיהאלאוויץ צו ר׳ יודל גאלדשטיין אז ר׳ שלמה פרענקל איז נפטר געווארן און איז געקומען צו קבר ישראל אין שטאט לוקאוו Lukow. וועז ר׳ יודל האט באקומען די ידועה האט ער געשיקט א שליח וואס האט געהייסן ר׳ יוסף ניימאן פון מיהאלאוויץ וואס איז ספעציעל געפארן קיין בארדוב. דארט איז געווען באהאלטן מיין פעטער ר׳ יהושע העשיל פרענקל הי״ד איז ער אים געקומען זאגן אז דיין טאטע איז אוועק און ער דארף זאגן קדיש.

און העכער טויזענט אידן האט מען דעפארטירט קיין מעזריטש

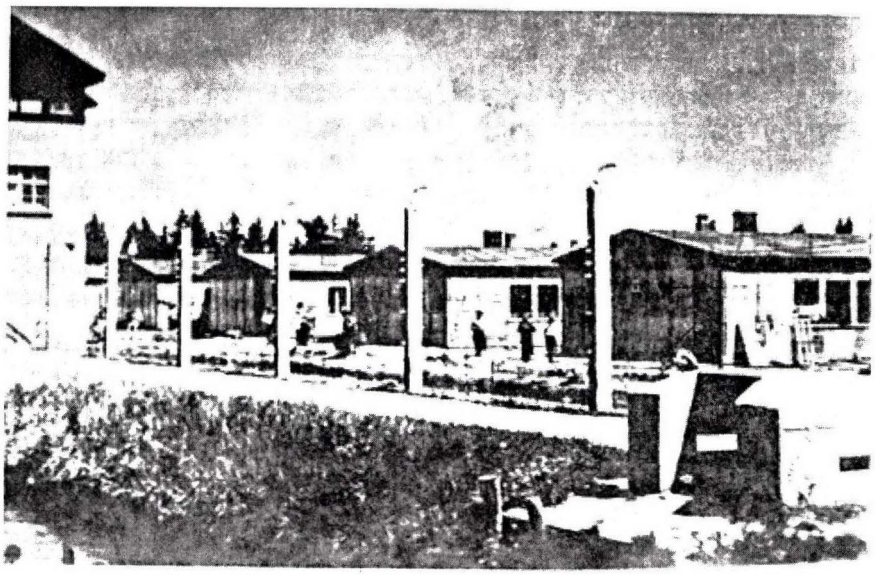
סלאוואק׳אישע אידן ווערן אריין געשיקט אין די בהמה וואגאנען

Miedzyrzec Podlaski. בערך תשרי חשון, Oct נאכן זייענדיג דארט אונטער אומ-מעטשליכע אומשטענדן האט מען זיי אלע אפגעפירט צו די טויט לאגערן און די לובלינער געגענט. די אידן פון לוקאוו האט מען געפירק קיין טרעבלינקא Treblinka. די אנדערע אידן פון מיהאלאוויץ האט מען געפירט קיין מיידענעק Majdanek די שוואכע האט מען נעבעך גלייך געהרג׳עט אויף א פרימעטיווע אופן, (נישט אזוי ווי מען האט געהרג׳עט אין אוישוויץ שנעלער און מיט ווייניגער יסורים, אוישוויץ איז שוין געווען מער אוטאמאטישע מארד), די ארבעטס פעאיגע האט מען גענומען צו די ארבעט. א חלק פון די סלאוואקיאישע אידן האט מען געשיקט קיין אוישוויץ צו העלפן בויען די פארשאלטענע קרעמיטאריעמס און די בארקן.

די שטאט איז נעבעך געווארן אזוי ליידיג אויף אזוי ווייט אז עס איז ניטאמאל געווען קיין מוהל און שטאט צו קענען מל זיין א קינד. אויף א בריוו וואס די מאמע האט מיר געשיקט אין מיליטער שרייבט זי אז פעטער מרדכי פרענקל (איר ברודער) האט געהאט א אינגעל און עס איז נישט דא ווער עס זאל אים מל׳ן.

עס איז אינטערעסאנט צו באמערקן אז די דריי מסירת נפש׳ידיגע אידן, הרה״ח החריף מו״ה עזריאל פרידמאן הי״ד, הגה״ק מו״ה שמואל רובין הי״ד. זענען געווען די איינציגסטע פון גאנץ מיהאלאוויץ וועלכע האבן זיך נאך באהאלטן אין שטאט און זיי האבן נאך געטראגן די בארד און פיאות. וועו מען האט צוזאמגעכאפט די מענטשן פון מיהאלאוויץ, האט זיך ר׳ שמואל רובין באהאלטן אין זיין האלץ קאמער צוזאמען מיט נאך מענטשן. אבער ער האט באלד דערשמעקט אז די דייטשן גייען דארט אויך נאכזוכן. איז ער ארויסגעלאפן צום הויף און זיך באהאלטן אין די בית הכסא. עס איז געווען ממש א נס מן השמים אז די זשאנדארן זענען נישט אהין געקומען זוכן. ביים סוף קריג זענען זיי אנגעקומען קיין נייטרא, וואו עס זענען זיך צוזאמגעקומען זייער אסאך פליטים, און די נייטרא פאליציי איז געווען אונטערגעקויפט פון די אידן איז דארט געווען גרינגער זיך צו באהאלטן.

ווי דערמאנט זענען געווען אידן וואס האבן באקומען רשות צו בלייבן אין סאלאוואקיי. די רשות האט געמיינט אז א איד האט אן ערלויבעניש פון די רעגירונג אז די רעגירונג דארף האבן דעם פערזאן. געווענליך איז דאס געווען פאר ביזנעס זייער כוונה איז געווען אז אויב מען וועט זיי אויך פארטרייבן וועט דאך נישט זיין ווער עס זאל טוען די מסחר, וועט די רעגירונג

די דייטשע לאגערן אין לוקאוו

די באן סטאנציע אין טרעבלינקא

פארלירן אסאך געלט. האבן זיי קודם באשלאסן צו לאזן די בעלי בתים און ווען די גוים וועלן זיך אויסלערנען די פאך וועט מען זיי אויך פאטרייבן. קודם איז די ערלויבעניש געווען א געלע קארטל, וואס מען האט געקענט גרינגער באקומען, און דערנאך האט מען עס געטוישט צו א ווייסע קארטל, וואס דאס איז שוין געווען אסאך שווערער צו באקומען.

מיינע עלטערן האט מען דאן נאכנישט אוועקגעפירט צוזאמען מיט די אנדערע מיהאלאוויצע אידן ביי די מאסן טראנספארטן ווייל מיין ברודער מרדכי איז געווען א פרינטער האט ער געהאט פון די רעגירונג א געלע קארטל, אין אויף דעם ארויף האט ער אויך באשיצט מיין טאטע און מאמע. זייער אסאך אידן האבן נאך באקומען אזא קארטל און זיך צייטווייליג גערעטעוועט.

שוועדע צייטן אין מיליטער

איך גיי יעצט צוריק צו די מיליטער דינסט, דארטן אין סוועטי-יאר וואו איך האב מיך אויפגעהאלטן אין די צייט פון פסח האבן מיר אפגעראבטן דעם סדר. מיין מאמע האט מיר געשיקט פון מיהאלאוויץ מצות מיט וויין. הערשל גרינפעלד האט געפירט די סדר. עס איז נישט געווען קיין טיש וואו צו פירן די סדר און מען איז געזיצן אויפן בעט.

נאך פסח האט מען אונז געגומען צו די ארבעט אין א שטעטל מיטן נאמען לאַב Lab. דאס איז א שטעטל נעבן פרעשבורג מיר האבן געארבעט אין די זייט פונעם שטעטל, מיר האבן געדארפט דעמאלטס אויסגראבן א טאנעל פאר א וואסער אפלויף, מען האט געגראבן פון צוויי זייטען און די זאמט האט מען געדארפט ארויסווארפן. דארט זענען די אידן געשלאפן און צוטיילט אין דריי בארראקן. אלע צוזאמען זענען מיר דארט געווען צוויי הונדערט בחורים.

די ארבעט איז געווען זייער זייער שווער. איך האב אסאך מאל געשפירט אז איך האב מער נישט קיין כח. די סיבה פארוואס איך בין געווען אזוי אפגעשוואבט איז געווען ווייל דעמאלטס איז שוין געווען אינמיטען ברען פון די מלחמה. די כשר׳ע קאך האט שוין נישט געשחט׳ן כשר פלייש, און בכלל האבן זיי נישט געהאט געהעריג צוגעשטעלט דאס עסן. עס האט זיך אויסגעשטעלט אז די ארבעט איז געווען שווערער, און די מינעמאלע, וויכטיגע ווייטאמינען וואס דאס קערפער דארף באקומען האבן מיר נישט באקומען.

ליידער זענען געווען אסאך אידן וואס האבן נישט עומד בנסיון געווען, און זיי האבן געגעסן פין די טריפה'נע קאך. מיר האבן אנגעפאנגען צו שפעקאלירן אפשר זאלן מיר יא אנפאנגען צו עסן פון די טריפה'נע קאך אזוי ווי די אנדערע אידן, ווי איידער מיר זאלן דא אומקומען, אבער מיט דעם אלעם האבן בערך הונדערט בחורים זיך איינגעהאלטן און נישט געגעסן קיין טריפות.

אין לאַב האבן מיר געדאוועט מיט מנין יעדן טאג, און ווען מען איז צוריק געקומען פון די ארבעט האט מען זיך אפגערוהט און עפעס געגעסן. דערנאך האט מען זיך געזעצט צו א שיעור, אין יעדן בראק האט איינער פארגעלערנט. איך געדענק מוה"ר ר' פרץ פרידמאן הי"ו פון טירנא מיט זיין ברודער מוה"ר ר' אברהם הי"ו, (זיי וואוינען אין ווילִיאמסבורג). ר' פרץ האט פלייסיג געלערנט אין די פרייַע צייט, (ר' פרץ איז אריינגעקומען שפעטער אין מיליטער, צוזאמען מיט מיין ברודער יהושע). אין מיין בראק האט פארגעלערנט מוה"ר ר' פרץ פרידמאן מיר האבן געלערנט מסכת ביצה גמרא מיט תוס' דער עולם האט גוט מיטגעהאלטן, דאנערשטאג נאכט אנשטאט צו לערנען גמרא תוס' האט הבחור שמואל האבערפעלד הי"ד פארגעלערנט חומש רש"י.

ר' פרץ פארציילט אז מען האט דאס אפילו מסיים געווען, איינער פון די בחורים האבן געגעבן געלט אז מען זאל מאכן א סיום, און מען האט געמאכט א סיום ר' פרץ האט געזאגט אפאר ווערטער לכבוד די סיום (איך געדענק נישט דעם סיום, איך בין ווארשיינדליך שוין אהיים געגאנגען דעמאלטס). אין דעם אנדערן בראק האט פארגעלעגט האבערפעלד פון פרעשבורג, אין די דריטער בראק האט פארגעלערנט הרב מענצער.

די שווערע צייטן האט אונז אויך געמיינט אבער נישט אויף למעשה, ווייל אין די צייט פון דעפארטירונג האט מען אונז געסטראשעט אז אויב מיר וועלן נישט ארבעטן פלייסיג וועט מען אונז אויך דעפארטירן. ברוך השם מען איז נישט צוגעקומען צו דעם.

אין לאב האבן מיר געארבעט א יעדן טאג זיבן אכט שעה און דערנאך איז מען געווען פריי. איך וועל דערמאנען מיינע חברים פון מיהאלאוויץ וואס האבן געארבעט צוזאמען מיט מיר אין מיליטער. דוד גרינבערגער ע"ה דער זין פונעם ראב"ד אין מיהאלאוויץ, הערשל גרינפעלד דער שוחט'ס זין, הערשל האי, מיכל האי, אלכסנדר האשאנדער הי"ד, ער איז אומגעקומען

ביי די פארטיזאנער. הערשל הירש, עוזר העלינגער, לודביט ווייסבערגער, שמואל טראנק, אלכסנדר לאנדא, לייזער פרידמאן ע"ה, הערשל קליין, שלום קלאפאט הי"ד, בערנאט קלאפאט, הערשל קראצער, מוריץ ראזענבערג, אלכסאנדער רעסלער, איזעדער רעסלער, מיקולאש שוואַרץ, א זון פון ר' חיים לויער הי"ד, וועלכער איז געווען די שוחט אין פרעשוב און אויך א דיין. אין יענע צייט וואס האט מען שוין נישט געטארט אפיציעל שחט'ן האט ער אבער געשאכטן באהאלטערנעהייט. ער האט געהאט רשות צו בלייבן אין פרעשוב ווייל ער האט זיך איינגעגעבן אז ער איז א רב. אגון ראטה, ער איז געווען א פארטיזאנער, דוד קארנבלי פון בארדוב, (ער האט זיך געראטעוועט מיטן צוג וואס האט געפירט רבינו הקדוש בעל דברי יואל מסאמאר זי"ע, ווען די צוג איז אדורך געפארן די שטעטל דעווינסקא-נאווא-ווועס, האט ער זיך ארויפגעכאפט אויפן באן און האט ער זיך געראטעוועט. צום סוף איז ער נעבעך אומגעקומען ביי די מלחמת השחרור דורך די ציונים ימ"ש. שפעטער ווען מען האט שוין מורא געהאט אז מען גייט אויפלעזן דאס מיליטער איז ער אנטלאפן פון דעם מיליטער קיין נייטרא). זייער אסאך פון די בחורים האבן זיך אנגעשלאסן און געארבעט ביי די פארטיזאנער און זייער אסאך זענען ליידער נישט צוריק געקומען.

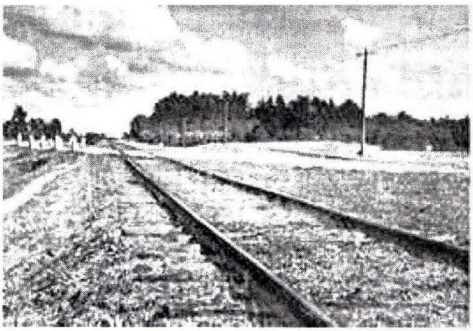
הויפט געניראל טשאטלאס

איך מוז דא דערמאנען לטובה די הויפט גענעראל פון די סלאוואק׳אישע מיליטער, "טשאטלאס" Catlos, וואס איז נישט געווען א רשע, ווייל כאטש ער וואלט ווען געקענט איבערגעבן די אידן וואס האבן דאן געארבעט אין די מיליטער אויך צו די גאוווערמענט, אזויווי די אנדערע אידן און אוועקשיקען קיין פוילן, אבער למעשה האבן זיי אונז נישט איבערגעגעבן, אבער פרישע אידן האט מען טאקע נישט אריינגערופען אין מיליטער. צום סוף האבן אים די רוסן געכאפט, ווייל ער האט געשיקט סאלדאטן צו קעמפן קעגן זיי.

קאפיטל ט"ז

פארניכטונגס פון די סלאוואק'אישע אידנטום

נאך די גרויסע טראנספארטן, וועלכע זענען באשטאנען פון 1,000 מענטשן א טראנספארט פון סאלאוואקיי אליין, האט מען נאך שפעטער צאמגעבאפט נאך מענטשן וואס עס איז זיי נעבעך נישט געלונגן צו אנטלויפן און מען האט זיי קודם אוועקגעטראגן צו א זאמעל לאגער און זשוליין Zilina און אין פאפראד. דארט איז מען געווען ביז עס האבן זיך צוזאמגעקליבן טויזענט מענטשן. דאן האט מען פון דארט געמאכט איין טראנספארט קיין פוילן צו די לובלינער געגענט.

די באן שינעס וואס פירט צו די טרויערדיגע טויט לאגער, טרעבלינקא

די אידן וואס זענען אנגעקומען קיין זשוליין האבן אויך נישט געלעקט קיין האניג. זיי זענען געהאלטן געווארן אונטער די גרויסע רשעות פון די

דייטשן ימ״ש וואס האבן זיי דארט געשלאגן און געפייניקט, ביז מען האט זיי ווייטער געפירט.

צו פארשטיין אביסל וואס דאס מיינט ליבלינער געגענט, וועל איך דאס מסביר זיין. פאר מען האט אויפגעשטעלט אוישוויץ האט מען פארשיקט די איידן פון האלאנד, בעלגיע, סלאוואקיי, צו לאגערען אין די לובלינער געגענט מיידענעק Majdanek, בעלזעק Belzec, טרעבלינקא Treblinka, די אלע זענען געווען פארניכטונגס לאגערן וואס די פארשאלטענע דייטשן האבן אויפגעשטעלט נאך פאר אוישוויץ, דארט האט מען זיי נעבעך אלעמען אויסג׳הרג׳עט הי״ד.

אלעס צוזאמען פון תש״ב ביז נאך תש״ד, האט מען אוועקגעשיקט פון סלאוואקיי 68 טראנספארטן. 38 זענען געגאנגען קיין ליבלינע געגענט 19 זענען געגאנגען קיין אוישוויץ. דאס זענען די טראנספארטן פון תש״ב. דעמאלטס איז נאך אין סלאוואקיי געבליבן צוואנציג טויזענט איידן וואס האבן נאך געהאט רשות צו בלייבן דורך די פארשידענע צעטלעך און רשות׳ן פון די רעגירונג. שפעטער אין שנת תש״ד האבן די דייטשן געשיקט נאך 11 טראנספארטן. אלעס צוזאמען קומט אויס אז מען האט פארשיקט פון סלאוואקיי בערך 65,000 איידן, ה׳ ינקום דמם.

שטייענדיג אין זשוליין זיך צו פארשרייבן פאר די דעפאטירונג

נאך אפאר חדשים וואס זענען פאריבער פון וועו מען האט דעפארטירט די אידן פון סלאוואקיי, זענען שוין געווען עטליכע אידן וואס האבן זיך ארויסגעכאפט פון די געטא׳ס אין פוילן דארט ווי די סלאוואק׳אישע אידן זענען נעבעך געווען. זיי האבן פארציילט פאר די איבערגעבליבענען אידן דעם אמת וואס עס טוט זיך אפ. דעמאלטס האט הרב פרידער נאכאמאל פרובירט און ער האט אינפארמירט דעם רשע טיסא אויף די הריגות און די שחיטות וואס מען טוט פאר די סלאוואק׳אישע אידן (ער האט נאך געמיינט אז טיסא וויל נישט אז מען זאל פיניגען אידן), אבער זיינע רופען האט מען ווידער נישט געענטפערט.

באפרייט פון מיליטער

ער"ח מנחם אב תש"ב 1942

עס איז געווען א זונטאג, נאך ווען עס האט זיך געענדיגט מיין זעקס זיבן חדשים וואס איך האב געדארפט משלים זיין אין מיליטער, דאן בין איך באפרייט געווארן פון מיין זיצעדיגע תפיסה און ארויסגעגאנגען אין א לויפנדיגע תפיסה. אין די שווערע צייטען האט געמיינט צו זיין אינדרויסען פון מיליטער א גרויסע סכנה. ווייל זייענדיג אין מיליטער. בין איך כאטש געווען באשיצט פון דעפארטירט ווערן. אין דעם מצב ווי איך האב זיך געטראפן וואלט איך נאך געוואלט ענדערש בלייבן אין מיליטער. אבער איין מאל מען איז געווארן באפרייט האט מען שוין נישט געקענט צוריק גיין אין מיליטער.

זיך גרייטענדיג אהיימצוגיין האבן מיינע אינגערע חברים, וואס האבן נאכנישט געענדיגט זייער צוויי יאר דינסט אין מיליטער מיר געפרעגט, "יענקל" וואס גייסטו יעצט טוען? וואו גייסטו גיין? מען האט שוין געווואוסט אז דער מצב איז זייער נישט גוט, אבער אויף אזעלכע עניים קשים וואס איז טאקע ווירקליך פארגעקומען דורך די פארשאלטענע נאציס, דאס האט זיך קיינער נישט פארגעשטעלט.

"איך פאר אהיים קיין מיהאלאוויץ צו מיינע עלטערן, וואס עס וועט זיין מיט זיי וועט זיין מיט מיר אויך," האב איך זיי געענטפערט, מיינע עלטערן זענען נאך דארט פארבליבן מיט צוויי שוועסטערס. איך האב געוומען מיינע תפילין און נאך עטליכע זאכן וואס איך האב פארמאגט, און זיך גאר ווארעם

געזעגענט פון מיינע חברים. מיינע חברים האבן מיר זייער געשוינט, ווייל אהיימצוגיין אזא צייט וואס דאס לעבן פון א מענטש איז גארנישט ווערט, איז געווען א געוואלדיגע גרויסע סכנה.

דערנאך בין איך אוועק פון די מיליטער באזע און איך בין אריין אין די שטאט צו באזוכן מיין ברודער יהושע, ער איז פונקט דאן געווען איינגעשפארט אין די מיליטערישע תפיסה. די תפיסה האט זיך געפונען אין די שטאט, איך בין אויך איינמאל געווען אין די תפיסה. אבער מען איז נישט צי לאנג געזיצן דארטן (ווער עס האט זיך עפעס פארזונדיגט אין מיליטער האט מען גענומען פאר א טאג צוויי אין תפיסה קיין הייצונג איז נישט געווען דארטן, בכלל איז דארט נישט געווען פון די באקוועמסטע פלעצער, מען האט געקלאצט א גאנצן טאג צווישן ליידיגע פיר וועגט און דאס איז געווען דער שטראף) מיין ברודער יהושע האט זיך געפרייט מיך צו טרעפן און ער האט מיר אויך געפרעגט די זעלבע קשיא, וואס גייסטו יעצט טוען? וואו גייסטו גיין? איך האב אים געענפערט דאס זעלבע ווי איך האב געענטפערט פאר מיינע חברים, "איך גיי אהיים, וואס עס וועט זיין מיט זיי דאס וועט זיין מיט מיר אויך", מיר האבן זיך ווארעם געזעגנט. מער ווי א גוטע ברכה האט ער מיר נישט געקענט געבן. פון דארט האב איך געגומען די באן קיין פרעשבורג.

מיינע חברים וואס זענען נאך געבליבן ארבעטן אין די שטאט לאב, זיי זענען שפעטער געגאנגען ארבעטן אין א שטעטל מיטן נאמען "דעווענסקא-נאווא-וועס" ווי זיי האבן געארבעט אין א ציגעל פאבריק. איין טאג איז אנגעקומען א שמועה אז מען גייט אויפלאזן דאס מיליטער און זיי איבערגעבן פאר די רעגירונג, נאך אזויפיל שמועות וואס עס איז געקומען פון פוילען האבן שוין די בחורים גוט געוואוסט וואס עס מיינט אויפלאזן די מיליטער, און מען גייט זיי פארשיקן קיין פוילן אין די פארניכטונגס לאגערן, א טייל בחורים זענען שנעל אנטלאפן, וואוסענדיג אפצושאצן וואס עס ווארט זיי אפ אויב זיי בלייבן דא. די שמועה האט זיך ארויסגעשטעלט צו זיין אמת. אין חודש סיון שנת תש"ג למספרם May 31, '43 האט מען אויפגעלאזט דאס מיליטער. די בחורים וואס זענען נישט אנטלאפן האט מען געשיקט צו די ארבעטס לאגער סערעד Sered און פון דארט האט מען זיי שפעטער געפירט קיין אוישוויץ, וואו זיי האבן געדארפט ארבעטן עבודת הפרך פאר די דייטשע רשעים. מיין ברודער יהושע איז אויך צום סוף אנגעקומען מיט זיי קיין אוישוויץ.

ביי מרדכי אין פרעשבורג

מיין ברודער מרדכי ז״ל האט דעמאלטס געוואוינט אין פרעשבורג. ער האט געארבעט ביי א גוי אין א דרוקעריי פאבריק, איך האב זיך אפגעשטעלט ביי אים, איך האב געוואלט הערן וואס ער האט מיר צו זאגן, צי ער קען מיר אפשר העלפן?

מרדכי האט מיר פארציילט אז עס האט זיך יעצט געטוישט די געזעץ, פון היינט און ווייטער וועט א געלע קארטל שוין נישט ווערד זיין. די אלע וואס האבן באקומען רשות צו בלייבן אין סלאוואקיי האבן געדארפט האבן א ווייסע קארטל. מרדכי האט טאקע באקומען א ווייסע קארטל אבער אויף מיין טאטע און מאמע האט ער שוין נישט געקענט שיצען ווייל ער איז נישט געווען אין מיהאלאוויץ ווי די טאטע און מאמע האבן זיך געפונען במילא האט ער נישט געקענט געהעריג שתדל׳ן פאר זיי, אויך איז עס שוין געווען פארבינדען מיט גרעסערע געלטער. אבער מיר האבן נישט געוואוסט אז די טאטע און מאמע וועט מען אויך אוועקנעמען.

מיר האבן צוזאמען פאברענגט, איך געדענק נישט פונקטליך וואס מיר האבן געערדט, צופיל האט ער מיר נישט געקענט העלפן, דארט האב איך איבערגענעבטיגט.

מיין ברודער האט נישט געוואלט בלייבן אין סלאוואקיי זענדיג אז דא קומט א ביטערע קריג וואס מען קען נישט וויסן וואס עס וועט מיט זיך ברענגען. ער האט געזיכט וועגן ווי אזוי זיך צו שווערצן די גרעניץ קיין אונגארן. וועו איך בין אוועקגעפארן פון פרעשבורג האט איך געהאט א שטענדיגע פארבינדונג מיט אים, מיר האבן זיך געשיקט בריוון ווי מיר האבן זיך אינפארמירט איינער פארן צווייטן וואס מיר גייען טוען.

בריוון פון ר' מרדכי פרידמאן ע"ה

זעה איבער געזעצטע בריוו אויף זייט 237

קאפיטל י"ט

די ברכה פון מיין רבי

עס איז געווען אין א מאנטאג וועז איך האב געמאכט מיינע פלענער וויטער צו פארן מיטן ציל צו טרעפן מיינע עלטערן אין מיהאלאוויץ, מאנטאג נאכט בין איך ארויסגעפארן פון פרעשבורג. איך וואלט געקענט פארן גלייך קיין מיהאלאוויץ דורך קאשוי וואס האט באלאנגט פאר אונגארן און זיי האבן געהאט אן אפמאך מיט די סלאוואקן אז א באן וואס פארט פון קאשוי צו די געגענט פון מיהאלאוויץ לאזט מען אדורך פארן. מען האט געמוזט פארן אויף איין מאל, עס האט זיך נישט אפגעשטעלט אינדערמיט.

וועז איך פאר וועז דורך קאשוי קום איך אן קיין מיהאלאוויץ דינסטאג אינדערפרי. די וועג דארף נישט געדויערן מער ווי א גאנצע נאכט.

פארנדיג אויפן באן איז מיר איינגעפאלן אזא מחשבה, 'פארוואס זאל איך פארן אויף איין מאל ביז מיהאלאוויץ? איך קען זיך אפשטעלן אינמיטען וועג און אריינפארן קיין פרעשוב, און פון דארט איז דא א אויטא-באס וואס פארט אריין קיין האשעוויץ', איך האב זייער געהאט חשק צו זיין אין האשעוויץ וויל דארט האט זיך געפונען מיין באליבטע רבי, הגה"צ ר' יואב אדלער זצ"ל הי"ד, איך בין געווען אדוק ומקושר במחשבה מיט מיין רבי'ן און איך האב כסדר זיך מחזק געווען אין מיינע שווערע צייטן מיט די תורה וואס איך האב פון אים מקבל געווען, ער איז אויך געווען דער באזארגער בגשמיות פאר זיינע תלמידים און ער האט זיך אייביג אוועקגעגעבן פאר זיינע תלמידים אז עס זאל זיי גארנישט פעלן אז זיי זאלן קענען לערנען אומגעשטערט.

איין ביישפיל פון געטרייישאפט וויל איך ארויסברענגען. אין רוב ישיבות אין אייראפא האבן זיך די בחורים געמוטשעט זיך צו פארשאפן וואו צו עסן, זיי האבן געדארפט צוקומען צו די טובות פון די בעלי בתים אין די שטאט אז איינער זאל זיי אריינעמען און געבן צו עסן. דאס האט מען גערופען "טעג". רבי יואב האט נישט געוואלט אז די בחורים, וועלכע לערנען א גאנצן טאג אין די ישיבה, זאלן זיך דארפן מוטשענען צו טרעפן א בעל הבית וואו צו עסן, האט ער אויפגעשטעלט א מענזע (א קאך וואס דארטן האט מען צוגעשטעלט דאס עסן פאר די בחורים) אין האנשעוויץ, פאר די אריבער הונדערט בחורים וואס די ישיבה האט דאן זיך געציילט. אין יענע צייט'ן איז דאס געווען זייער א שווערע זאך און גלייכצייטיג איז דאס געווען א געוואלדיגע דעגרייכונג. דאס איז נאר איינע פון די צענדליגער איבערגעבנקייט וואס מיין רבי האט אריינגעליגט אין די ישיבה, עס האט פאר קיין איין בחור גארנישט געפעלט און ער האט זיך געזארגט פאר יעדן וויי א טאטע פאר א קינד.

איך זיץ מיר אזוי אויפן באן טראכטענדיג דעם מצב וואס איך שטיי אצינדער. "פאר אריין צום רבי'ן קיין האשעוויץ", האט מיר געזאגט עפעס א העכערע געפיל אין מיר, און אזעלכע געדאנקען האבן זיך געדרייט אין מיין קאפ. וויסענדיג אז איך בין אין א גרויסע סכנה פון געכאפט צו ווערן, האב איך געוואלט נעמען א ברכה איידער איך הייב אן מיין שווערע לאנגע גלות וועג.

איך האב געטראכט ביי מיר נאך סיבות וועלכע האבן מיר געמאכט באשלוסן אז איך זאל יא אפשטאטן א באזוך קודם אין האשעוויץ. אין האנשעוויץ האבן געוואוינט זייער אסאך פון מיין ברייט-פארצווייגטע משפחה. ר' לייבוש פרידמאן הי"ד וואס איז געווען מיין זיידע, דעם טאטעס טאטע מיט די באבע אסתר, זי איז געווען א טאכטער פון ר' משה גוטמאן פון מלינדרוויץ Mlynarovce (א דארף אין מזרח סלאוואקיי אין די געגענט פון קירמא, בארדיב, סטראפקאוו), מיט מיין פעטער דעם טאטעס ברודער ר' נתן פרידמאן, און מיין טאטעס פעטער ר' ישע' זלמן גוטמאן. איך האב געוואלט אריין גיין אין די שטאט צו טרעפן מיינע משפחה מיטגלידער. אזוי טראכטענדיג די אויבנדערמאנטע מחשבות ביי מיר אין הארץ, איז שוין דער באן אנגעקומען קיין פרעשוב, בין איך טאקע אראפ פונעם באן אין פרעשוב און פון דארטן האב איך געזומען דעם באס קיין האשעוויץ.

איך בין אנגעקומען קיין האשעוויץ דינסטאג צופרי (ער"ח אב), איך בין

געגאנגען צו די אדרעסן וואו מיין זיידע באבע, פעטער׳ס, האבן געוואוינט אבער איך האב שוין קיינעם נישט געטראפן, נישט די זיידע און נישט די באבע, זיי זענען שוין געווען אלטע צוזאמגעבראכענע אידן און מען האט זיי נעבעך אוועק געפירט, מיין פעטער נתן מיט זיינע קינדער פייגה, רבקה, משה, האב איך שוין אויך נישט געטראפן, (זיין פרוי איז אוועק פאר׳ן קריג פון סם רח״ל), אויך מיין טאטעס פעטער ר׳ ישע׳ זלמן גוטמאן האב איך אויך נישט געטראפן.

די זיידע הרה״ח ר׳ לייבוש פרידמאן מיט די באבע אסתר הי״ד
די זיידע האלט מלכה אשת מאיר אליעזר סאמעט,
די באבע האלט יעקב הערש

עס איז דא אן עדות וואס האט אליין געזען ווי אזוי מען פירט אוועק די אידן, דער עדות הייסט עדוואַרד לייפער פון נייטרא, עדוואַרד זאגט עדות, אז ער האט זיך אויפגעהאלטן בשעת די קריג אין קעזמארק און דאנערשטיג יום י"ג אייר אין יאר תש"ב, למספרם April 30, 1942 האט מען דעפארטירט צענדליגע משפחות פון האשעוויץ און די אומגעגענט, מען האט זיי געפירט קיין קעזמארק, און דארט האט מען זיי צוגעגרייט צו טראגן ווייטער צו די טויט לאגערן אין די לובלינע געגענט. מאי 30 איז געווען די גרויסע דעפארטאציא, די מענער וואס זענען געווען ביי די כוחות האט מען פארשיקט קיין מיידענאק צו די ארבעט. די קינדער מיט פרויען און עלטערע מענטשן האט מען פארשיקט צו די סאביבער טויט לאגער, הי"ד.

ר' נתן פרידמאן הי"ד

נאך איינעם וועם איך האב נאך יא געהאט גרויס האפענוג צו טרעפן, איז געווען מיין רבי ר' יואב אדלער זצ"ל.

גייענדיג פון הויז צו הויז, נישט טרעפענדיג קיין נפש חי', האט עס מיר א שטארקע ציפ געטוען. אזוי גיי איך ווייטער אין דעם ליידיגן שטעטל וועלכע האט נאך ביז א קורצע צייט צוריק געבליט מיט א חיות און איז יעצט אזוי וויסט און פוסט אן קיין אידישן אויסקוק, בין איך אנגעקומען צו מיין עלטער פעטער ר' יעקב גרינפעלד הי"ד מיט די מומע בילא זי איז געווען א שוועסטער מיט מיין באבע אסתר, אשת ר' לייבוש פרידמאן, זיי זענען נאך געבליבן מיט זייער טאכטער א מיידעל זי האט געהייסען שיינדל. איך האב אביסל אפגעאטעמט אז כאטש איינער פון מיין משפחה האב איך נאך געטראפן אין שטאט. כמעט דאס גאנצע שטעטל פון ארום 60 משפחות מיטן גליל ארום איז שוין געווען אויסגעליידיגט.

די נאכט איז צוגעפאלן און איך בין געווען צובראכן עד דכדוכה של נפש, איך האב שוין געזען אז יעדן טאג איז א סכנה פארן לעבן און איך ווייס נאך ניטאמאל וואו איך גיי ציין יעצט. אזוי בין איך געגאנגען דאוועגען

מנחה מעריב. איך קום אריין אין שול און מיינע אויגן האבן אויפגעלויכטן, איך האב דערזען נישט קיין אנדערער ווי מיין רבי, מיין שמחה איז געווען עד אין לשער. יעצט האט זיך אנגעצינדן אין מיר א שטיקל נחמה. אה, איך זעה ב״ה נאכאמאל מיין רבי׳ן. אין ביהמ״ד איז שוין נאר געווען איין מנין בצמצום. נאכן דאוונען בין איך געגאנגען עסן נאכטמאל ביי מיין פעטער ר׳ יעקב, די מומע האט געמאכט א גוטע נאכטמאל און איך האב זיך דערקוויקט מיין הונגעריגן קערפער. שמועסענדיג איז אונז אויסגעקומען צו רעדן פון די קריג. מען האט דאך שוין דאן געזעהן די ביטערע מציאות פאר די אויגן מיר האבן טאקע נישט געווארט ווי ווייט דאס גייט נעבעך, אבער דאס אליין אז די גאנצע שטאט איז געווען כמעט ליידיג איז געווען גענוג א באווייז אז די מצב איז ווייט נישט גוט, דער פעטער האט מיך געפרעגט, ״וואס פלאנסטו צו טוען? האב איך אים אויך געזאגט די זעלבע וואס איך האב געענטפערט פאר יעדן, ״איך גיי אהיים צו מיינע עלטערן וואס עס וועט זיין מיט זיי וועט זיין מיט מיר״.

נאך די נאכטמאל האב איך זיך דארט געלייגט שלאפן, איך האב זיך געפרייט אז איך האב נאך א באקאנטע ווי זיך אראפ צולייגען דעם אויסגעמאטערטן גוף.

מיטוואך צופרי האב איך געדאוונט שחרית צוזאמען מיטן רבינ׳ס מנין, דער רבי האט מיך זייער האַרציג אויפגענומען און מיר פרובירט צו טרייסטן אין מיינע צרות. ער האט מיך אביסל אויסגעפרעגט וואס איך גיי טוען צופיל האט ער מיר נישט געקענט העלפן, ער אליין איז געווען אין א ביטערע צרה. ער איז געווען זייער צובראכן. מיין רבי האט מיך געגעבן א הייסע ברכה, אז איך זאל דערלעבן געזונטערהייט דעם קריג און מצליח זיין אין אלע מיינע וועגן. איך האב זיך פון אים וואַרעם געזעגענט. אויך האב איך זיך געזעגנט פונעם פעטער וואס האט מיך אזוי שיין אויפגענומען.

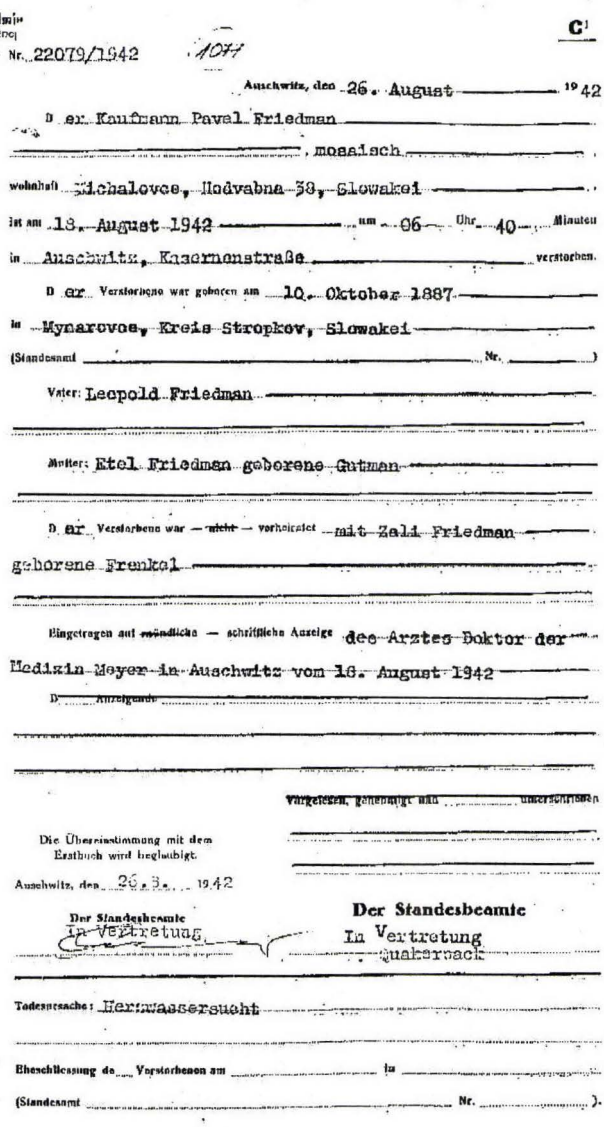
די שרעקליכע בשורה

מיט די ווארימע ברכה פונעם רבי'ן און מיט פיל בטחון אונעם בורא כל עולמים בין איך אוועק געפארן פון האנשעוויץ. איך האב גענומען די באס ווייטער צו פארן קיין מיהאלאוויץ, די וועג נעמט בערך צוויי שעה, איך זיץ אויפן באס און איך פאר מיט די גערדאנק אז אט אט וועל איך טרעפן מיינע געטרייע עלטערן וואס איך האב שוין אזוי לאנג נישט געזעהן. מיין זיידע'ס אין באבע'ס האט מען שוין טאקע אוועקגעפירט, מיין פעטער'ס און מומע'ס האט מען שוין אויך אוועק געפירט, אבער איין טרייסט האב איך נאך געהאט אז איך גייט אט אט טרעפן מיינע עלטערן, און צוזאמען מיט זיי וועלן מיט אדורך שוויצן די צרות.

איך קום אן קיין מיהאלאוויץ 9:30 צופרי, אזוי ווי איך קום אראפ פון באס איז פונקט געשטאנען דארט הרה"ח ר' לייבוש טרייטל ז"ל (ער איז נאכנישט געווען בר מצוה, יארן האט ער געוואינט אין וומס"ג וועגן זיין משפחה זעהה ווייטער), געט ער מיר א זאג די שלעכטע בשורה, "דיין טאטע-מאמע און דיינע צוויי שוועסטער צארטל און שרה האט מען נעכטן אוועקגעפירט....-----.... איך האב געפילט ווי די הימל פאלט אראפ אויף מיר. מיין צער און וויטאג, זיך טרעפענדיג איינזאם איינער אליין אויף דער וויסטע וועלט, ווען מיינע טייערע עלטערן זעהנען שוין אויך נישטא, קען איך נישט איבערגעבן, איך האב אפילו נישט געוואוסט וואו צו שטעלן מיין קומענדיגן טריט, די בשורה מחרידה האט מיך אינגאנצן צוטרייסלט אויף שטיקער און איך האב מיך געפילט אזוי דערשלאגן און צובראכן זיך מוטשעדיג אפאר טאג

נאר אנצוקומען צו מיינע עלטערן און דא אזא צרה, זיי זעהנען שוין אויך אוועקגעפירט געווארן!

מען האט זיי אוועקגעפירט פון מיהאלאוויץ יום ג׳ ער״ח תמוז תש״ב, למספרם July 14, 1942, און מען האט זיי געפירט קיין זשוליין וואו מען האט זיי דארט אויפגעהאלטן פאר פיר טעג, און דערנאך האט מען זיי דעפארטירט פרייטאג ג׳ אב July 18 קיין אוישוויץ און די טאטע הרה״ח ר׳ שרגא (פייוועל) איז אומגעקומען אין אוישוויץ ה׳ אלול תש״ב למספרם August 18, 1942.

C¹

Nr. 22079/1942 1077

Auschwitz, den 26. August 1942

Der Kaufmann Pavel Friedman

, mosaisch,

wohnhaft Michalovce, Hodvabna 38, Slowakei

ist am 18. August 1942 um 06 Uhr 40 Minuten

in Auschwitz, Kasernenstraße verstorben.

Der Verstorbene war geboren am 10. Oktober 1887

in Mynarovce, Kreis Stropkov, Slowakei

(Standesamt Nr.)

Vater: Leopold Friedman

Mutter: Etel Friedman geborene Gutman

Der Verstorbene war — nicht — verheiratet mit Zeli Friedman

geborene Frenkel

Eingetragen auf mündliche — schriftliche Anzeige des Arztes Doktor der Medizin Meyer in Auschwitz vom 18. August 1942

Der Anzeigende

Vorgelesen, genehmigt und unterschrieben

Die Übereinstimmung mit dem Erstbuch wird beglaubigt.

Auschwitz, den 26.8. 1942

Der Standesbeamte
In Vertretung

Der Standesbeamte
In Vertretung
Quakernack

Todesursache: Herzwassersucht

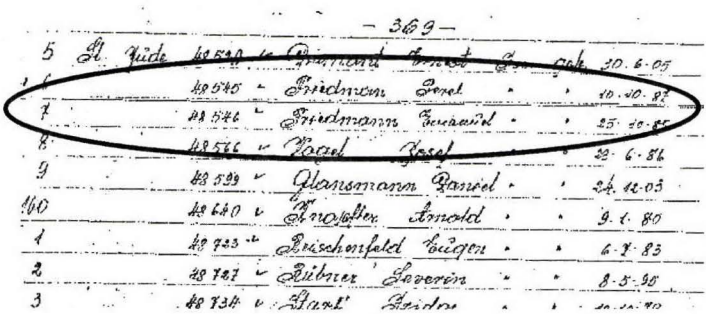
Eheschließung des Verstorbenen am in

(Standesamt Nr.).

הרה״ח ר׳ שרגא פייוועל׳ס טויט שיין

וועגן מיין שוועסטער צארטל, האב איך געהערט פון מרת וויינשטאק וועלכע וואוינט היינט אין בית מאיר, (א בערעגסאזעהר) אז זי איז געווען צוזאמען מיט איר אין א לאגער און זי האט זיך זייער געוואונדערט אז זי איז נישט צוריק

געקומען, ווייל זי האט געארבעט מיט איר ביזן סוף פון די קריג. זעהט אויס אז זי איז נעבעך אומגעקומען נאכן קריג אזויווי טויזעהנטער אנדערע אידן, פון טיפוס, אדער ווייל מען האט אנגעפאנגען צו עסן אזעהלכע עסן׳ס וואס די מאגן איז שוין נישט געווען

ר׳ פייוועל׳ס נאמען איז דאקומענטירט געווארן דורך די רשעים אין אוישוויץ

געוואוינט דערצו פאר אזא לאנגע צייט, די מאגן האט עס נישט געקענט אויסהאלטן. זי איז אלט געווען זיבעצן יאר ווען מען האט איר אוועקגעפירט און די שוועסטער שרה איז אלט געווען דרייצן יאר, זעהט אויס אז אויף די מאמע מיט שרה איז געפאלן די גורל צו גיין אויף לינקס. ווי באקאנט אז ווער עס האט געהאט א קינד האבן זיי געשיקט לינקס. הי״ד.

דא וויל איך ארויסברענגען די השגחה עליונה. אז איך האב זיך קודם אפגעשטעלט אין האשעוויץ, ווייל ווען איך פאר ווען גלייך אריין אן א אפשטעל קיין מיהאלאוויץ וואלט מען מיר פארשיקט צוזאמען מיט מיינע עלטערן.

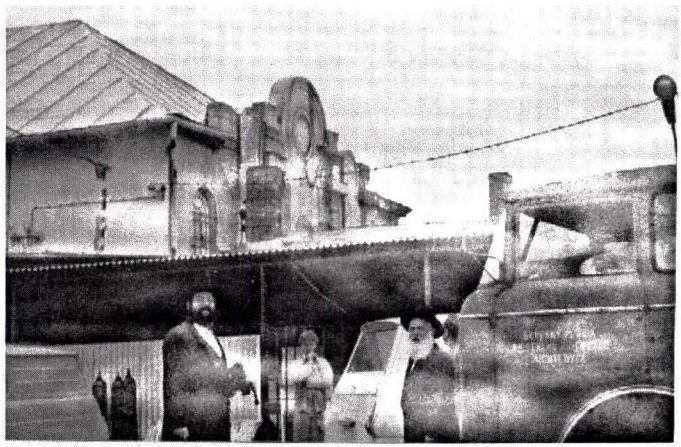
גייענדיג אין שטאט אריין אויף די הויפט גאס פון מיהלאוויץ, בין איך אריין אין א הארדווער Hardware געשעפט פון א איד מיטן נאמען ר׳ חיים וויזעהל, ער האט מיר אויך פארציילט פון דעם נעבטיגע אומגליק. ״דיינע עלטערן האט מען נעכטען אוועק געפירט״ האט ער געזאגט מיט ווייטאג. ר׳ חיים וויזעהל איז קודם געווען אן אנגעשטעלטער אין די געשעפט, אבער זיינע בעלי בתים זעהנען דעמאלטס אנטלאפן קיין אונגארן, האט ער איבערגענומען דאס געשעפט, און אויף דעם ארויף האט ער באקומען אזא ווייסע צעטעל וואס מיט דעם האט ער געקענט שיצען זיינע עלטערן אויך, פארשטייט זיך אז די געשעפט איז נישט געווען אויף זיין נאמען נאר אויף א גוי׳ס נאמען, ווייל אויב יא וואלט ער נישט געקענט דארט בלייבן. צום סוף איז ער אנגעקומען קיין אוישוויץ צוזאמען מיט מיין ברודער יהושע, ער האט איבערגעלעבט די קריג. נאכן קריג איז ער געווען אזוי שוואך און קראנק אז

ער האט נישט געקענט גיין אויף די אייגענע פיס, מען האט אים געדארפט אהיימטראגן מיט א וועגעלע.

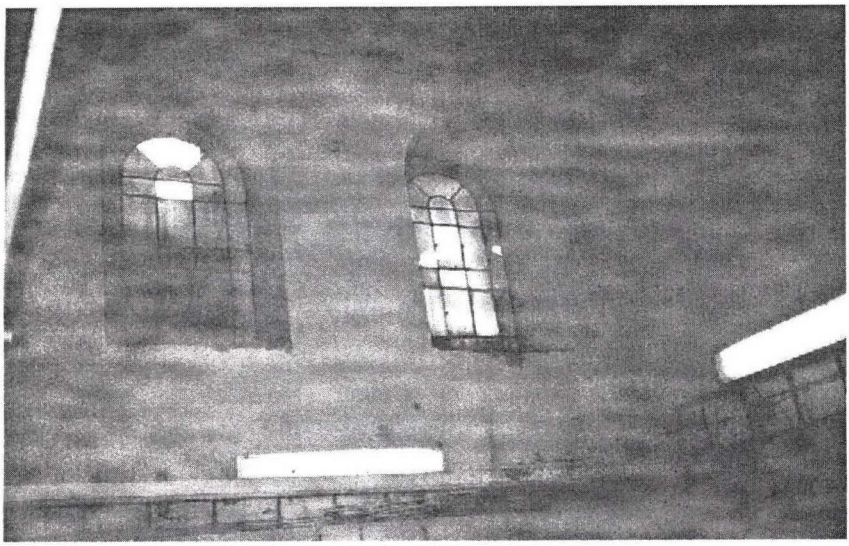
דערנאך בין איך געגאנגען אויף די גאס ווי מיינע עלטערן האבן געוואוינט, עס האט געהייסען די זיידענע גאס, אויף סאלאוואקיש גערופן Hoavadna. דארט איז אויך געווען די קלויז, וואו קאשוי׳ער רב הגה״צ ר׳ רפאל בלום זצ״ל פלעגט דארטן פארלערנען א שיעור, איך בין קודם אריין אין קלויז, דארט האב איך געטראפן דעם פוילישן איד וואס איך האב אים שוין דערמאנט ביי די שמד צעטלעך פרשה, ער האט געהייסן ר׳ יצחק ווילנער הי״ד, מיט זיין זון, זיי האבן זיך באהאלטן אינעם בוידעם פונעם קלויז.

דארט האב איך געטראפן א שטיקל מקום מוקלט וואו צו זיין מיט נאך מענטשן, דארט האב איך עפעס געגעסן, און זיך אביסל אפגערוהט פונעם לאנגען וועג, א גאנצע טאג בין איך נישט ארויס אויפן גאס נאר געזעהצן אין קלויז, ווייל איך האב מורא געהאט זיך ארום צודרייען אויפן גאס ווייל מען האט מיר געקענט כאפן און איינזעהצן צו פארשיקן אין די פארניכטונגס לאגערן.

זייענדיג אין קלויז מיט די אנדערע אידן איז אויסגעקומען אז דער פולישער איד, ר׳ יצחק האט פארציילט אז מען ארגענעזירט דא אין מיהאלאוויץ א גרופע אידן וואס זאל פארן קיין פרעשוב ארבעטן.

די קלויז פון אינדרויסן, עס ווערט באמערקט די בוידעם פונעם קלויז

די קלויז פין אינעוויניג

המחבר אין קלויז ווייזט ווי עס איז געווען די ארון הקודש

די ליידיגע דירה

פארנאכטס אין די פינסטערניש וואס האט געהערשט אויף די גאסן פון מיהאלאוויץ, האב איך מיט גרויס שרעק און אינערליכע הארץ קלאפענישן, אנגעהויבן צו גיין אין די רובטונג פון אונזער דירה אויף 38 זיידענע גאס, איך האב כאטשיג געוואלט זען וואס עס טוט זיך דארט.

וועלענדיג אריינגיין, טרעף איך א פארשפארטן טיר, איך דריי מיך ארום און פלוצלונג דערזע איך אז די פענסטער איז יא אפען, בין איך אריין געקראכן דורך די פענסטער. דאס אמת האט מיר געפאטשט אין פנים אריין, וויפיל איך האב דאס געהערט פון מענטשן איז דאס מיר נישט אריין אין קאפ און יעצט זע איך דאס במציאות מיט מיינע אייגענע אויגן, א ליידיגע הויז אן מיינע עלטערן. איך האב טאקע מיינע עלטערן נישט געטראפן, וואס האב איך געקענט טוען, איך האב געלאזט עטליכע הייסע טרערן, אבער די עיקר געווין איז געבליבן אין מיר ווייל איך האב נישט געהאט קיין צייט צו באווינען מיין חורבן ווייל איך האב געציטערט יעדע רגע אז איינער קען מיך אנטדעקן.

די דירה איז געווען אינגאנצן אויסגעליידיגט איך האב דארט גארנישט געטראפן חוץ שטרוי פון די בעטן, עטליכע שאפעס, זעט אויס אז די מאמע ע"ה האט אלעס באהאלטן אדער געגעבן פאר גוים צו באהאלטן ביז מען קומט אהיים, און דעמאלטס זאלן זיי דאס צוריקגעבן.

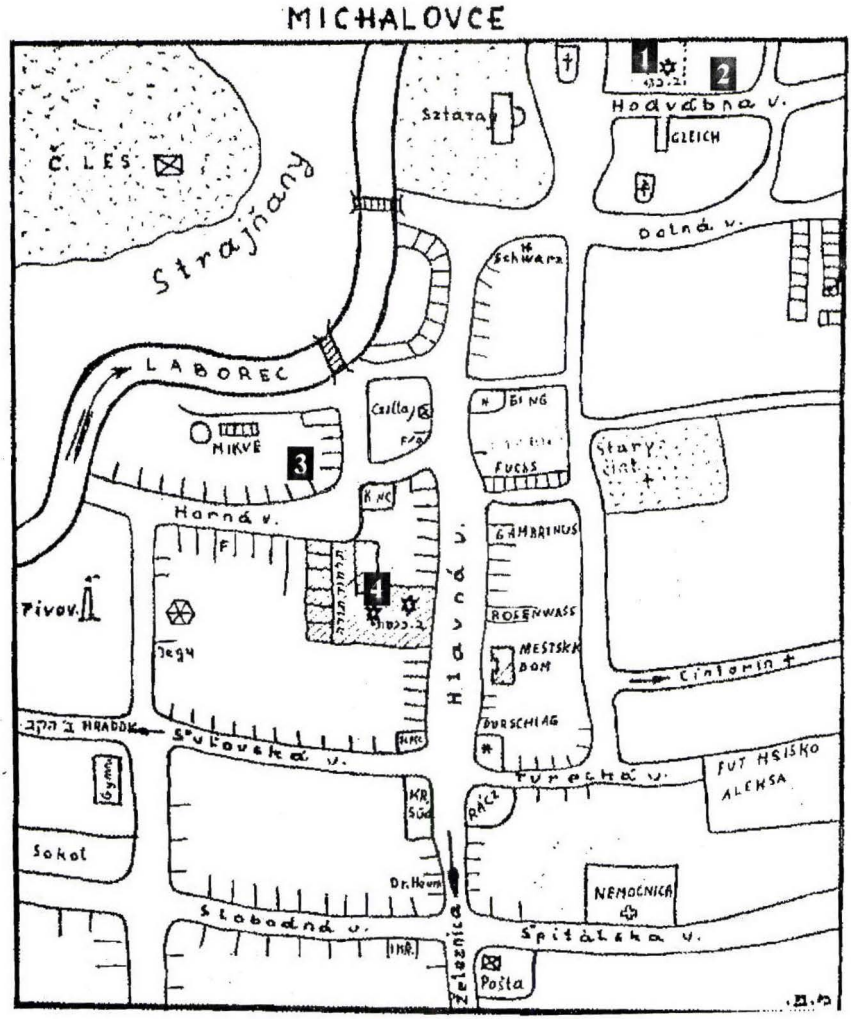
זיך אומקוקענדיג אויפן ליידיגן הויז איז דאס געווען אזא ביטערע טעם אין מויל א ווייטאג האט געשטיקט אין מיין האלז, א הויז וואס איז געווען

פיל מיט לעבעדיקייט, לעבעדיג צו תורה, לעבעדיג צו יראת שמים, לעבעדיג צו עבודת השם, וואס מיין טאטע הרה"ח ר' שרגא (פייוועל) הי"ד האט אין אלע קינדער אריינגעלייגט, איז יעצט געווען טויט, א שטילקייט האט באהערשט דאס גאנצע ארום.

שטייענדיג ביים טיר, שווימט ארויף די מחשבות, טראכטענדיג פון מיינע ליבע עלטערן, די עלטערן וואס זענען מיר געווען אזוי געטריי און מיר אפגעהיטן ווי די שווארץ אפעל פון אויג, זענען שוין נישט דא, וועל איך זיי נאך אמאל קענען זעהן? עס איז מיר דעמאלטס ארויפגעשווימען אויף מיין זכרון, ווי שטארק די מאמע האט אויף מיר אייביג אכטונג געגעבן וועז איך בין נאך געווען קליין, איך בין געווען אביסל א שוואך קינד בטבע, אבער זעט אויס אז איהו לא חזי אבל מזליה חזי, אז עס וועט זיך נאך ווייטער ציען דורות, וועגן דעם האט זי אויף מיר אזוי שטארק געהיטן, צי לאנג בין איך נישט דארט געבליבן, אין האב נישט געהאט וואס צו זוכן אינעם הויז.

המחבר אין מיהאלאוויץ ביים אריינגאנג צו די זיידענע גאס

מאפע פון די שטאט מיהאלאוויטץ

1) די חסידישע קלויז

2) בית הרה"ח ר' שרגא פייוויל פרידמאן הי"ד

3) בית הרה"ח ר' שלמה פרענקל הי"ד

4) די שול הויף

מרדכי פרענקל'ס דירה

פון מיינע עלטערן'ס הויז בין איך צוגעגאנגען צום צווייטן הויז אין דעם זעלבע הויף, דארט האט געוואוינט מיין פעטער, די מאמע'ס ברודער הרה"ח ר' מרדכי פרענקל הי"ד, ער האט געפירט און אויפגעשטעלט א שטארק חסידישע משפחה, די מומע האט געהייסען שרה, א צדיקת, א טאכטער פון הרה"ח געציל ענדצווייג א באקאנטע חסידישער איד פון מונקאטש, זיי זענען געווען א משפחה פון דרייצן - פערצן קינדער, קודם האב איך געמיינט אז זיי זענען נאכנישט אוועקגענומען געווארן ווייל זיי האבן אויך געהאט א רשות צעטל ווייל די מומע איז געווען א קימפעטארן. אבער קיינעם פון זיי האב איך שוין למעשה נישט געטראפן דארטן.

עס האט מיר פארציילט הרה"ח יצחק מאיר טרייטל ז"ל אז די מומע שרה איז געקומען ווייניגן און זי האט זיך געבעטן צו אים אז ער זאל זעהן צו ראטעווען אירע קינדער, זאגענדיג אז עס קען דאך פון זיי ארויסוואקסן גרויסע דורות. ליידער איז אנדערש געווען באשערט פון אויבן לויט וואס איך האב געהערט פון אן עדות וואס איך האב געטראפן דאהי אין אמעריקא, א איד וועלכער הייסט אויפן לעצטן נאמען ראכליץ וועלכער איז געקומען פון דעם שטעטל סנונא ער איז געווען אין די לובלינע געגנט אין טרעבלינקא אדער מיידנעק. אבער בדרך נס איז ער גערעטעוועט געווארן און ער האט מיר פארציילט אז ער איז געווען בשעת ר' מרדכי איז אנגעקומען אין די לאגער אין טרעבלינקא און ער איז נעבעך אויך אומגעקומען מיט זיינע קינדער אויף א פרימעטיווע אופן הי"ד.

עס האט מיר געריסן דאס הארץ זעענדיג אז די שענסטע פון מיין משפחה איז אוועק געפירט געווארן, אבער איך האב זיך נאר מחזק זיין אז דאס איז א גזירה מן השמים, און אונז פשוט'ע מענטשן קענען דאס נישט פארשטיין. איך האב נישט געהאט וואס צו בלייבן אליין אין די ליידיגע דירות, בין איך מיר ווייטער געגאנגען אריין אין שטאט, די שטאט איז שוין געווען במעט ליידיג פון אידן, איך האב קוים געזעהן א איד פאר די אויגן. יעצט בין איך געווען איינער אליין אן א קרוב אדער חבר מיט וועם צו זיין צוזאמען, אן לעגאלע שריפטען צו פארבלייבן אין שטאט, קיינער האט מיר נישט געשיצט מען האט מיר געקענט כאפן א יעדע ליאדע רגע, און איינשפארן פונקט ווי די אנדערע אידן.

איין זאך האב איך געוואוסט ביי מיר אז איך בין א איד, און א איד איז קיינמאל נישט אליין, נישט קיין חילוק אין וועליכע אומשטענדן ער געפינט זיך. די באשעפער היט שטענדיג אויף זיינע קינדער, איך האב טאקע קיינעם נישט, אבער איין באשעפער האב איך יא!

איך בין אויך צוגעגאנגען צו א דירה פון א שכן, וואס האט געהייסן ר'

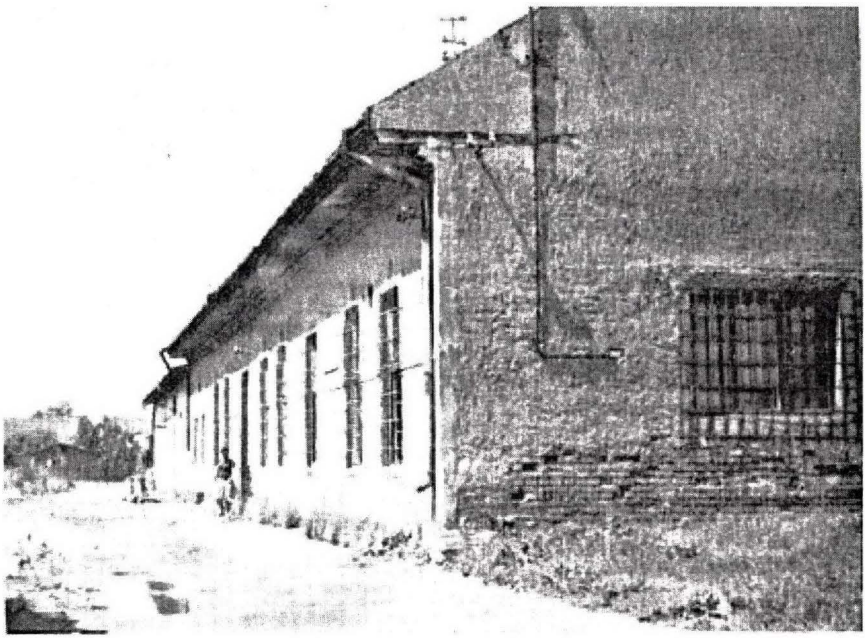

די קלויז פון די אנדערע זייט

ר' יעקב קעסלער ע"ה

יעקב קעסלער, ער מיט זיינע קינדער, האבן נאך געהאט רשות צו בלייבן, זיי האבן מיר פארציילט די זעלבע שרעקליכע מעשה וואס האט פארסירט צו מיינע עלטערן, און זיי האבן מיר געגעבן א זייגער וואס די מאמע האט ביי זיי איבערגעלאזט. פון דארט בין איך צוריק אריין אין קלויז, וואס איך גיי ווייטער טוען האב איך נישט געוואוסט, איין זאך האב איך יא געוואוסט אז איך בין אליין, אין איך דארף מיר אליין זען אן עצה צו געבן, איך האב געהאפט און געבעטן צום באשעפער ער זאל מיר חונן דעת זיין וואס צו טוען, אזוי האב איך זיך דארט געלייגט שלאפן.

די מצה בעקעריי אין מיהאלאוויץ

איך ווער געכאפט

דאנערשטאג האבן מיר געדאוועט שחרית אין קלויז, דארט בין אין געווען א גאנצן טאג, פארנאכטס איז מיר בייגעפאלן נאכאמאל צו גיין צו מיינע עלטערן׳ס דירה, אפשר דאך וועל איך נאך עפעס זעהן אדער עפעס טרעפן דארטן וואס מען האט באהאלטן. אפשר וועל איך גאר טרעפן דארטן א באהעלטעניש פאר מיר אויף ביזדערווייל, למעשה האב איך נאר געטראפן אלעס די זעלבע ווי מיטוואך נאכט, בין איך ארויסגעגאנגען צוריק צוגיין צום קלויז.

זייענדיג שוין אויפן גאס פארט מיר א דורך א מיליטערישע אפיציר, אויף א קוטשן מיט צוויי פערד, פארנט איז געזעצן דער קוטשער, איך האב דעם אפיציר גוט דערקענט, ער איז געווען געשטעלט צו קאנטראלירען אין שטאט אויף די ארויסגעלאזטע סאלדאטען סיי אידישע און סיי גוי׳אישע, אויב מען האט רשות ארויסצוגיין פון מיליטער, יעדער האט געמוזט האבן א צעטל אז מען האט אים פריי געלאזט פון מיליטער.

דערזעענדיג דעם אפיציר איז מיר שלעכט געווארן, מיין בלוט איז פארגליווערט געווארן פון שרעק, איך האב געהאפט אז ער גייט מיך נישט אפשטעלן, ווייל אויב יא האב איך גוט געוואוסט וואס ער קען טוען מיט מיר.

ממש נעבן קלויז שטעלט ער מיר אפ, איך האב נאך געהאט די מיליטערישע קליידער (מונדור), ער פרעגט מיר וואס טוסטו דא? נעם איך ארויס מיין צעטל און איך ווייז אים אז מען האט מיר באפרייט פון מיליטער, ער וואלט

מיר וועל געקענט לאזן ווייטער גיין, ווייל זיין אויפגאבע האט ער דאך שוין געטוען. ער איז אבער געווען א רשע מרושע, אן קיין שום פראגעס הייסט ער מיר: קום ארויף אויפן קוטש. בלית ברירה האב איך געפאלגט און איך בין ארויפגעגאנגען, איך בין געזעצן לעבן די קוטשער, ער פירט מיר צום הויפט גאס האלאבנא Hlavna דארט טרעפט ער צוויי מיליטערישע פאליציי אפיצירן, ער גיט מיר פאר זיי איבער, און זאגט: "פירט׳ס אים ארויף אין די קאסערן אריין". (קאסערן, איז טייטש דארט וואו דאס מיליטער איז געווען איינקוואטירט, דארט האט מען געבילדעט די סאלדאטן און דארטן זענען זיי געשלאפן און געגעסן), די קאסערן איז געווען א קעגען איבער די אידישע בית החיים.

די הויפט גאס האלאבנא, מען דערקענט לינקס די גרויסע ביהמ"ד,
דאס בילד איז נאך פון פאר די ערשטע וועלט קריג

זיי האבן מיר ארויפגעפירט צו די קאסערן, עס איז שוין געווען ביינאכט, מען האט אראפגענומען פון מיר אלע בענדלעך אזוי ווי אן ארעסטאנט, שיך בענדלעך, פאסיק, (מען פלעגט דאס טוען כדי ארעסטאנטן זאלן זיך נישט נעמען דאס לעבן), דארט האבן זיי מיר אריינגעטראסקעט אין תפיסה, אליין אן קיינעם, פאר א גאנצע נאכט, איך האב שוין געוואוסט וואס דאס מיינט.

איר קענט זיך אליין פארשטעלן ווי אזוי די נאכט האט דארט אויסגעזעהן, א גאנצע נאכט האב איך נישט געקענט צומאכן אן אויג, איך האב געוואוסט

אז יעצט בין איך שוין אריינגעפאלן אין זייערע הענט, זיי וועלן מיר שוין איבערגעבן פאר דשאנדאמערי, די וואס האבן צו טוען מיט אוועק שיקן די אידן און זיי וועלן מיר אויך דארט פארשיקן.

א גאנצע נאכט איז מיין קאפ געווען פיל מיט שרעקליכע פאנטאזיעס אויף מיין נעבעדיגן גורל, אזוי טראכטענדיג פון מיינע קאשמארן, קומט מיר ארויף די מעשה וואס האט פאסירט מיט מיר. די מעשה איז געשעהן וען איך בין נאך געווען א קליין קינד, פון אכט ניין יאר אלט, וען איך בין אויפן וועג אהיימקומענדיג פון חדר בין איך אריינגעפאלן אין די וואסער וואס לויפט דורך אין מיהאלאוויץ, איך בין שוין געווען כמעט דערטראנקען, נייגציג פארצעגט בין איך נישט געווען ביי מיר, א ווילע פאר איך בין אריינגעפאלן אין דעם וואסער איז א גוי, א קוימען קערער געהאט געוואשן זיינע וועש אין דעם טייכל וואסער, אבער נישט זיינע וועש זענען געווען זיין ציל, נאר השי"ת האט אים געשיקט צו זיין מיין רעטער, דער אויבשטער האט געהאלפן אז ער איז פונקט אנגעקומען דארט וען איך בין שוין געווען ממש אן קיין אטעם, ער האט געוואלט אהיים נעמען זיין געוואשענע וועש. אין די לעצטע רגע וען איך האב שוין געהאט מיין נשמה אין די הענט, האט ער מיר ארויסגעשלעפט פון וואסער, און ער האט מיר אריינגעפירט צו די דירה פון בערצי גאלדפינגער אויף די הויפט גאס Hlavna, (ער האט דארט געהאט א סחורה געשעפט) און דארט האט מען גערופען א דאקטער, לויטן דאקטער'ס אנווייזונגען, האט מען מיר געלייגט מיטן קאפ אראפ און די פיס ארויף, אזוי איז די וואסער ב"ה ארויסגעקומען פון מיר. דער שליח פון הימל, דער גוי, האט גערעטעוועט מיין לעבן פון א זיכערע טויט. מיינע עלטערן האבן אים דעמאלטס באצאלט וואס עס קומט זיך פארן ראטעוועז דאס לעבן פון זייער'ס א זון.

אריינטראכטענדיג אין די מעשה האט דאס מיר געגעבן חיזוק און מוט זיך נישט מייאוש זיין פון מיין לעבן, וויסענדיג אז דער זעלבער באשעפער וואס האט מיר דאן געהאלפן, דער זעלבער באשעפער קען מיר יעצט אויך העלפן, און נאכדערצו אז מיר ווייסען דאך אז השי"ת מאכט נישט קיין נס סתם אזוי אין הקב"ה עושה ניסים למגנה (דער באשפער מאכט נישט קיין ניסים אומזינסט), און אז איך בין דעמאלטס געבליבן לעבן מן הסתם איז דאס די רצון פונם מלך קל חי אז איך זאל בלייבן לעבן, דאס איז מיר געווען יענע נאכט א געוואלדיגע חיזוק.

וואו איז יענקל

דאנערשטאג ביינאכט אין קלויז. די אידן גרייטן זיך דארטן צו גיין שלאפן און יענקל איז נישט צוריק געקומען.

פון אנפאנג האבן זיי געהאפט אז אט אט קום איך אן אבער ווי שפעטער אין די נאכט אריין האט זיך זייער האפענוג אויסגעלאזט מיט גארנישט, זיי האבן שוין אנגעפאנגען טראכטן און זיך זארגן וואס עס איז געשעהן מיט מיר.

מער פון טראכטן אז מען האט מיר געכאפט האבן זיי נישט געקענט, ווייל ווען איך טרעף ווען א צווייטע פלאץ וואו צו זיין וואלט איך זיי געקומען איינמעלדן, און אז איך האב דאס נישט געטוען האט דאס אנגעצונדען א רויטן לעמפל ביי זיי.

נאך אלעם האבן זיי געהאפט אויפן בעסטן, אז מיטן באשעפער׳ס הילף, ווען איך צוריק קומען פריש און געזונט.

באפרייט פון תפיסה

דאנערשטאג נאכט איז שוין אדורך איך האב שוין געזעהן די שטראלן פון די זין, איך האב א יעדע רגע געווארט אז מען זאל מיר קומען נעמען און פארשיקן צו די פארניכטונגס לאגערן.

איך האב נישט געדארפט צו לאנג ווארטן, זיי האבן מיר נישט אנטוישט, גלייך צופרי האבן זיי מיר גארנישט געפרעגט קיין קשיות, נאר גלייך געפירט צו די דשאנדאמרי, אנקומענדיג דארטן פירן זיי מיר אריין צום אפיציר. ער האט שיין געריעדט צו מיר, מיר האבן געריעדט סלאוואקיש.

און ער פרעגט מיר דו ווייסט וואס מען טוט פאר די אידן? מער ווי באשטעטיגען די פאקטן, האב איך נישט געקענט, און איך זאג אים, איך ווייס, פרעגט ער ווייטער וואס איז דיין פלאן אויף ווייטער? זאג איך אים, "איך בין ערשט יעצט אהיים פון מיליטער, איך האב געהערט אז עס מאכט זיך א גרופע פון די אידישע קאנצליי, וואס ווערט ארגענעזירט דורך די הויפט אידישע קאנצליי פון פרעשבורג, וואס זיי גייען ארבעטן ביי די באן אין פרעשוב און די גרופע וועט מען נישט אוועק פירען, איך וויל מיר אויך מעלדן צו די גרופע.

אינצווישען מיין שמועס מיטן אפיציר, איז אנגעקומען א איד פון די יודן-ראט, אין יענע צייט האט שוין די יודן-ראט געמוזט אויספירן אלעס וואס האט שייכות מיט אוועק שיקען די אידן לויטן באפעל פון די רעגירונג. דער איד האט געהייסען פוקס, ער איז געווען א זון פון ר׳ אליעזר פוקס דער געווען ראש הקהל, אויך איז ער געווען דער יושב ראש פון די

חברה קדישה אין מיהאלאוויץ. מיין ברודער יהושע האט אים נאך געזען אין אוישוויץ, און ער איז דארט נעבעך אומגעקומען, מיט מיר האט דער איד פוקס גארנישט געריעדט, נאר ער איז גלייך אריין צו די הויפט פון די זשאנדארען, צו רעדן וועגן מיין מצב.

זעט אויס אז ער האט מיר געטוען א טובה, ווי איך פארשטיי האט ער געזאגט פארן הויפט: "ער איז ערשט יעצט ארויס פון מיליטער, זיינע עלטערן האט מען יעצט אוועקגעשיקט, לאז אים אביסל אפאטעמען ער האט סייווי נישט וואו צו אנטלויפן, וואס מוזטו אים יעצט פארשיקן וועסט אים שוין שפעטער כאפן, יעצט לאז אים ארויס, אזוי ווי די איד איז אוועק געגאנגען זאגט מיר דער אפיציר, "קענסט אהיים גיין", למעשה האט ער מיר געטוען א גרויסע טובה, ווייל זיי וואלטן מיר גלייך איינגעשפארט ביז צום אנדערן טראנספארט וואס מען האט געשיקט קיין דשולייז, און פון דארט צו די טויט לאגערן.

ר' אליעזר פוקס ע"ה

איך האב אפילו נישט געהאט קיין געלעגענהייט זיך צו באדאנקען פאר דעם איד פוקס, ער איז שוין לאנג נישט דארט געווען, איך האב געדאנקט דעם באשעפער פאר זיינע וואונדערליכע חסדים און פאר דעם אפענעם נס וואס איך האב מיטגעלעבט.

קאפיטל כ"ז

שבת אין מיהאלאוויץ

פון דארט בין איך גלייך צוריקגעגאנגען צו די אידן אין קלויז, זיי זענען געווען זייער דערשראקן וועגן מיין מצב, זיי האבן שוין געטראכט ביי זיך גאנצע מעשיות וואס עס איז געשעהן מיט מיר, איך האב זיי פארציילט די גאנצע מעשה און די נס וואס איך האב געהאט. זיי האבן אויסגעדריקט התפעלות צו די גרויסע נס וואס איך האב מיטגעלעבט.

עס איז דאן געווען פרייטאג נאכמיטאג, באפרייט אויף דערווייל בין איך טאקע געווען, אבער איך האב געמוזט מאכן א פלאן אויף ווייטער, ווייל קיין פאפירען אז איך בין באפרייט האבן זיי מיר נישט געגעבן און א צווייטער סאלדאט וואלט מיר געקענט נאכאמאל אפשטעלן און פארשטייט זיך איך האב נישט געוואלט צוקומען צו דעם, טראכטענדיג אז א צווייטע מאל וועל איך אפשר נישט האבן די זעלבע מזל אזויווי יעצט.

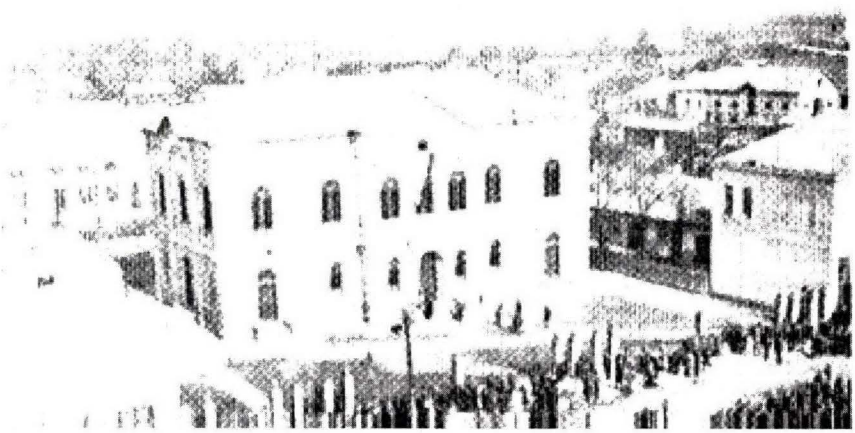
מיר האבן דארט אין קלויז זיך אדורך געשמועסט איבער פארשידענע פלענער וואס צו טוען און וויאזוי זיך צו ראטעווען פון די רשעות׳דיגע דייטשע הענט. אין מיין קאפ האט זיך געגומען שפינען א פלאן, אז זונטאג וועל איך פרובירן זיך איינצושרייבן אינעם גרופע וואס פארט ארבעטן ביי די באן אין פרעשוב.

מיר האבן זיך צוגעגרייט צום שבת, עס איז נישט געווען סתם א שבת, מיר האבן יעצט געהאלטן ביי שבת חזון, מיר זענען געווען פאר׳אבל׳ט אויפן חורבן בית המקדש און אויף אונזער אייגענע חורבן, פרייטאג צונאכטס ביים דאוונען איז נאר געווען א מנין מצומצם, דעם שבת האב איך געגעסען די

סעודת ביי ר' יצחק מאיר טרייטל ז"ל.

ר' יצחק מאיר איז געווען אן איידעם ביי ר' יצחק גרינפעלד בן ר' אברהם שלמה חתן ר' יהושע העשיל פרענקל ז"ל, ר' יצחק מאיר איז געווען א ערשטע קאזין פאר די באבע רייזעל, וואס איז געווען א טאכטער פון ר' משה לייב פרענקל בן הגה"צ רבי יהושע העשיל זצ"ל מגזע רבי ר' העשיל קראקא זצ"ל בעמח"ס חנוכת התורה, אלע זיינע קינדער זענען נאך דארט געווען. ביי אים אין שטוב האט מען אויך געוועדט אז מען ארגענזירט א גרופע אידן וואס זאלן גיין ארבעטן ביי די באן אין פרעשוב, יצחק מאיר האט געהאט באקאנטשאפט מיט א דאקטער. וואס אויב א דאקטאר האט געגעבן א שריפט אז מען איז קראנק האט מען יענעם נישט אוועקגעפירט, אזוי האט ער געטוען פאר זיך און פאר אנדערע אויך, אזוי האט ער באוויזן צו ראטעווען אסאך אידען פון די דייטשע רוצחים, ער האט אויך געוואוינט אין די געגענט פונעם קלויז, נאך די סעודה בין איך צוריק אין קלויז זיך צו לייגן שלאפן, ער האט זיך דערנאך אריבערגעשוועדט די גרענץ קיין אונגארן, קודם האט ער געשיקט זיין ווייב און דערנאך איז ער געגאנגען, ער האט איבערגעלעבט די קריג, אין זיך באזעצט אין ארץ ישראל.

שבת אינדערפרי האט זיך איבערגעשפילט דאס זעלבע ווי פרייטאג צונאכט'ס, אין די שיינע גרויסע קלויז איז יעצט געווען קוים א מנין, איך האב דארט געטראפן הרה"ג ר' משה יוסף מיטעלמאן ז"ל אן עלטערע איד,

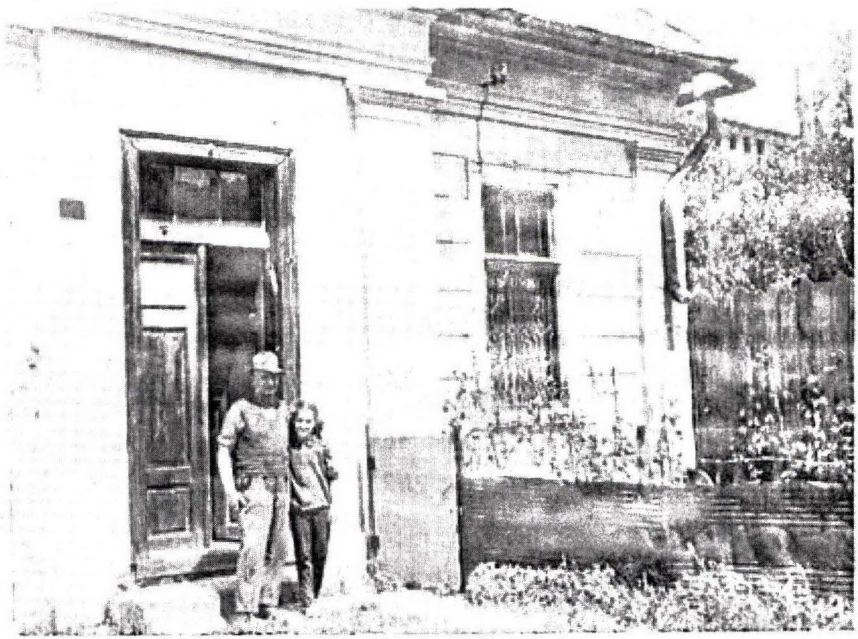
די גרויסע בית המדרש מיט די שול הויף

גאר א גרויסער תלמיד חכם.

שבת צופרי האב איך באקומען חשק אריינצוגיין אין שטאט צו די גרויסע שול אבער איך האב מורה געהאט אריין צוגיין אין שטאט אינמיטען טאג ווי אומגעווינטשענע אויגן קענען מיר זעהן.

פארנאכטס האב איך שוין נישט אזוי מורא געהאט ארויסצוגיין, בין איך יא אריבער אין די גרויסע שול וואס איז געווען אויף די הויפט גאס Hlavna, די שול איז געווען זייער א גרויסע שיינע שול עס איז שוין דעמאלטס אלט געווען בערך אכציג יאר. מען האט שוין נישט געדאווענט אינעם גרויסן שול.

לעבן די שול אינעם זעלבן הויף איז געווען די קליינע ביהמ"ד, וואו דארטן פלעגט דער זיידע ר' שלמה פרענקל דאווענען, איך האב דארט געדאווענט מנחה. איך האב נאך דארט געטראפן הגה"צ ר' רפאל בלום זצ"ל, אויך האב איך געטראפן דארט אביסל מער אידן וואו אין די קלויז, מוצאי שבת באלד

דאס קליינע בית המדרש אין מיהאלאוויץ

קאפיטל כ"ז

די בריוון פון ר' שלמה פרענקל

די איבערגעבליבענע אידן אין מיהאלאוויץ האבן מיר פארציילט אז די זיידע ר' שלמה פרענקל הי"ד האט נאך געשיקט בריוון (פאסט קארטלעך) פון לובלינער געגענט, צו ר' יודל גאלדשטיין, דער געטרייער גבאי פון בית הכנסת הגדול, ר' יודל איז געווען א גרויסער כלל עסקן אין מיהאלאוויץ, ער האט נאך געהאט רשות צו בלייבן. שרייבט דארט דער זיידע פאר ר' יודל'ן אז מען זאל שיקען קליידער און קאווע צו די לאגערן וואס דאס קען מען געבן פאר די פוילישע גוים און זיי געבן אנשטאט דעם עסענווארג, אויף די בריוון האט מען שוין געקענט זען אז זיי ליידען ביטערע צרות און די הונגער איז זייער גרויס. איך האב זיך געוואלט אריבער כאפן צו ר' יודל אבער איך האב זיך נישט געטארט ארומדרייען ווייל מען וואלט מיר נאכאמאל געבאפט.

אין עטליכע ווערטער וויל איך דערמאנען לטובה דעם טייערן איד ר' יודל גאלדשטיין. וועז איך דערמאן זיך פון אט דעם איד ר' יודל גאלדשטיין הי"ד, קומט מיר ארויף אויפן געדאנק זיינע מעשים טובים. זיין גאנצן לעבן איז נאר געווען זיך אוועקצוגעבן פאר יענעם, זיין טאג האט זיך אנגעפאנגען פרי פארטאגס גייענדיג אין בית המדרש מיט זיין תפילין אונטער זיין הענט, זיינע אויגן האבן ארומגעקוקט זיכענדיג וועמען מען דארף צו העלפן און ער האט שוין דערשמעקט ווער

הרה"ח ר' יודל גאלדשטיין הי"ד

עס איז א נצרך, ער האט זיכער געמאכט אז וועד עס האט נישט קיין געלט זאל אפילו נישט דארפן צוקומען צו די צדקה קאסע פון קהל, נאר איידער א איד איז געווארן א נצרך האט אים ר׳ יודל שוין געהאלפן ער זאל נישט דארפן צוקומען צו דעם. אויך האט ער פון זיין אייגענע טאש אוועקגעגעבן אסאך געלט פאר ארעמעלייט. גארנישט האט אים נישט צוריק געהאלטן פון העלפן א צווייטן איד אפילו זיינע אייגענע געשעפטן זענען נישט געווען וויכטיגער ווי צו העלפן א צווייטן איד, ער האט געוואוסט פון אלע חולים אין שטאט, ער האט זיכער געמאכט אז יעדער באקומט וואס עס פעלט אים אויס, צי א דאקטער צי א מעדיצין אדער געלט אלעס האט ער ארלעדיגט.

ער איז געווען שטארק טעטיג אין די חברה קדושה, עס איז כמעט נישט געווען א קבורה וואס ר׳ יודל זאל זיך נישט האבן מתעסק געווען. אפילו ווען מען האט מורא געהאט אז מען קען ח״ו ווערן אנגעשטעקט פון די מתים, האט ער נישט קיין רגע חושש געווען אויף אזעלכע זאכן נאר ער האט אפגעגעבן דעם כבוד האחרון וואס קומט פארן מת.

ווען עס איז געקומען חודש אלול האט ער זיך אנגעפאנגען צו דאגה׳נען אויף די אידישע ארעסטאנטן מען זאל זיי ארויסלאזן פון זייער תפיסה על כל פנים אויף די הייליגע טעג, ביי די עסקנות פון באפרייען די ארעסטאנטן איז נישט געווען שייך ביי אים דאס וואר, ניין, ער האט עס נישט אקעפצירט, ער האט זיך נישט אפגעשטעלט פאר גארנישט אפילו דאס איז געווען פארבינדען מיט אסאך געלט. פארשטייט זיך אז אלעס האט ער געטוען לשם שמים שלא על מנת לקבל פרס, אפילו א ״יישר כח״ האט ער נישט געוואלט אננעמען, וועגן דעם טאקע האבן די ראשי קהילה איינגעזען אים אויפצונעמען אין די קהילה. ער איז נעבעך אומגעקומען אין די קריג דורך די פארשאלטענע נאציס ימ״ש.

מען ווייסט פון נאך בריוון וואס מיהאלאוויצע אידן האבן געשיקט אהיים צו זייערע באקאנטע אבער אזויווי די דייטשן האבן געהאט א קאנטראל אויף די פאסט און זיי האבן יעדן בריוו געעפענט האט מען דאך נישט געקענט שרייבן אפען אנטקעגן די דייטשן, ווייל דאס וואלט קיינמאל נישט אנגעקומען צום ריכטיגן אדרעס, האבן די אידן געשריבען די שווערע לאגע נאר ברמז רמיזה, אויף איינע פון די בריוון האט זיך געליינט צווישן אנדערע ״מיר זענען שוין כמעט אלע אין האראדק״ די בית בחיים און מיהאלאוויץ האט מען געפופען האראדק, מיינענדיג צו זאגן אז מען האלט שוין נישט

אויס די פיינונגען, אויך האבן זיי געשריבען, "מיר זענען נאך נישט געווען ביי וויזנער". וויזנער איז געווען די בעקער, מיינענדיג צו זאגן אז זיי הונגערן.

אויך איז געקומען נאך הילפ׳ס רופן פון אנדערע סלאוואק׳אישע אידן פון לובלינער געגענט, וואו זיי בעטן זיך אז מען זאל זיי שיקן עסן, קליידונג, געלט, וויל זיי זענען אויסגעליידיגט פון אלעמען, אויך וואו זיי שילדערן אז מען האט זיי אויסגענארט מען האט זיי גארנישט געפירט צו אן ארבעט׳ס לאגער, נאר ענדרש אין א "טויט לאגער". אט ליינט איינע פון די שוידערליכע בריוועז וואס זענען אנגעקומען אין סלאוואקיי.

צו מיינע טייערע ברודער,

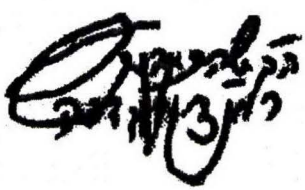
מיר האבן שוין געשריבען צו אייך פיל מאל אבער, צו אונזערע צרות האבן מיר נישט באקומען קיין ענטפער, מיר וואוינען אין א פארעם און מיר ארבעטן אין א שייער שטוב פון שטרוי. פון די דריי טויזענט מענטשן, זענען מיר די איינציגע דריי משפחות וואס זענען נאך געבליבן מיט די וויבער אין קינדער, די אלע אנדערע האט מען אוועקגעפירט אין א׳ שופטים כו אב תש"ב למספרם August 9, 1942 הרב פיליף און זיינע צוויי שוואגערס זענען אויך דא געווען, אויך מיין זיידע און באבע, שרה מיט יהודה, און זיין וויב, אבער צו אונזער גרויס וויטאג, זענען אלע שוין נישט דא, מיין שוועגערין מיט צוויי קינדער זענען דא געשטארבן, און אויך זייער מאמע, ביטע זאג פאר זייער ברודער וואס איז א סאלדאט אין לאב, ער הייסט לעמל ליילינג, ער זאל זאגן קדיש נאך זיין מאמע, וואס איז אויך אוועק August 9.

דיין טאטע און ברודער זענען געווען אין לוקאב לעבן לובלין, דעם זומער איז דיין מאמע אויך אוועק, אויב דו ווילסט מיר עפעס שיקן, שיק מיר עס אויף דעם אדרעס, Cap Bronislav,Rejowiec Farm, Chlem District, Lublin Province. ער איז די מענטש וואס איז די בעל הבית אויפן פארעם ער וועט מיר אלעס איבערגעבן וואס די שיקסט מיר, שיק אבער אלעס נאר פון פוילן. ביטע צורייסן די בריוו גלייך נאכן ליינען וועגן די אנגעגעבענע אדרעס, אבער ביטע שיקן עפעס שנעל און אסאך – ווי מער איז בעסער – קליידער וועט זיין א גרויסע הילף, אונזער קליידער איז שוין אויסגעוואקסן און צוריסן, מיר זענען דא געווארן זייער אויסגעדארט, נאר דאס וואס מיר האבן אנגעטוען דאס איז אונזער פארמעגן, מיר פארמאגן שוין גארנישט, אויך שיק אונז שיך, מיט א קלייד פאר שרה.

די בריוון וואס מען האט יא געשריבן אפן וואס עס טוט זיך אפ זענען מייסטענס אנגעקומען פרעזענליך דורך פוילישע גוים, און די פוילישע גוים האבן אויך צוריק געטראגן די זאכן וואס מען האט ארויסגעשיקט פאר די אומשולדיגע אידן קיין פוילן, אסאך מאל האבן די סלאוואקן געכאפט די פוילישע גוים מיט די בריוון דעמאלטס איז געווען צרות, מען האט ארעסטירט די אלע וואס האבן געהאלפן אדער געשיקט געלט צו די אידן אין פוילן.

אסאך צרות וואס די מיהאלעוויצע אידן האבן געליטען אין די לובלינע געטאס, בין איך געוואויר געווארן הערשט נאכן קריג. דאס איז מיר אויסגעקומען צו הערן פון מיהאלעוויצער איבערלעבער, וועו איך בין שוין געווען אין א"י אום תש"ח 47', נאך די ימים טובים, האב איך געהערט פון מיהאלוויצע באקאנטע אז עס גייט זיין אסרו חג שמחת תורה, די ערשטע הזכרה פאר די מיהאלוויצע אידן וואס זענען אומגעקומען אין פוילן. עס גייט פארקומען דארטן אין א גרויסע האל פון די מזרחי, אין תל אביב, בין איך אויך אהין געגאנגען. עס זענען זיך צוזאמגעקומען אסאך אידן פון די פרייע קרייזן וואס זענען נאך ארויפגעקומען קיין א"י אסאך פאר די קריג, זייער וויניג פרומע אידן זענען דארט געקומען, צוליב דעם בין איך די אנדערע יאר שוין מער נישט געגאנגען צו די הזכרה.

די הזכרה האט יענעם יאר געמאכט, ר' דוד ערענפעלד אן אייניקעל פון הגה"צ ר' שמעון ערענפעלד אב"ד מיהאלאוויץ ער האט געהאלטן דעמאלטס א דרשה. נאך די דרשה בין איך צוגעגאנגען צו אים און איך האב אים געפרעגט פארוואס עפעס מאכט מען די הזכרה וועו עס געפאלט אין חוץ לארץ שמחת תורה? האט ער מיר פארציילט אזא מעשה. אין יאר תש"ב שמחת תורה וועו די מיהאלוויצע אידן זענען געווען אין די לובלינער געגנט הארט פארן אומגעברענגט צו

חי"ק הגה"צ רבי משה גרינבערגער זצ"ל

ווערן, קיינער האט עפעס נישט געטראכט פון טאנצן און זיך פרייען מיט די תורה, אפגערעדט אז קיין ספר תורה איז אינגאנצן נישט געווען בנמצא, נאר איינער האט זיך אנגעגארטעלט מיט מסירת נפש. דאס איז געווען הגה"צ ר' מענדל בעלז הי"ד דיין פון מיהאלאוויץ און אן איידעם פון הגה"צ משה'לע גרינבערגער ז"ל ראב"ד פון מיהאלאוויץ וועלכער האט איבערגענומען דאס דיינות נאכדעם וואס זיין שווער ר' משה'לע איז אוועק. זיי זענען געווען אייניקלעך פון הרה"ק רבי ר' אלימלך זצ"ל. ער איז געווען א תלמיד פון

רביה"ק מסאטמאר בעל דברי יואל זי"ע אין שטאט סאטמאר. ער האט ארגאנעזירט די ערליכע מסירת נפש אידן וועלכע האבן נאך געלעבט, אז דארט בעמק הבכא, אין די לובלינער לאגערן, פארן פארנוכטן די אידן, זאל מען אינאיינעם טאנצן שמחת תורה און די ערליכע אידן האבן זיך געגומען טאנצען מיט אן התלהבות דקדושה.

הגה"צ רבי שמעון ערענפעלד זצ"ל
אבד"ק מיהאלאוויץ

אינמיטען טאנצן האט זיך אלעס פלוצלונג אפגעשטעלט, די נאציס זענען געקומען צו לויפן הערענדיג אז עפעס גייט פאר אין די לאגער, די אידן האבן אויפגעהערט צו טאנצן און זיי זענען באגעגענט געווארן מיט רשעות'דיגע בליקן פון די סטאדיסטישע נאציס. זייערע געווער זענען געווען אויסגעשטרעקט צו די אידן. די עס.עס. רשעים האבן אויפגעריסן די טויערן פון בית המדרש מיט בארבאריזום און אריינגעשטראמט צו זעהן וואספארא זינגעריי גייט דארט פאר, די בלוט האט זיי געלאפן אויפן פנים און האבן געווילדעוועט מיט כעס און זודלונגען אויף די אידן און אין איין סקונדע שפעטער האט מען געהערט שיסן, זיי האבן געשאסן רעכטס און לינקס אן קיין שום ציל נאר צו הרג'נען ווי מער אידן. ליידער זענען אסאך אידן פון מיהאלאוויץ דעמאלטס גע'הרג'עט געווארן. וועגען דעם מאכט מען דעמאלס די הזכרה, אזוי האט מיר ר' דוד פארציילט.

מען גייט קיין פרעשוב

זונטאג איז געווען א שטילער טאג, די כאפערס האבן נישט געכאפט די אידן ווייל עס איז א חגא, האב איך זיך געטרויט ארויס צוגיין אויפן גאס, איך בין געגאנגען פונעם קלויז צום יודן-ראט, די יונדן-ראט איז געווען אין די שול הויף. איך האב זיך דארט אינטערעסירט וועגן די גרופע ארבעטערס וועלכע איך האב געהערט אין דעם קלויז שמועסן אז מען גייט זיי שיקן ארבעטן קיין פרעשוב ביי דעם באן. זייענדיג דארטן האבן זיי מיר גארנישט געהאלפן, מען האט געדארפט האבן גרויסע פארטעקציע אדער אונטערשמירן מיט אסאך געלט, צו באקומען רשות מיט צוגיין מיט די גרופע, און איך האב נישט געהאט קיין געלט און נישט קיין פראטעקציע.

למעשה האט זיך ארגענייזירט אזא גרופע, וואס האבן געדארפט ארויספארן די טעג פון מאנטאג, דינסטאג און מיטוואך קיין פרעשוב צו ארבעטן ביי די באן, זיי האבן באקומען א רשות צעטל, אז אויף דעם סמך וועט מען זיי נישט אוועק שיקען.

איך האב אבער נישט געהאט אזא צעטל, דריי איך מיך ארום דארט זייער פארלוירן און האלב מיואש וואס דא גייט זיין, דאס איז מיר געווען די איינציגסטע אויסוועג זיך צו ראטעווען פון מיין יעצטיגע לאגע. דער אויבירשטער האט מיט סיעתא דשמיא צוגעפירט מיין ישועה דורך א אינטערסאנטע וועג. עס איז דארט געווען א גוטער איד, א מיטגליד פון די יודן-ראט, ער האט געהייסען פרידמאן, מען האט אים אויפגענומען אין קהל נאכדעם וואס מען האט אוועקגעפירט ר׳ דוד אריה שרייער הי״ד, ער האט באקומען רשות צובלייבן וויל ער איז געווען באפרייגדעט מיט די הויפט פון די יודנראט מיטן נאמען לאנד, דער פרידמאן האט מיר געזען דארטן און

איך האב אים געפרעגט זיין עצה פאר מיין לאגע, ער האט מיר ג׳עצה׳ט, "כאפט דיר קודם מיט צוזאמען מיט זיי אפילו דו האסט נישט קיין צעטל". (פרידמאן האט געוואוינט נאך די קריג אין אמעריקא, און דערנאך האט ער זיך באזעצט אין אסטראליא).

השי"ת האט מיר אריינגעשיקט א געדאנק ׳פאלג דעם איד׳, און איך האב געטראכט צו מיר, דא אין שטאט ווי מיין פנים איז באקאנט פאר יעדן, און מען קען מיר געבינגערהייט דערקענען איז זיכער נישט קיין תכלית צו בלייבן, אפשר אז איך וועל מיטפארן מיט זיי וועל איך זיך קענען ראטעווען איך האב טאקע געפאלגט דעם איד פרידמאן און איך האב זיך מיטגעכאפט מיט די גרופע וואס האט געדארפט פארן קיין פרעשוב.

עס איז געווען דינסטאג פאר תשעה באב, איך האב זיך צוזאמגעפאקט מיינע זאכן, און אויסגעטוען מיין מיליטערישע קליידער און אנגעטוען ציווילע קליידער אזוי ווי יעדער איינער, מיר זענען ארויסגעפארן מיט א ספעציעלע באס קיין פרעשוב.

דעמאלטס האב איך איבערגעלאזט מיין היים שטאט מיהאלאוויץ ביז נאכן קריג, איך האבן זיך שווער געזעגענט פון די שטאט וואס איך בין אויפגעוואקסען און יעצט דארף איך עס אזוי טראגיש פליצלונג איבערלאזן.

רבות מחשבות בלב איש ועצת ה׳ הוא תקים, עס איז געווען א השגה פרטיות פון הימל אז בין אוועקגעגאנגען פון מיהאלאוויץ, ווייל אויסגעשטעלט האט זיך אז עס איז געווען פיל שווערער זיך צו באהאלטן דארטן, ווייל די האלינקא סאלדאטן, האבן זיך דארט שטענדיג ארומגעדרייט און געזיכט וואו מען קען טרעפן א קרבן, השי"ת האט אזוי צוגעפירט אז איך זאל אוועק גיין פון דארטן באצייטענס.

אין מיהאלאוויץ זענען נאר איבער געבליבן אידן וואס א טייל האבן געהאט רשות צו בלייבן, א טייל האבן זיך אויסבאהאלטן פון די כאפערס דורך זיך באהאלטן אין פלעצער ווי זיי וועלן נישט זוכן, למשל ביי אן אמעריקאנער בירגער האבן זיי נישט געזיכט, צי אין א שטוב וואו די בעל הבית האט יא געהאט רשות צו בלייבן. אבער וואס א טאג שפעטער איז געווארן דאס באהאלטן שווערער אין שווערער, דעמאלטס האבן נאך אידן זיך געדינגען שווערצער׳ס פאר גרויס געלט, זיי אריבער צוטראגן אריבער די אונגארישע גרענץ.

די ארבעט ביי די באן

אנקומענדיג קיין פרעשוב מיט דעם באס. האט מען אונז איינקוואטירט אין א בנין פון קהל \ תלמוד תורה, צו שלאפן האט מען אויסגעשפרייט שטרוי זעק. די אלע וואכן וואס מיר זענען געווען אין פרעשוב זענען מיר געשלאפן אין דעם בנין וואס איז געווען צוגעשטעלט פון די קהילה אין פרעשוב. פאר אפאר דאלער האט מען געקענט עסן פון די פאלקס קאך אין די הויף פון די שול וואס איז געווען אונטער די אנפירערשאפט פונעם פרעשוב'ער שמש הרב שווארץ וואס האט דארט געוואוינט, זיין ווייב פלעגט קאכן דאס עסן. איך האב מיר א גאנצע צייט מיטגעשלעפט מיט די מיהאלוויצע אידן, ב"ה אז עס איז פאר זיי נישט אנגעגאנגען אז נאך איינער קומט מיט זיי, אדרבה ווי איר וועט שפעטער זען איז דאס גאר געווען פאר זיי א טובה.

דאנערשטאג אינדערפרי איז געווען תשעה באב מיר האבן געדאוונט און שנעל געזאגט קינות, ווייל דערנאך האט מען געדארפט ארויסגיין צו די באן אפיס צו באשטעטיגן די פאפירן אז מען האט רשות צו ארבעטן דא, עס זענען געווען דארט נאך פערציג אידן וואס זענען געקומען פון אנדערע פלעצער, און דארט האט מען געגעבן די באשטעטיגונג אז מען קען ארבעטן ביי די באן. דאס רשות צעטל האט נישט געהאט קיין בילד.

איך האב מיר פארשטעקט אין א זייט, ווייט פון די אידן, איך האב געהאפט אז קיינער וועט מיר נישט באמערקן, עס האט געגומען א לאנגע צייט און דערווייל בין איך געשטאנען און געווארט איך האב גארנישט געקענט טוען איך האב דאך געפאסט צוליב תשעה באב, די קאפ האט מיר געפערליך ווי

געטוען, עס איז אויך געווען זייער ווארעם, איך האב געווארט אז די גרופע וואס האט געהאט פאפירן זאלן צוריק קומען פון דארט און אזוי צוריק גיין אין תלמוד תורה, ענדליך נאך אפאר שעה זענען זיי ארויסגעקומען נאכן ערלעדיגען זייערע פאפירן. איך האב אבער ווייטער נישט געהאט קיין שום פאפירן, און איך האב געהאפט אז מען וועט מיר נישט כאפן.

יענעם תשעה באב איז מען שוין נישט ארויס צו די ארבעט ווייל דאס ערלעדיגען די פאפירן האט זיך פארשפעטיגט ביז פארנאכטס, אונדערצווישען האב איך אוועק געשיקט א בריוו קיין פרעשבורג פאר מיין ברודער מרדכי, איך האב אים געפרעגט אינעם בריוו, צי ער קען מיר אפשר פארשאפן ביי די יודן-ראט רשות פאר מיר, און אויך צו ער קען אפשר ראטעווען מיין טאטע און מאמע פון דשוליין, למעשה האב איך גארנישט געהערט פון אים.

פרייטאג זענען מיר שוין ארויס צו די ארבעט, מען האט געדארפט גיין אביסל ביז צו די באן, אויפצושטייגן אויף די באן האט מען נישט געדארפט באצאלען, די אויפזעהער האט נישט געהאלטן צי א שטארקע קאנטראל אויפן באן ער האט נישט געקוקט אויף יעדן באזונדער וויבאלד די גרופע האט דאך געהאט אפיציעלע רשות ארויסצופארן. דאס איז געווען פאר מיר א גרויסע טובה ווייל אזוי האב איך געקענט ארויסגיין צו די ארבעט אן קיין פראבלעמען.

דאס איז געווען פאר מיר א באזונדערע מזל באגלייט מיט אפענע השגחה פרטיות, אז ער האט נישט קאנטראלירט ווער עס גייט, ער וואלט מיר ווען געקענט איינזעצן, און איך האב דאך נאר פרובירט מיין מזל, איך האב נישט געווואוסט וואס עס וועט זיך אויסלאזן, דער באשעפער האט אים צוגעמאכט די אויגן אז ער זאל נישט נאכקוקן ווער עס קומט ארויף אויפן באן.

אונזער ארבעט אין פרעשוב איז געווען אויפצוגראבן די ערד, אוועק שלעפן די שטיינער און מאכן ריין דאס פלאץ צו לייגן פרישע שינעס פאר די באן. יעדער האט געווואוסט אויב וויל מען אוועק פארן א טאג און מען האט מורא געהאט אפשר וועט מען קאנטראלירן אז עמיצער פעלט פון די ארבעט, האט יענער מיר איבערגעגעבן זיינע פאפירן, איך האב געארבעט אויף יענעמ'ס נאמען, אזוי ווי עס האט סייוועי נישט געהאט קיין בילד האב איך נישט געדארפט מורא האבן אז מען וועט מיר כאפן מיט פאלטשע פאפירן. עס איז געווען זה נהנה וזה נהנה, דער עולם האט דאס גוט געגעסן און איך האב דאס פארשטייט זיך אויך געגעסן.

צופרי האבן מיר געדאוועט מיט מנין און דערנאך זענען מיר ארויסגעפארן צו די ארבעט, מיר זענען צוריק געקומען ווען עס איז שוין געווען נאכט. שבת און זונטאג איז געווען פריי פון ארבעטן. די אידן וואס האבן געהאט א רשות צעטל זענען דעמאלטס אהיים געפארן קיין מיהאלאוויץ, איך בין אבער דארט געבליבן, ווייל פאר מיר איז דאס צוריק פארן קיין מיהאלאוויץ געווען זייער אן איינגעשטעלט סכנה ווייל מיהאלאוויץ איז געווען א קליין שטעטל און מען האט גרינגער געכאפט די מענטשן וואס האבן נישט געהאט קיין פאפירען, אבער פרעשוב איז געווען א גרויסע שטאט איז עס געווען גרינגער אז קיינער זאל מיר נישט באמערקן, איך האב זיך דעריבער געדרייט ביי די אידן וואס זענען נאך געבליבן אין די שטאט.

שבת האב איך געגעסן די סעודות ביי משפחת הויפשטעטר, זיי זענען געווען צוויי ברודער איינער פון די צוויי ברודער האט געהייסן נטע (ער וואוינט היינט אין קאנאדא) ער איז געווען באהאלטן אין פרעשוב אזויווי איך, און דער צווייטער האט געהייסן בנציון וואס ער האט געהאט חתונה געהאט און זי האט געהאט לעגאלע פאפירן צו בלייבן אין פרעשוב ווייל זי האט געארבעט אין א בראנפן פאבריק, ממילא האט זי שוין געקענט שיצן אויף איר מאן. זיי האבן געשטאמט די שטאט ווישניצא אין גאליציע, דאס איז נישט ווייט פון באכניע. זיי זענען נאך אנטלאפן פון פוילן נאך אין 39' קיין מיהאלאוויץ, איינמאל האט מען זיי געכאפט און פארשיקט לעבן די גרענץ אבער זיי זענען אנטלאפן און דעמאלטס זענען זיי אנגעקומען קיין פרעשוב, זיי האבן אנגעוואנדן אלע מיטלען נישט צוריק צוגיין אויף פוילן זיי האבן זייער גוט געוואוסט וואספארא שלאכט הויז פוילן איז.

אין די צייט זענען נאך געגאנגען טראנספארטן פון סאלאוואקיי קיין זשוליין און אזויווי די שטעטליך זענען שוין געווען כמעט אויסגעליידיגט פון מענטשן האבן זיי געווארט ביז ווען עס איז געווען אין זשוליין טויזענט מענטשן און דאן האט מען זיי פארשיקט צו די טויט לאגערן.

די ארבעט אין פרעשוב איז אנגעגאנגען ביז ראש השנה צייט, גאנצע זעקס וואכן. דעמאלטס האט זיך די ארבעט געענדיגט, די באהערדע האט שוין נישט געלאזט מער אנגיין מיט די ארבעט. מיר האבן געשמעקט אז מען וויל אונז אויך אוועק שיקן, דהיינו אז די כאפערס וועלן אונז אויך כאפן און טראגן קיין דשוליין, דאס איז געווען פאר אונז זייער שלעכטע נייעס, יעדער האט געזוכט א פלאץ וואו זיך צו באהאלטן.

ב"ה די הויפשטעטר האבן אויף מיר רחמנות געהאט און זיי האבן מיר אריינגעלאזט, מיר האבן זיך אלע באהאלטן אין די סוכה, עס איז נישט געווען די בעסטע באהעלטעניש אבער נאך אלץ בעסער ווי גארנישט.

קאפיטל לי

מיין רבי ווערט פארכאפט

תש"ג

בין כסה לעשור בין איך געווארן איבעראשט ווען אין פרעשוב איז אנגעקומען מיין רבי ר׳ יואב אדלער זצ"ל, ער איז שוין געווען פארכאפט אין זשוליין און עס איז כמעט נישט מעגליך געווען פון דארט ארויסצונעמען א מענטש, אבער דורך עפעס אן אויפן האט מען אים ארויס געראטעוועט פון דארט דורך אונטערשמירן די וועכטערס מיט אסאך געלט.

מען קען זיך פארשטעלן די שמחה וואס איך האב געהאט ווען איך האב זיך געטראפן מיט מיין רבי׳ן. יום כיפור האבן מיר געהאט די זכיה אז די רבי האט געדאוונט מיט אונז אין די גרויסע שול פון פרעשוב, ביינאכט נאכן דאוונען בין איך צוגעגאנגען שלום נעמען פון מיין געטרייער רבי׳ן.

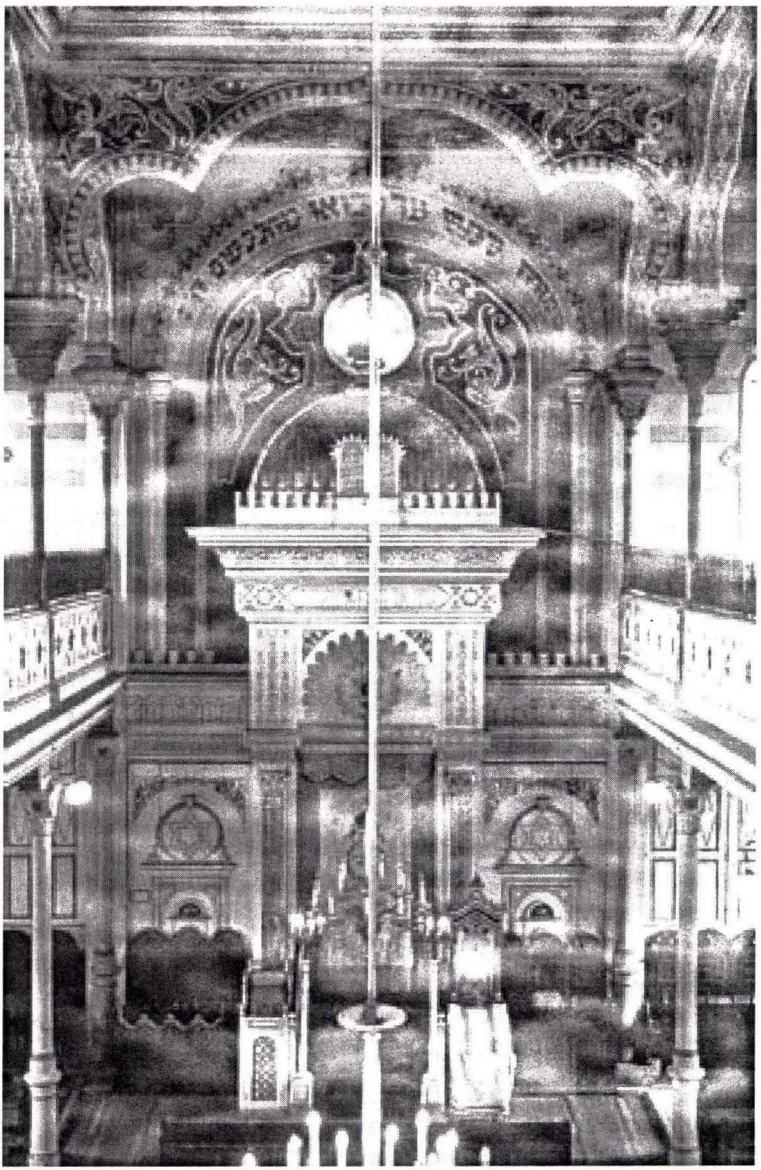
פאר נעילה האט דער רבי ר׳ יואב אדלער זצ"ל געזאגט א פייערדיגע מוסר דרשה, ער האט מסביר געווען פארוואס עס קומען אזויפיל צרות פאר אידישע קינדער, ער האט פארשטאנען מעורר צו זיין אידישע קינדער צו תשובה און צו תיקון המעשים און אזוי ווען דער אויבישטער רחמנות האבן אויף די רעשטלעך אידן וואס לויפן צווישן די שאטן פון טויט און לעבן. טראצדעם וואס די אידן דארטן האבן ענדערש געוואלט הערן אין אזא צייט דברי נחמה, די תשובה און התעוררת וואס האט זיך דאן אפגעטוען אין בידמ"ד אין פרעשוב איז געווען נורא נוראות, אידן האבן תשובה געטוען מעומק לבבם ווען יעדער בעט זיך אויס מיט הייסע טרערן און אמת׳דיגע תשובה, מען זאל שוין זוכה זיין צו אן ענדגילטיגע סוף צו די פיינליכע צרות יגון ואנחה.

נאך יום כיפור האט מען ליידער ווייטער אנגעפאנגען צוזאמצוכאפן די אידן, איך האב זיך ווידער באהאלטן אין די סוכה פון די הויפשטעטער משפחה. ליידער האט מען אסאך אידן דעמאלטס געכאפט און פארשיקט, צו אלע צרות פון מיינע פריערדיגע ליידן האב איך ממש נישט אויסגעהאלטן ווען איך האב אליין צוגעזעהן מיט מיין אייגענע אויגן ווי מען האט געכאפט דעם רבי׳ן פונעם שול הויף און מען פירט אים אוועק, מען האט אים צוריק געפירט קיין זשוליין, וואס פון דארט האט מען אים שוין געפירט קיין אוישוויץ און ער איז נעבעך אומגעקומען אויף קידוש השם ט׳ חשון תש״ג, עס קוקט אויס אז עס איז געווען א דירעקטע באפעל פון די העכערע דזשאנדארן וואס האבן באמערקט אז ער פעלט אין דשולייַן, זעט אויס אז זיי האבן דערקענט אויף אים אז ער איז א רב, האבן זיי פארלייגט ספעציעלע כוחות אים צוריק צו ברענגען אונטער זייערע בלוטיגע הענט.

מ׳קען זיך פארשטעלן וואס דאס האט געמיינט פאר מיר, מען האלט יעצט אינמיטען ברען פונעם קריג, מיר האבן אלעס פארלוירן אונזער לעבן איז גארנישט ווערט, אלעס איז פינסטער, ענדליך איז שוין געקומען א ליכטיקייט איך האב געפונען מיין רבי, האב איך יעצט דאס אויך פארלוירן, אבער איך האב מיר ווייטער מחזק געווען מיט די ווערטער פון מיין רבין זעלבסט: **״איש בער לא ידע וכסיל לא יבין את זאת״.**

ארויסגעשטעלט האט זיך אז דאס וואס מען האט דאמאלטס אוועקגעשיקט איז געווען די טראנספארט פון וואס הגה״צ ר׳ מיכאל בער רעדט ווען ער שרייבט אין זיין ספר מן המיצר, אז ווייל מען האט נישט צוגעשטעלט די געלט פאר די דייטשן אין דעם פונקליכטן זמן וואס ער האט אפגעשמועסט, האבן די דייטשן אוועק געשיקט די טראנספארט, ווען מען שטעלט ווען צו די געלט וואלט מען נישט געשיקט די טראנספארט.

די קהילה אין פרעשוב האט געהאט פארבינדונגען מיט די פאליציי ווועלכע זענען געווען אונטערקויפט, ממילא זענען זיי נישט געווען אזוי שלעכט און הארצלאז ווי די האלינקא פאליציי פון סאלאוואקיי. מיר זענען געווען באהאלטן אין די סוכה ביז עס איז געקומען א מעלדונג פון די שטאטישע פאליציי אז מען האט שוין אויפגעהערט צו כאפן מענטשן, דאס איז געווען נאך סוכות, איז יעדער ארויס פון באהעלטעניש דאן בין איך אויך ארויס. אויסגעשטעלט האט זיך אז באלד אין חול המועד סוכות נאכדעם וואס מען האט צוגעשטעלט די געלט פאר די דייטשן האבן זיי אויפגעהערט צו כאפן.

בית המדרש הגדול אין פרעשוב פון אינעווייניג

השתדלנות פון רחמ"ד ווייסמאנדל

ווי מען ליינט אביסל אין ספר מן המיצר קען מען אביסל פארשטיין וואס עס האט זיך דאן אפגעשפילט אין סלאוואקיי, פארוואס מען האט אנגעהויבן כאפן, און פארוואס מען האט אויפגעהערט כאפן, מיר וועלן אראפ ברענגן אביסל פון אט דעם ספר די ליינער זאלן פארשטיין וואס דארט איז פארגעגאנגען.

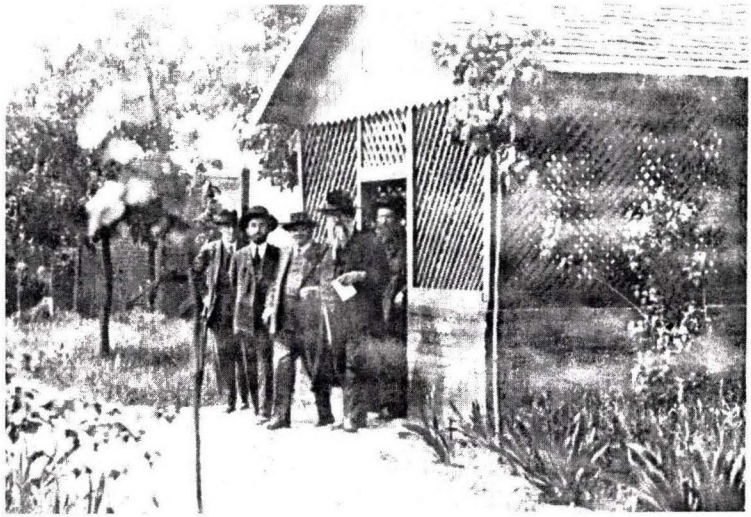
אזויווי הגה"צ ר' מיכאל בער ווייסמאנדל זי"ע פון שטאט נייטרא, איז געוואויר געוארן אז מיט געלט קען מען ראטעווען אידן, האט ער זיך פונדאסניי אריינגעווארפן אין די ארבעט פון הצלות נפשות און פרובירט צו פארהאנדלן מיט די דייטשע רשעים מיט געלט. אבער כדי צו פארשטיין וואס די פארהאנדלונגען זענען דארטן געווען און וואס עס איז פארגעגאנגען ביי זיין ריזיקאלישע ראלע האט געשפילט אין די קריג, וועלן מיר מקדים זיין א הקדמה.

הגה"צ ר' מיכאל בער ווייסמאנדל זי"ע, האט געוואוינט אין סלאוואקיי, אין שטאט נייטרא, ער איז געווען אן איידעם ביי נייטרא רב הגה"צ ר' שמואל דוד אונגאר הי"ד, ר' מיכאל בער איז געווען א תלמיד חכם עצום און האט געהאט א מח נפלא, נאר איינער מיט אזא מח האט אין די קריג געקענט פירן אזא ראלע וואס ער האט געשפילט, היינט איז ער שוין וואויל באקאנט און ארויפגעקוקט אין די גאנצע וועלט א דאנק זיינע פעולות וואס ער האט זיך אזוי מוסר נפש געווען פאר די אומגליקליכע אידן. אביסל פון זיינע פעולות האט ער באשריבן אין זיין ספר מן המיצר, אבער ער איז אוועק

יונג ביי די 54 יאר און ער האט דאס קיינמאל נישט געענדיגט, די אלע זאכן וואס מען ווייסט פון ר׳ מיכאל בער איז נאר פון די ספר אדער וואס ער האט געזאגט פאר מענטשן. זייער אסאך פון זיינע פעולות ווייסט מען נישט עד היום הזה.

עס האט אים צוגעשפילט אז ער איז געווען א געוואלדיגע וויסענשאפטליכער און קענער. ווייל ער איז ארומגעפארן אין די וועלט לערנען פארשידענע חכמות, ער איז געווען פארן קריג אין לאנדאן און אין וויען, אבער וען עס איז אנגעקומען די קריג, האט ער זיך אהיימגעאיילט קיין נייטרא צו זיין מיט זיין משפחה. זיינע גוטע פריינד האבן אים געבעטן ער זאל נישט צוריק פארן. ער זאל זיך נישט אריין לייגען אינעם לייבן גרוב. אבער ער האט געזאגט אז ער וויל צוריק גיין זיין מיט זיין משפחה, דעמאלטס האט ער נאך נישט געווואוסט וואס פאר א ראלע ער וועט פירן ביי די קריג, און ער איז טאקע אהיים געפארן קיין נייטרא.

ווי אויבן דערמאנט האט מען אין די דרויסענדיגע וועלט נישט געווואוסט בשעת מעשה, פון די טויט לאגערן אין פוילן, ר׳ עזריאל צימעד ע״ה

הגה״צ ר׳ שמואל דוד אונגאר הי״ד נייטרא רב מיט זיין איידעם רחמ״ד וויסמאנדל זצ״ל

שרייבט אז ר' מיכאל בער האט אים פארציילט אז צוויי אידן וואס האבן זיך ארויסגעכאפט פון די געטאס אין פוילן, האבן אים פארציילט אז עס רעדט זיך נישט פון סתם פיינונגען נאר פון גאז קאמערן וואס זיי האבן געזען מיט זייער אייניגע אויגן וויאזוי מען פארגאזט די אידן און זיי האבן אים געוויזן פונקטליך די מאפעס פון די גאז קאמערן. ר' מיכאל בער האט זיי ממש נישט געגלייבט, אבער באלד ווי ער האט דאס געהערט האט געשיקט א בריוו קיין שווייץ צו די דשוינט, ווי ער באריכטעט וואס דא טוט זיך אפ ער האט געמיינט אז יעצט וועט זיך איבערקערן א וועלט, עס איז צוריקגעקומען א בריוו פון די דשוינט, ווי עס ליינט זיך אזוי:

דיין בריוו איז אנגעקומען און מען וועט עס שיקן וויטער צו חיים וויצמאן, ער וועט זיך זייער פרייען, ווייל דאס איז א גרויסע טובה פאר די מדינה...

אזוי האבן די בלוט דארשטיגע רוצחים פון די ציונים זיך אויסגעדריקט אין יענע צייט.

דעמאלטס האט ר' מיכאל בער איינגעזען אז ער מוז אליין אנפאנגען צו טוען, דארט האט זיך אנגעפאנגען זיין פערזענליכע עסקנות.

דער רשע וויסליצעני וועלכער איז געווען געשטעלט דורך היטלער צו פארטרייבן די אידן פון סאלאוואקיי, האט אויסגעזאגט א סוד אז ער מיט אייכמאן האבן אן אינטערעסע אז מען זאל עפענען אין אונגארן אן אפיס עס זאל הייסען א "אידישע רייזע ביורא", וואס מען וועט זיך קענען אויסקויפן פאר געלט, טויזנט דולר פאר א משפחה, דאס הייסט טויזענט אידן פאר א מיליאן דולר. עכ"פ מען האט געזען אז זיי זענען גרייט אויף געלט, נאך האט וויסליצעני געזאגט, אז זיי האבן אן אינטערעסע אז די וועלט אודנטום זאל מאכן מיט זיי געשעפטן, ארויס געשטעלט האט זיך אז זיי האבן שוין געטראכט וואס וועט זיין מיט זיי נאך די מלחמה, עס איז זיי שוין נישט אזוי גוט געגאנגען. אמעריקא און ענגלאנד זענען שוין געווען פארמישט אין די קריג, זיי האבן געהאלטן אז אויב זיי וועלן האבן געשעפטן מיט די וועלט אידנטום וועלן זיי האבן בעסערע אויסזיכטען זיך ארויסצודרייען פון באקומען א שטראף, די דייטשן האבן אויך געהאט א מאנגל אין געלט במילא זענען זיי געווען גרייט אנצוגיין אויף אזא פלאן.

ביי זיי האט געהייסן 'וועלט אידנטום' די אידן אין אמעריקא וועלכע האבן קאנטאקט מיט די גאנצע וועלט, די ביזנעס האט זיך געדארפט אנהייבן, מיט אויסלייזן אידן פאר געלט. די דייטשן האבן נישט געהאט קיין שום ספק און

זיי האבן געהאלטן אז נאכן אויס׳הרג׳ענען אזויפיל אידן אין פוילן וועט די געלט גלייך קומען, די צוויי דייטשן האבן געשיקט דעם מעסידש אבער זיי האבן פון קיינעם נישט באקומען אן ענטפער.

מען האט ארויסגעשיקט א טראנספארט פון סלאוואקיי, אויפן טראנספארט איז געווען 3,028 מענטשן, ר׳ מיכאל בער האט דאס געזען אז מען קען ראטעווען אידן פאר געלט און קיינער טוט נישט, נישט די זשוינט, נישט די ציונים, נישט קיין ועד הצלה. במקום שאין איש השתדל ליהות איש. א איד פון נייטרא אן קיין אפיס קיינער האט נישט געוואוסט פון אים, ער האט זיך יא גענומען טוען ער איז אריבער צו ר׳ שלמה גראס איבער צו שמועסן אלע אינפארמאציע וואס ער ווייסט בנוגע צו ראטעווען די אידן, ר׳ שלמה האט אים קלאר געזאגט אז פאר געלט קען מען ראטעווען די אידן.

האט ר׳ מיכאל בער אפגעמאכט אז ער מוז זיך טרעפן מיט וויסליצעני, אבער וויאזוי טוט מען דאס ער וועט דאך נישט וועלן אנקוקען סתם א איד פון נייטרא, נאך דערצו וואס ער האט נישט קיין שום שייכות מיט די וועלט אידנטום, וואס מיט זיי האבן די דייטשן אזוי שטארק געוואלט האבן א שייכות, אבער ר׳ מיכאל בער מיט זיין מעכטיגע מח האט פארדעם אויסגעארבעט א פלאן, ער איז געגאנגען צו א נאנטע מענטש פון וויסליצעני מיטן נאמן האכבערג, אן אפשטאמיגע פון אידן, און ער זאגט אים מאך מיר אן אפוינטמענט מיט וויסליצעני וועגן ביזנעס, האט ער אים געפרעגט, ווער ביסטו? וויסליצעני ווייל טאקע מאכן ביזנעס אבער נאר מיט די וועלט׳ס אודונטום, האט ער ארויסגענומען זיין פאספארט און ער האט אים געוויזן אז ער איז איינע פון די רבנים וואס זענען געווען ממש פאר די מלחמה אין לאנדאן, דארט וואו עס איז פארגעקומען דעם בויקאט וואס די ציונים ימ״ש האבן געמאכט אויף דייטשלאנד. און מיר זענען נישט אינטרעסירט צו מאכן א בויקאט, און אויב מען וויל רעדן וועגן געלט בין איך גרייט דערצו, ר׳ מיכאל בער האט באמערקט אז דער רשע האט ליב כבוד, האט ער אים שטארק אויסגערומט און אויפגעהויבן מיט שטארקע

הגה״צ רחמ״ד וויסמאנדל זצ״ל
פאר׳ן קריג

חנופה צו געווינען דעם רשע'ס הארץ.

האט ער געזאגט פאר האכבערג, זאג פאר וויסליצעני, אז איך האב גערעדט צום וועלט אידנטום און זיי האבן געשיקט א שליח צו פארהאנדלען די מענטש הייסט פערדינאנדראט, (און פאקט האט אזא מענטש קיינמאל נישט עקזיסטירט) און ער איז ספעציעל געקומען פון אמעריקע צו אנפירען מיט אלע געשעפטן בנוגע די וועלט אודנטום, און זיי האבן מיליאנען דאלארן אבער פאר ער טרעפט זיך מיט די דייטשן וויל ער וויסען וואס ענק פארלאנגען, נאך האט ר' מיכאל בער אויסגעפירט אז עס לוינט זיך צו מאכן מיט אונז געשעפטן ווייל ווען די מלחמה וועט זיך ענדיגען וועלן מיר קענען זאגן אז ענק האבן געהאלפן צו ראטעווען די אידן.

ווי יעדער פארשטייט איז דאס געווען א געוואלדיגע אנשטעל פון ר' מיכאל בער צו גיין צו די גרעסטע לייב וואס מען האט געשיקט קיין סלאוואקיי אויסצו'הרג'נען די אידן, און מאכן די פאלשע געשעפטן, אבער ר' מיכאל בער האט נישט געקוקט אויף דעם נאר ער האט געוואלט ראטעווען די אידן.

האכבערג האט זיך איינגעשטעלט און געגאנגען צו וויסליצעני און ער האט אים אנגעטראגן די פלאן, גלייך ווען וויסליצעני האט געהערט אז איינער וואס איז געקומען אין נאמען פון וועלט אידנטום און איז גרייט צו געבן געלט צו ראטעווען די אידן, האט ער געזאגט איך וויל מיך אראפצוזעצן מיט זיי, אויב אזוי וועל איך שוין אפשטעלן די טראנספארטן פון סאלאוואקיי און איך וואלט מען זאל מיר שיקן דאס געלט.

וויסליצעני האט פארלאנגט אז צום ערשט דארף מען אים צושטעלן פופציג טויזענט דאלער, דאן לאזט ער אפ אלע אידן פון סלאוואקיי, 25 טויזענט דאלער דארף ער יעצט אויפן פלאץ, און דאס איבריגע זאל מען נאכשיקען נאך זיבן וואכן, מיט דעם באשלוס איז האכבערג צוריקגעקומען צו ר' מיכאל בער, וועלכער האט שוין געווארט אויף אים צו הערן די נייעס.

פארשטייט זיך אז ר' מיכאל בער האט זיך נישט געקענט איינשטעלן און אנגעקומען אליין מיט די געלט, ער איז דאך נאר געווען די שליח פון פערדינאנטראד וואס טוט מען יעצט איז ער זיך געגאנגען איבער שמועסן דעם פראבלעם מיט זיין שווער נייטרא רב, צו טראכטן אן עצה וואס מען קען טוען, זיי זענען אינאיינעם געפארן קיין פרעשבורג, די הויפט שטאט פון סלאוואקיי, דארט האבן זיי אויפגעשטעלט א ועד הצלה זיי האבן זיך

געגעבן א נאמען, און מען האט אויפגענומען מענטשן וואס גייען טוען אין דעם, אבער די עיקר פראבלעם איז געווען אז די געלט האט געדארפט קומען פון די וועלט אידנטום, האט מען געדארפט אויסארבעטן א פלאן ווי אזוי עס זאל אויסקוקען אז די געלט קומט פון די וועלט אידנטום, ווען א מענטש אליין וואלט אראפגעלייגט גלייך דאס געלט וואלט ער עס קיינמאל נישט גענומען, זיי האבן דווקא געוואלט עס זאל קומען פון די וועלט אידנטום, ווייל די בויקאט וואס מען האט געמאכט קעגן די דייטשן האט זיי געשטערט אויף אסאך זאכן, ממילא האבן זיי געהאלטן אויב זיי וועלן מאכן ביזנעס מיט די וועלט אידנטום וועט דאס זיין גוט פאר זיי.

עס איז געווען א איד, אן עושר מיטן נאמען מו"ה ר' בנימין שלמה שטערן ע"ה ער האט געוואוינט אין פרעשבורג, ער האט זיך אנגעשטרענגט מיט מסירת נפש און ער האט פארשאפט די ערשטע 25 טויזענט דאלער. יעצט האט זיך אנגעפאנגען די שפיל עס זאל אויסזען אז דאס געלט קומט פון אמעריקא. איז מען געשטאנען א גאנצע נאכט און מען האט געביגעלט די דאלארן און דאס צוטיילט אויף פעקלעך, מען האט געדארפט אריינלייגען אסאך קאפ און מח אז עס זאל אויסזעהן ווי עס קומט פון די אמעריקאנער בענק, אזוי איז טאקע געווען מען האט געשיקט די געביגלטע איינגאבע געלט, 25 טויזענט דאלער פאר וויסליצעני, און ער האט ארויסגעגעבן א באפעל אז ביז זיבן וואכן ארום גייט נישט קיין איין טראנספארט.

מו"ה ר' בנימין שלמה שטערן ע"ה

דעמאלטס האט ר' מיכאל בער זיך אריינגעלייגט אין די ארבעט און ער האט אנגעפאנגען צו שרייבן בריוון איבער די וועלט אסאך בריוון זענען געדריקט אין מן המיצר וואו מען זעט ווי ר' מיכאל בער ווייזט זיך אויס פאר די וועלט, האט'ס רחמנות! פאר 25 טויזענט דולר קען מען ראטעווען די איבערגעבליבענע, סלאוואק'אישע אידן, דער ועד הצלה האט געשיקט בריוון קיין שווייץ דארט איז געווען די זשוינט און די סוכנות, ר' מיכאל בער האט געגלייבט אז די געלט וועט גלייך קומען, אבער ר' מיכאל בער פירט אויס אין מן המיצר אז עס נישט צו גלייבן וואספארא לעבערליכע

תירוצים ער האט באקומען פון די אפיסעס.

איין ביישפיל פון ליצנות און אכזריות פון די ציוניסטישע אפיסעס ווי די זשונט און די סוכנות. לאמיך דא אראפברענגען, דאס האט זיך אפגעשפילט אין זייערע אפיסעס. וועז ר׳ מיכאל בער האט געזען אז עס קומט נישט קיין געלט איז ער אליין אריבער צו די אפיסעס, שרייבט ר׳ מיכאל בער איך בין ארויף אין אן אפיס פון די ציונים צו זען פארוואס מען רופט זיך נישט אן צו די בריוון און מען שיקט נישט די געלט קום איך אריין אין די אפיס, זע איך א בריוו וואס איך האב נישט געקענט אויסליינען, עס איז געווען געשריבן מיט ענגלישע אותיות, ביז איך האב געכאפט אז עס געשריבן אויף עברית און צום סוף האב איך אויסגעליינט דעם רציחה׳שע בריוו.

די בריוו איז געקומען פון "ועד עזרה והצלה" און עס שטייט אזוי: אזוי ווי איך האב יעצט א שליח שיק איך ענק א בריוו פאר די ועד הצלה אין שווייץ, "געדענקט א כלל וואס מען דארף האלטן פאר די אויגן, נאך די ערשטע וועלט מלחמה האבן זיך אלע פעלקער וואס זענען געווען פארמישט אין די קריג אראפ געזעצט, מען האט איינגעטיילט די שטחים, דאס האט מען אויסגערעכנט לויט וויפיל קרבנות יעדע פאלק האט געגעבן אין די קריג און אזויפיל לאנד האט יענער באקומען, וועז די מלחמה גייט זיך ענדיגען גייט זיין די זעלבע זאך, ווער עס וועט געבן מער קרבנות דער וועט באקומען א גרעסערע שטח, במילא אזוי ווי מען האלט שוין סוף פון די קריג דארף כלל ישראל זען אז מיר זאלן געבן די מערסטע בלוט פון אלע פעלקער אונז זאלן זיין די גרעסטע רחמנות אזוי וועלן מיר באקומען א מדינה. ענק שרייען אז מען זאל שיקען געלט צו ראטעווען אידן, לאמיר זיך נישט נאריש מאכן אלע פעלקער פארגיסן בלוט, אויב וועלן מיר נישט יעצט פארגיסען אידיש בלוט, וועלן מיר נאכדעם ליידען מען וועט אונז נישט וועלן געבן קיין לאנד און ער לאזט אויס די בריוו מיט די ווערטער ׳כי רק בדם תיהיה לנו הארץ׳. ווייטער שרייבן זיי פאר זייערע חברים די ציונים, דאס וואס מען האט געשריבן דא איז נוגע פאר כלל ישראל, אבער ענק אליין די ציניסטישע פירערס שיק איך ענק געלט זיך צו ראטעווען. די שוידערליכע ווערטער האבן די אוממענטשליכע אכזרים, די ציונים ימח שמם וזוכרם, געשריבן וועז די טויזנטער אידישע קערפער פון טויזנטער אידן האבן געפלאקערט אין די אוישוויץ׳ער קאלעך אויבן׳ס און פארגאזט געווארן אין די טויטליכע גאז קאמערן.

שרייבט ר׳ מיכאל בער מיט בלוט, ״איך האט געהאלטן די בריוו אין מיינע הענט, איך האב געטראכט ביי מיר מיט צער און פיין, ״איך בין א איד וואס האט זיך מוסר נפש געווען ווייל איך בין געווען זיכער אז מען וועט צושטעלן די געלט. וואס איז דען פופציג טויזענט דאלער פאר אלע סלאוואק׳אישע אידן? זע איך דא, ניין, דווקא דאס ראטעווען אידן ווילן די ציונים נישט לאזן, נאר פארקערט עס זאל זיך גיסן ווי מער אידיש בלוט כדי אז נאך די מלחמה זאל מען זיי געבן א מדינה. לא יאומן כי יסופר וויפיל רשעות און גרעניצלאזע אכזריות די ציונים ימ״ש האבן אויך בפועל אפגעהאלטן און געשטערט יעדן איד וואס האט זיך נאר געווואלט ראטעווען פון די דייטשע רשעים. דאס איז געווען נאכדעם וואס די רשעים די דייטשן האבן שוין פארשטאנען אז אויב מען גיבט געלט ווערט מען אויסגעלייזט איז געקומען די ציניסטישע אכזריות צו די העכסטע שטיפע און אויף זייערע הענט זענען עד היום נאך פארשמירט די בלוט און פלייש פון די זעקס מיליאן קדושים, דאס איז קלאר אן קיין שום צווייפל.

נאך זיבן וואכן ווארטן און קיין געלט איז נישט אנגעקומען צוליב די ציונים, האט ר׳ מיכאל בער קודם געשיקט א פאלטשע בריוו צו וויסליצעני פון פערדינאנטראד, ווי ער שרייבט אים, ״איך בין נישט געווען געזונט די פאר וואכן און איך האב נישט געקענט צוזאמשטעלן די געלט״, קודם האט ר׳ מיכאל בער געווינען צייט, די דייטשן האבן געהאט געדולד און געווארט נאך אביסל, זיי האבן דאך געוואלט מאכן געשעפטן מיט די וועלט אידנטום.

ר׳ מיכאל בער האט ווייטער אנגעפאנגען צו שיקען בריוון ארום די וועלט און געשריבן פאר די אידן אין אמעריקא, קוקט׳ס די דייטשן האבן געזאגט אז זיי וועלן נישט שיקן קיין טראנספארטן און זיי האלטן טאקע וואלט. אזויפיל קענען מיר אידן נישט טוען און צושטעלן די געלט פאר זיי? קיינער האט אים נישט געענטפערט, פון איין פלאץ אין אונגארן, איז געקומען אן ענטפער, דאס איז געווען די ארטאדאקסישע קהילה אין פעסט דער ראש הקהל דארט האט געהייסען ר׳ פנחס פרוידיגער ע״ה, דארט איז נאך געווען פארהעלסמעסיג רואיג, די דייטשן זענען ערשט אנגעקומען דארט אדר תש״ד, זיי האבן געשריבן אז זיי וועלן צושטעלן די איבריגע 25 טויזנט דאלער, אבער עס האט זיך אביסל פארשלעפט און די געלט פון אונגארן איז נאכנישט אנגעקומען.

דעם רשע׳ס געדולד האט שוין געפלאצט און אום יום כיפור תש״ג האט

ער פארשיקט א טראנספארט פון 3,000 טויזענט אידן קיין אוישוויץ, די ועד הצלה האט געזען וואס דא טוט זיך האבן באלד אום יום כיפור געשיקט טעלעגראמען קיין פעסט און נאך פלעצער אין אונגארן, אז עס איז צרות די דייטשע געדולד האט געפלאצט און זיי האבן שוין ווידער אנגעפאנגען מיט די טראנספארטן, מען זאל באלד שיקען דאס געלט, איינער פון די אונגארישע רבנים זענען דאן אריינגעלאפן אין זיין ביהמ"ד יום כיפור און ער איז ארויף אויפן בלעמער און אינפארמירט פארן עולם וואס דא טוט זיך, ער האט געהייסן אז מען זאל שוין אהיים לויפן אינמיטען דאוונען און זיך אויסליידיגען די טאשען, תיכף זענען די אידן אהיים און געברענגט די געלט, מען האט דאס תיכף אפגעשיקט פאר ר' מיכאל בער.

נאכן באקומען דאס געלט האט דאס ר' מיכאל בער תיכף אפגעשיקט צו וויסליצעני, מיט א בקשה אז די טראנספארט וואס איז שוין ארויסגעפארן זאל מען צוריק-ברענגן, און דער רשע האט זיך אנגערופען, "דאס איז די וועגן פון די אידן, ביז איך האב זיי נישט צוגעדריקט צו די וואנט איז נישט געווען די געלט, זיי האבן געמיינט אז מען קען מיר ארומשלעפן מיט הוילע תירוצים. ביז ווען זיי האבן געזעהן אז קיין תרוצים וועלן נישט העלפן און מען שיקט ווייטער טראנספארטן האבן זיי געשיקט דאס געלט. פון יעצט און ווייטער זאלן ענק איינהאלטן ענקער צוזאג און איך וועל איינהאלטן מיין צוזאג". ליידער האט דאס נישט שיקען קיין געלט אין דער צייט אפגעקאסט 5,000 נפשות, איינמאל 3,000 און איין מאל 2,000, עס איז געווען זייער ווייטאגליך אז ווייל די געלט איז אנגעקומען צי שפעט האט דאס געקאסט אזויפיל טויזנטער אידישע נפשות.

נאך דעם וואס די דייטשן האבן מסכים געווען צו דעם פלאן, האבן די דייטשן געזאגט אז יעצט דארף מען ערלעדיגען ביי די סלאוואק'אישע רעגירונג אויב מען קען מאכן דעם געשעפט, די סלאוואקן האט מען געקענט באיינפלוסן נישט אוועק צושיקען די אידן ווייל זיי האבן ביי זיך געמאכט אזא חשבון. פאר די דייטשן גייט שוין נישט אזוי גוט ווי אנפאנג קריג, מען קען שוין נישט וויסן צו ער גייט זיגן אין די מלחמה, וואס דארפן מיר אוועק שיקן אלע אידן, דעריבער איז דער סאלאוואקישע רעגירונג געווען גרייט אנצוגיין מיטן פלאן. פון דעמאלטס אן און ווייטער איז שוין געווען אסאך רואיגער אין סאלאוואקיי, ווייל ר' מיכאל בער האט דאס אויסגע'פועל'ט, דאן האבן זיך די טראנספארטען פון סלאוואקיי אויפגעהערט.

אין פרעשוב ביי די גויטע

אין די צייט ווען עס איז געווארן רואיגער אין סלאוואקיי, האבן זייער אסאך אידן פון אונגארן, זענדיג די שווארצע וואלקאנעס דערנענטערן זיך צו זייערע גרעניצען, און נאך די אינוואזיע אויף אונגארן וואס איז געווען יום א' ויקרא כ"ד אדר ולמספרם March 19, 1944 האבן זיי אנגעפאנגען צו טראכטען וויאזוי זיך צו שווערצן קיין סלאוואקיי ווייל דארט האט מען נישט געשיקט קיין טאראנספארטן, עס האט אויסגעזעהן צו זיין מער א זיכער פלאץ ווי צו בלייבן אין אונגארן, אסאך אידן זענען טאקע דעמאלטס אנטלאפן קיין סלאוואקיי.

פאר מיר איז שוין אויך געווארן אביסל רואיגער, אפילו איך האב נישט געהאט קיין לעגאלע שריפטן, ווייל מען האט שוין נישט אוועקגעשיקט קיין אוישוויץ די וועלכע מען האט געכאפט אן שריפטן, נאר אין לאנד האט מען זיי געטראגן צו די לאגערן, ווי סערעד Sered, נאבאקי Novaky, און ווידהנה Vyhne, דארטן האט מען אריינגעליגט די אלע אומלעגאלע מענטשן. אין די לאגערן האט מען מערסטענס געהאלטן ארבייטערס, ווי סטאלערס, טישלערס, א. א. וו.

פארשטייט זיך אז איך האב נישט געוואלט עס זאל צוקומען צו דעם, ווייל חלילה עס פאסירט עפעס וועט מען פון לאגער נעמען די ערשטע, אזוי איז טאקע געווען מיט די וועלכע זענען דארט געווען, דערפאר האב איך געזוכט א גוטע באהעלטעניש פאר מיר. איך האב נישט געהאט קיין נאנטע קרוב וואו זיך צו באהאלטן, יעדער האט מורא געהאט צו באהאלטן איינעם

ווייל דאס האט געמיינט זיך איינשטעלן דאס לעבן, בין איך געווען אין א פארלעגענהייט וואו איך זאל גיין איך דארף דאך האבן א דאך איבער'ן קאפ.

פארלוירן און נישט וויסענדיג וואס צו טוען, איז צו מיר צוגעקומען ר' יהושע העשיל זופניק ע"ה (ר' מענדל זשופניק'ס הי"ו ברודער, זיי שטאמען פון א שטעטל לעבן פרעשוב, שיראקא), וואס ער איז געווען אין פרעשוב מיט גויאישע פאפירען, ער האט מיר אנגעוויזן אויף א אלטע גויטע, וואס זי זוכט צו פארדינגען א שטוב ביי איר אין די דירה אויף צום שלאפן. אגב: דער ר' מענדל איז געווען באהאלטן אין די ביהמ"ד פון פרעשוב, ס'איז אינטערעסאנט צו פארציילן אז ער איז צום סוף אנטלאפן קיין בעריגסאז ווי זיין שוועסטער האט געוואוינט, און ער האט זיך דארט געגראבן א בונקער אין זיך אויפגעהאלטן מיט נאך א איד, זיי זענען דארט געווען אונטער זייער שווערע אומשטענדן, אבער השי"ת ברוב רחמיו האט זיי דארט אויפגעהאלטן ביז צום ענדגילטיגע באפרייאונג.

איך האב מיר זייער שטארק געפרייט, ער האט מיר געזאגט וועלכע גאס צו גיין, איך בין אהין געגאנגען צו די אנגעגעבענע אדרעס און איך טרעף טאקע אן אלטע גויטע פרעג איך איר צו זי האט צו פארדינגען א שטוב, זי זאגט מיר יא איך וויל ארויסגעבן א שטוב צו שלאפן, פארשטייט זיך אז איך האב זיך אנגעגעבען אלס א גוי.

איך האב זיך דארט געהעריג מסדר געווען, די אלטע גויטע האט נישט געהאט קיין פארדאכט אז איך בין א איד, און איך האב געדאנקט די באשעפער אז אלעס איז אריבער בשלום.

עס גייט נישט דורך א וואך צוויי ברענגט מיר די גוי'טע א צעטל און זאגט מיר אז איך דארף אויסשטעלן דאס צעטל, דארט האט מען געדארפט אויספילן ווער מען איז, און פון וואו מען קומט, זי זאגט מיר אז מיט דעם דארף איך ארויפגיין צו די פאליציי, אויב נישט טאר איך נישט ארויסגעבען קיין דירה פאר איינעם וואס פילט נישט אויס אזא צעטל.

דא בין איך שוין געווען אין א צרה, איך האב דאך נישט געקענט ארויס געבען אזא צעטל, איך האב נישט געוואוסט וויאזוי זיך ארויסצודרייען, גלויבט איז דער באשעפער אז ער האט מיר אריינגעלייגט א גוטע געדאנק, און איך זאג פאר די גויטע געב מיר דאס צעטל איך וועל עס אויסשטעלן און ארויפטראגען צו די פאליציי.

איך האב געהאפט אז זי וועט אננעמען מיין אנבאט, זי איז געווען א עלטערע גויטע און נישט צופיל אריינגעקלערט אין מיינע ווערטער, זי האט מיר געגלייבט, און מיר אהין געגעבן דאס צעטל, פארשטייט זיך אליין וואס איך האב געטוען מיט דאס צעטל, איך האב זיכער געמאכט אז דאס צעטל קומט נישט אן צו קיין מענטשליכע אויגן.

א יעדע חודש האב איך איר געצאלט דירה געלט, און איך האב דארט געקענט זיין רואיג, ביינאכט בין איך געקומען דארט צום שלאפען, צופרי בין איך באלד אוועקגעגאנגען, איך האב איר געזאגט אז איך ארבעט אין א וויין געשעפט. איך האב נישט געהאט מיט איר קיין שטארקע פארקער. בכלל האב איך נישט געזיכט צו האבן מיט פרעמדע מענטשן, כדי מען זאל מיר נישט קענען אויספרעגן, צוליב דעם האב איך זיך אויך וויניג ארום געדרייט אין די שטאט.

זייענדיג דארטן איז מיר איינמאל אנגעקומען א בריוו פון מיין ברודער מרדכי, ווי ער האט מיר אינפארמירט אז ער האט זיך געשווערצט די גרעניץ קיין אונגארן, און ער האלט זיך אויף אין פעסט. די בריוו האט אריינגעשיינט א שטראל פון האפענונג אין מיר, הערענדיג אז ער לעבט און אלעס איז אין א גוטן צושטאנד.

ביי 'הער פרייס' אין שטוב

דארט אין פרעשוב, האט געוואוינט א איד וואס האט געהייסען בערל פעלדמאן פון אונגוואר ער האט געהאט א וויין פאבריק, צוליב דעם האט ער געהאט ביי זיך א ווייסע צעטל, פארשטייט זיך אז די געשעפט איז געווען איבערגעשריבן אויף א גוי'ס נאמען. ער האט געמאכט פארשידענע וויינען אויך האט ער געמאכט כשר'ע וויין, און ער האט געדארפט איינער וואס זאל אים ארויסהעלפן אין דעם געשעפט, דאס פלאץ פון די פאבריק איז געווען אין די זייט פונעם שטאט, דארט אין געשעפט האב איך זיך אויפגעהאלטן א גאנצע טאג. עס איז מיר געווען א גרויסע טובה אהין צו גיין ארבעטן ווייל אזוי האב איך געהאט ווי צו זיין אינמיטען טאג, איך בין טאקע געגאנגען אהין א יעדן טאג, און ער האט מיר אויך געגעבן א שטיקל געהאלט. פון די געלט האב איך געקענט באצאלן פאר די גויטע די חודש'ליכע רענט פאר די שטוב, און איך האב אויך געהאט אביסל טאשן געלט.

מיין סדר היום איז געווען, צופרי אויפן וועג צו די פאבריק האב איך געקויפט עפעס צו עסן פאר פרישטאג, אנקומענדיג אין פאבריק האב איך געדאווענט. איך האב פארשפארט די טיר אז קיינער זאל נישט קענען אריין קומען אויב איינער האט פונקט דאן געקלאפט אויפן טיר האב איך שנעל אויסגעטוען מיינע תפילין און געעפענט די טיר, נאכן דאווענען האב איך דארט געגעסן.

ביינאכט ווען עס איז שוין געווען טונקל האב איך נישט מורא געהאט אז מען וועט מיר אפשטעלן, בין איך נישט געגאנגען גלייך צו מיין שטוב ביי די

גויטע נאר איך בין געגאנגען אין די שול הויף צו עסן דארט נאכטמאל.

דער סעקרעטאר פון די פרעשוב׳ע קהלה האט געהייסן מר. ריידניץ. ער איז געווען פארבונדן מיט די יודן-ראט און ער האט געקענט ארויסגעבן אזא ווייסע צעטל. ווי אויבן דערמאנט האט דער משמש, הרב שווארץ אויפגעהאלטן א קאך אין פרעשוב און ער האט שוין געהאט א ווייסע קארטל וואס נאר מיט די ווייסע קארטל האט מען געקענט בלייבן אפיציעל אין די שטאט. אזויווי דער משמש האט שוין געהאט באקומען אזא ווייסע צעטל אלס זיין פאסטען אלץ משמש, האט דער סעקרעטאר מר. ריידניץ געוואלט אז זיין שוואגער זאל אויך קענען באקומען אזא ווייסע רשות צעטל

אליעזר פרייס הי״ד (הער פרייס)

ממילא האט ער איבערגעגעבן די פארוואלטונג פון די פאלקס קאך פאר זיין שוואגער כדי ער זאל קענען באקומען א ווייסע קארטל. אזויווי דער משמש האט שוין נישט אנגעפירט די פאלקס קאך, האט דער משמש, הרב שווארץ

אויפגעשטעלט א פריוואטע קאך. אזוי איז אויסגעקומען אז אין פרעשוב איז שוין געווען צוויי פלעצער וואו מען האט געקענט עסן.

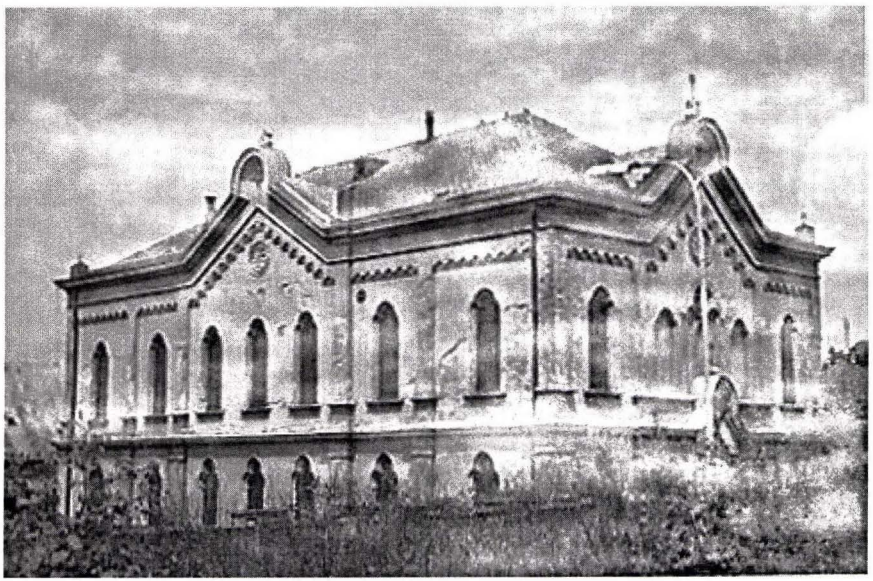
בערל פעלדמאן פלעגט גיין עסן אין די פאלקס קאך, אבער אזוי ווי איך האב שטענדיג מער געציטערט פאר מיין אידענטיטעט, האב איך נישט געגעסן אינעם פאלקס קאך ווייל דארט איז געווען מער אפיציעל. די געלט דערפאר איז געקומען פון די דשוינט, יעדער וואס האט דארט געגעסן האט זיך געדארפט איינגעבן אפיציעל און איך האב דאך מיר נישט געקענט איינגעבן אפיציעל, בין איך רוב מאל געגאנגען עסן ביי הרב שווארץ דער משמש און דארט איז געווען אלעס מער פריוואט.

די גאנצע צייט וואס איך בין געווען אין פרעשוב האב איך אלע שבתים געגעסן ביי די הויפשטעטער'ס, און נישט נאר שבת האב איך דארט געהאט א מקום מוקלט נאר אפילו אינמיטן די וואך אויך. איך בין אויך געווארן באפריינדעט מיט אליעזר פרייס וועלכער האט געדינט אלץ ראש הקהל פון די קהילה אין די צייטן פון דער פיעטערקאוו'ער רב הרב לאו, וואס איז קודם געווען רב אין פרעשוב, מען האט געוופען דעם ראש הקהל "הער פרייס" ער האט געהאט א בראנפן געשעפט, ער איז געווען א שטיקל שותף מיט מיין בעל הבית ר' בערל פעלדמאן, ביידע פון זיי האבן געגוצט די זעלבער גוי איבערצושרייבן זייער געשעפט, דער גוי איז געווען א גוטער גוי ער האט געהייסען דזשען שעפעשי Jan Sepesi אזוי ווי מיין בעל הבית איז געווען פארבינדען מיט הער פרייס האבן איך זיך שוין אטאמאטיש אויך מיט אים באפריינדעט, ביי זיי האב איך זיך אסאך געדרייט, סיי אין דעם הויז און סיי אין דעם געשעפט. זיי האבן געווואוינט אויף 21 סאבינאבסקי גאס Sabinovska, דארט איז אויך געווען די בראנפן געשעפט.

איך האב אויך געהאט פארבינדונג מיט מיין ברודער יהושע, ער האט געווואוסט אז איך בין אין פרעשוב. אנפאנג ווינטער ווען די מיליטער האט געגעבן אור-לויב פאר די סאלדאטן עס איז דאן אויסגעקומען די גויאישע חגאות פון דעם אותו האיש. ער איז מיר געקומען באזוכן ביי מר. פרייס אינדערהיים, איך האב מיר זייער שטארק געפרייט צו אים, איך האב אים מכבד געווען מיט צוקער, מיר האבן שיין פארברענגט ער האט מיר געברענגט א גריס פון פעטער יעקב גרינפעלד וואס ער איז אים געווען באזוכן איידער ער איז געקומען צו מיר, און איך בין אים געווען זייער דאנקבאר אז ער איז מיר געקומען באזוכן, ער האט זיך דארט אויפגעהאלטן איין נאכט מיט א

טאג.

ווי דערמאנט איז אין יענער צייט געווען רואיג אין סלאוואקיי, איך האב פרובירט אויף ווי ווייט מעגליך, צו האלטן אלע ימים טובים אין מקיים זיין אלע מצות, אפילו אלץ פארשטעלטע גוי. שבת האב איך פרובירט צו גיין אין ביהמ״ד, חנוכה האב איך אליינס געצינדען די חנוכה ליכט אדער האב איך יוצא געווען פון איינעם פון מיינע באקאנטע. פורים האט מען געליינט די מגילה אינעם גרויסן שול, איך בין אויך אהין געגאנגען זיך משמח זיין ביי הויפשטעטער, אבער ליידער ווייל האבן מיר זיך געקענט משמח זיין אין אזא צייט וואס מיר האבן געוואוסט אז יעדן טאג ווערן ל״ע ג׳הרג׳עט טויזענטער אידן הי״ד. פסח האב איך געגעסן די סדרים אויך ביי משפחת הויפשטעטער.

בית מדרש הגדול אין פרעשוב

קאפיטל ל"ד

א לעבעדיגע ידיעה איבער מרדכי

ווי דערמאנט האט ר׳ בערל פעלדמאן געהאט רשות צו בלייבן אין סלאוואקיי אין אזויוי ער האט געפירט א געשעפט האט ער אויך געהאט א ספעציעלע פאספארט ארומצופארן אין לאנד, ער איז אויך געווען אן אונגארישע בירגער, און ער פלעגט טאקע ארומפארן פאר זיינע געשעפטן, ווען ער איז געווען אין פעסט האט מיין עלטערע ברודער מרדכי אים איבערגעגעבן א בריוו פאר מיר, דארט אין דעם בריוו האט ער מיר איינגעמאלדן אז ער גייט פארן קיין ארץ ישראל.

נאך די מלחמה האט ער מיר פארציילט וויאזוי ער האט זיך אריבער געשווערצט די גרעניץ קיין אונגארן סוף שנת תש"ג 43׳, עס האט מיט אים פאסירט א געוואלדיגע גרויסע נס, געווען איז דאס ווען ער איז שוין געווען אויף די אונגארישע זייט האט אים א דזשאנדאר אפגעשטעלט, און האט אים געהייסן זיך לעגעטעמירן און ער האט נישט געקענט, די ציינער האבן אים געקלאפט איינס צו די אנדערע פאר שרעק, ער האט שוין געזען זיין ביטערן סוף פאר די אויגן. דער דזשאנדאר האט אים געוואלט איינשפארן.

מיין ברודער מרדכי ע"ה

פונקט דאן איז אדורך א העכערער אפיציר און אזוי ווי ער האט געקענט אביסל אונגאריש

האט ער זיך געזומען בעטן אין די אונגארישע שפראך אז ער קומט פון סלאוואקיי און ער לויפט אוועק פון די צרות און זיין ציל איז אנצוקומען קיין ארץ ישראל, דער אפיציר האט רחמנות געהאט אויף אים און ער האט געהייסן פאר דעם זשאנדאר, "לאז אים גיין".

דערנאך האט מיין ברודער מרדכי זיך מיטגעכאפט מיטן זעלבן טראנספארט פון הרה"ק מהר"א מבעלזא זצ"ל, זיי זענען געפארן מיט די באן צו באלגאריען, פון דארט צו גריכלאנד און דערנאך קיין טערקיי, וואס דארט האט מען געזומען די באן ביז סיריע, דערנאך איז די באן געפארן ביז עגיפטן.

אין ווין פאבריק

מיין בעל הבית האט אויך געארבעט אביסל אומלעגאל, אויף די שווארצע מארקעט, ער האט געדארפט האבן צוקער פאר די ווין וואס ער האט געמאכט, אבער אין צייט פון די מלחמה האט מען נישט געקענט באקומען צוקער פאר די ווין, די רעגירונג האט דאס קאנטראלירט, און פאר ווין האבן זיי נישט געגעבן קיין צוקער, אבער צו מאכן סיראפ syrup האבן זיי יא געגעבן די ציקער, די סיראפ האט מען געמאכט פון סטראבעריס וועלכע וואקסן געוועניליך אין די וועלדער נאך פסח צייט. די גוים האבן דאס געקליבן און דערנאך איבערגעגעבן פארן סוחר, האט ער איינגעגעבן אז ער מאכט סיראפ, ער האט אויך געהאט די מאשינען דאס צו מאכן. פארשטייט זיך אז ער האט געשמירט די רעדער און אונטערקויפט די באאמטע זיי זאלן האלטן פארמאכט די אויגן, האט ער באקומען צוקער.

וויאזוי גייט נאר די גוי׳אישע שפריך וואלט, גנב׳נען מעג מען, כאפן טאר מען נישט. אין א שיינעם טאג האט מיר באטראפן אן עת צרה, אינמיטען טאג קומען אריין אין געשעפט דריי פיר באהאלטענע פאליציי, די פאליציי האבן קאנטראלירט צי מען האלט איין די געזעץ פון די געשעפט און זיי האבן גארנישט געהאט מיטן אוועקשיקן די אידן. איך האב מיר שטארק דערשראקן, איך האב געציטערט אז דאס איז עס, זיי וועלן מיר כאפן און אוועקטראגן, ווער ווייסט וואו.

זיי פרעגן מיר, וואו איז דער בעל הבית? איך האב זיי געענטפערט איך ווייס נישט, פרעגן זיי מיר וואס טוסטו דא, דו קענסט דיך לעגיטימירן?

איך האב געהאט ביי מיר עפעס גויאישע פאפירן וואס איך האב זיך פארשאפט אביסל פריער, דורך א איד וואס האט מיר א טובה געטוען, אויף די פאפירן האב איך געטראגן די נאמען מָאכָא, עס האט נישט געהאט מיין בילד און עס איז געווען זייער שוואכע פאפירן דערפאר האב איך זיך נישט געטרויט צו וויזען אזעלכע פאלטשע פאפירן. בלית ברירה וויז איך זיי די צעטל אז איך בין באפרייט פון מיליטער, זיי האבן זיך אויסגעלאכט פון דעם, זיי האבן נישט געפרעגט קיין קשיות און זיי נעמען מיר ארויף צו די פאליציי. איך בין געווען אזוי פארלוירן, נאכן מיטמאכן אזעלכע ליידן וועט איך שוין ווידער פארכאפט דורך די רשעים. איך האב מיך אבער געשטארקט מיט אויסטערלישע אמונה אין היילגן באשעפער, אז דער באשעפער וועט מיר נישט פארלאזן, וויאזוי איך וועל באפרייט ווערן פון די פרישע צרה ווייס איך נישט, אבער איך ווייס און איך גלייב אז דער בורא כל עולמים היט מיך מיט א עקסטערע שמירה פון אויבן אפילו אין אזעלכע ביטערע טעג פון אזא גרויזאמע מלחמה.

אזוי איז טאקע געווען איך האב געזען קלאר אז הנה לא ינום ולא ישן שומר ישראל. אין די צייט וואס איך בין געזיצן אין אפיס פון די פאליציי, איז מיין בעל הבית צוריקגעקומען אין זיין געשעפט און מיין בעל הבית האט מיר נישט געטראפן דארטן. מיין בעל הבית האט זיך באלד פארגעשטעלט וואס דא גייט פאר און ער איז טאקע גאנץ שנעל געווארן געווארן אז איך בין געגומען געווארן אין די פאליציי אפיס, האט ער באלד אנגערופען א טייערער און פיינער איד, מיטן נאמען ר׳ וואלף פרענקל הי״ו, ער וואוינט היינט אין קאנאדא, ער האט געהאט פארבינדונג מיט הויפט פון די פאליציי וואס האט געהייסען עלעק alek, ר׳ וואלף האט אויסגענוצט זיין נאנטשאפט און ער האט גערעדט מיט די הויפט פון די פאליציי עלעק, אז זיי זאלן מיר ארויסלאזן.

איך געב אפ א שבח והודאה פארן באשעפער אויף די וואונדערליכע נס וואס איך האב דאן דורכגעלעבט, הודו לה׳ כי טוב, אז די פאראטעקציע האט מיר געהאלפן אז די פאליציי האט מיר נישט איבערגעגעבן פאר די רשעים און ער האט מיך ווייטער ארויסגעלאזט פון דארטן אויף דער פריי. דאס איז געווען מיין ערשטער נס אין פרעשוב ארבעטנדיג ביי ר׳ בערל פעלדמאן.

נאך א נס האט פאסירט מיט מיר דארט אין פרעשוב. מען דארף געדענקען אז די אלע אידן וואס זענען געבליבן מיט רשות האבן אויך געמוזט גיין מיט א קליינע געלע שטערן.

איין טאג גייענדיג אהיים פון מיין ארבעט, זע איך א פאליסמאן וואס האט מיר באמערקט, ער האט דערקענט אז איך בין א איד, און איך האב עובר געווען אויפן געזעץ און איך בין נישט געגאנגען מיט די געלע שטערן, ער האט מיך געוואלט אפשטעלן פאר דעם חטא פון נישט טראגן דעם געלן שטערן, אבער אזויווי איך בין נאך געווען געזונ וועיט פון אים, האב איך זיך ענומען לויפן מיט אן אויסטערלישן שנעלקייט, אבער דער רשע איז מיר נאכגעלאפן, מיר זענען ביידע געלאפן, וען איך לויף מיט אלע מיינע כוחות זיך צו ראטעווען מיין לעבן, השי"ת האט מיר געהאלפן אז איך בין שנעלער געלאפן פון אים ביז ער האט מיר אפגעלאזט. די השגחה פרטיות פון די מעשה איז געווען אז פאליסמאן האט אויפגעהערט צו לויפן פאר איך האב אויפגעהערט, ווייל איך האב שוין געמיינט אז איך בין שוין פארפאלן אבער דער באשעפער האט מיר געגעבן קוראזש אז איך זאל נישט אויפהערן צו לויפן ווייטער און אזוי בין איך געראטעוועט געווארן פון א זיכערע סכנה.

ווי שוין דערמאנט אויבן איז אין אלגעמיין די פרעשוב'ער פאליציי נישט געווען אזעלכע רשעים, ווייל אזוי ווי עס איז געווען א גרויסע שטאט האבן זיי געהאט זייער אייגענע פאליציי און זיי האבן נישט געדארפט צוקומען צו די האלינקא סאלדאטן. אבער נאך די מעשה פון דעם פאליסמאן וואס האט מיך געוואלט כאפן, האב איך זיך נאך מער אכטונג געגעבן, איך האב נישט געהאט קיין חשק אז אזוינס זאל נאכאמאל פאסירן.

אזוי זייענדיג אין דעם וויין געשעפט האב איך איינמאל מיטגעלעבט א הימלישער נס, וואס האט מיר קלאר געזאגט אז דער באשעפער וויל איך זאל בלייבן ביים לעבן, פארדעם קען מיר קיינער נישט קיין שלעכטס טוען. עס איז געווען אין א שיינעם טאג ווען איך בין געשטאנען אין די וויין געשעפט איז מיר פלוצלונג באפאלן א שרעק. איך הער פונעם טיר ריכטונג, דיקע, ווילדע קלאפענישן פון די גרויזאמע פאליציי פון די פאליטישע אפטיילונג, זיי פלעגן כאפן די אידן און זיי פארשיקן, פארשטייט זיך אז איך האב אזוי געציטערט פאר מיין לעבן אז די מיינע ביינער האבן זיך געווארפן פאר שרעק. זיי קומען אריין אין געשעפט און זיי בעטן פון מיר וויין צו טרינקען.

זיי האבן מיר גארנישט געפרעגט.

דאס איז נישט געווען קיין נארמאלע ערשיינונג נאר אן אפענע נס מן השמים. זיי זענען פשוט געקומען טרינקען וויין. איך האב געהאט דארטן גלעזלעך און איך האב זיי געגעבן צו טרינקען. ב"ה אז נאכן מקיים זיין עטליכע מאל די ד' כוסות, האבן זיי מיר נאך אלץ גארנישט אויסגעפרעגט צי איך מעג זיין אין געשעפט אדער נישט, זיי האבן געטרונקען די וויין און זענען אריינגעפאלן אין שכרות און זיי זענען זיך ווייטער געגאנגען זייער וועג. נאכן פארלאזן די וויין געשעפט האט מיין הארץ זיך בארואיגט פון די מעשה און איך האב מיך צוזאמגעקליבן מיינע כוחות. איך האב נישט געהאט די פאסיגע ווערטער צו דאנקען דעם הייליגן באשעפער אויף די גרויסע חסדים וואס ער האט מיט מיר געטוען און מיך ארויסגעראטעוועט אין אזא געפערליכע עת צרה.

דארט ביי מיין שטוב אין די גויטעס דירה האט מיר באטראפן נאך א גרויסע שרעק, אבער דאס איז שוין געווען ביים סוף פאר מיר האבן געדארפט אוועק וואנדערן (זע ווייטער), איין טאג בין איך געווען ביי די גויטע אינמיטען טאג (געווענדליך בין איך קיינמאל נישט געווען דארט אינמיטען טאג, איך האב זיכער געמאכט נישט דארט צו זיין, ווייל איך האבן זיך נישט געוואלט דרייען אינמיטען טאג אויפן גאס, כדי אז אומגעווינטשענע מענטשן זאלן מיר נישט טרעפן), איך בין געווען אין איר הויף און איך האב דארט געזעדט צו איינעם, פלוצלונג זע איך ווי אירע קינדער קוקן ארויס פון די פענסטער, זיי קוקן אויף מיר מיט א פארדאכט אז איך בין א איד, ביז היינט האבן זיי מיר נישט געזעהן און איך האב זיי נישט קיינמאל געזען, ווייל פשוט זיי האבן קיינמאל נישט געהאט די געלעגענהייט. איך בין דאך קיינמאל נישט דארט געווען ווען זיי זענען געקומען, און איך האב פון זיי מורא געהאט, פון דאן האב איך שוין געוואוסט אז מיר דארפן שוין אוועקגיין פון פרעשוב.

אינטערעסאנט איז אז נאכדעם וואס איך בין ארויס פון דארט, האט א צווייטע אידישע פרוי חוה פעלדמאן, בערל פרידמאן'ס שוועסטער, ארויסגעדינגען די שטוב, זי איז אויך געווען פארשטעלט פאר א גויטע. (ווי מען וועט ווייטער ליינען, האט זי אונז ארויסגעהאלפן אין פרעשוב נאנט צום באפרייאונג)

די ערשטע מפלות פונעם דייטש

אזוי איז עס אנגעגאנגען ביז ענדע יאר 43', וואס אין סלאוואקיי האט מען שוין נישט אזוי מורא געהאט עס איז געווען שטיל, אויך זענען די דייטשן געווארן פארנומען מיט זיך ווייל די אפזיפע (אנגעריפונג) אויף מאסקאווא איז נישט געלונגען, וואס עס איז באקאנט אז די דייטשן זענען נישט געווען געוואוינט צו אזעלכע קאלטע פלעצער וואס הערשט אין רוסלאנד.

אז דאס איז נישט געלונגען האבן זיי פרובירט צו מאכן א אפאזיפע אויף סטאלינגראד וואס איז א ווארימער געגענט במילא איז די גאנצע מיליטער אהינגעגאנגען, און דארט איז זיי אויך נישט געלונגען און זיי האבן געהאט א שטארקע מפלה.

איך האב געהערט פון א רוסישע איד אז די הויפט ענערגיע איז אריין צו סטאלין איבערשמועסן די מלחמה סטראטעגיעס, האט אים סטאלין געזאגט אז סטאנליגראד טאר מען נישט אויפגעבן אויף קיין שום פאל האט די ענערגיע אפגעפערט אז דאס וועט קאסטן אסאך מענטשן ווייל מען וועט זיך דארפן שלאגן פנים על פנים, האט סטאלין געענפערט זארג זיך נישט וועגען מענטשן, נאכן קריג וועט נאך זיין גענוג מענטשן אבער סטאניגראד טאר נישט אריינפאלן אין די דייטשע הענט. צום סוף האט זיך די דייטשע מיליטער געמוזט אונטערגעבן, ביי די מלחמות האבן די סלאוואקן ארויסגעהאלפן די דייטשן און זיי האבן געשיקט אסאך סאלדאטן פון זייער בריגאדע אויפן פראנט און זייער אסאך פון זיי זענען געפאַנגען געווארן דורך די רוסישע סאלדאטן, און אסאך דייטשע סאלדאטען האט מען אויך

דעמאלטס געפאנגען.

אויך האט די דייטש געבאפט א מפלה אין אפריקע, וואס דארט האט דער דייטשער גענעראל, ראמעל, געהאלטן אט אט ביי דער ענדע נעבן עגיפטן, זיי האבן געקעמפט אין מדבריות, און עס האט זיי אנגעטראפן א זאמד שטורעם וואס האט פאראליזירט זיינע שטארקע טאנקען און מען האט געדארפט צוריקפארן נישט מער ווי פינף מייל צו א סטאנציע זיי צו רייניגן, אבער היטלער האט ערקלערט, אז איין פוס גייט נישט צוריק! דאס האט געדויערט עטליכע טעג, די ענגלענדער האבן זיך דאן רעארגאנעזירט, און צוריקגעטריבן די דייטשן, אט אזוי האט זיך דארט אנגעהויבן זיין מפלה, ביז עס האט אים געפירט צו זיין ענדגילטיגע מפלה. אין יענע צייט האט שוין די וועלט איינגעזען אז עס גייט שוין נישט אזוי גוט פארן דייטש ווי אנפאנג קריג, ער פאלט שוין אביסעל, דאס איז געווען און 43', ווען דעם איז אביסל שטיל געווען אין סלאוואקיי ווייל ער איז געווען פארנומען מיט די אנדערע מלחמות. סלאוואקיי איז אים נישט געווען אויפן ליסט אלץ די שעדליכסטע ווייל סלאוואקיי איז דאך געווען זיין פריינט וואס האט אים אלעס געפאלגט.

א דאנק די שוואכקייט פונעם דייטש האבן זיך פארמירט אין סלאוואקיי צוויי פארטייען איין דעמאקראטישע פארטיי און איין קאמאניסטישע פארטיי ביידע זענען געווען אינאיינעם מיט'ן ציל אז סלאוואקיי זאל נישט זיין אונטערגעווארפן אונטער'ן דייטש, נישט איין רעזולטאט איז ארויסגעקומען פון די פארטייען נאר מערערע זאכן האט זיך א דאנק דעם אפגעשפילט.

עס קומט אן שרעקליכע ידיעות פון פוילן

עס איז אינטערעסאנט צו דערמאנען אז אין די צייט וואס רוב אידן זענען געווען אין די פוילישע געטאס אין די לובלינער געגענט, איז פון צייט צו צייט אנגעקומען צו אונז ידיעות דורך די פוילישע גוים וואס האבן זיך גרינגער געקענט באווועגן אין לאנד, זיי זענען געווען די שליחים וואס מען האט געקענט נוצען סיי צו ברענגען די ביטערע נייעס פון די לאגער אידן און סיי אריינצוטראגן עסן צו די אומגליקליכע אידן אין לאגער. די גוים האבן אויך געדארפט שווערצן די גרעניץ אבער פאר א גוי איז עס געווען גרינגער, זיי זענען צוגעקומען צו די געטאס אין לובלין און זיי האבן איבער געגעבן געלט, אזוי האט מען אביסל געוואוסט וואס דארט טוט זיך אפ, אזוי האט מען דורך די גוים האט מען געזוכט וויאזוי מען קען פארגרינגערן די אידן אדער משפחה מיטגלידער וואס זענען נעבעך געווען אין די געטא׳ס.

ר׳ וואלף פרענקל הי״ו האט אסאך געשתדל׳ט פאר זיינס א פעטער וואס האט געהייסן רובין, ער האט געוואלט אז די פוילישע גוים זאלן אים אדורך שווערצן די גרעניץ צוריק קיין פרעשוב, אבער ביז מען האט אלעס ארלעדיגט, איז ער שוין ליידער נישט געווען בין החיים.

אין איינע פון די טעג אנפאנג 43׳ (ענדע 42׳) האבן מיר מיטגעהאלטן גאר א מאדנע זאך. צוויי אינגע מאדערנע בחורים, זענען אנגעקומען פון די לובלינע געטאס קיין פרעשוב, נאכן שווערצן די גרעניצן. די חידוש איז געווען גרויס ווייל אנצוקומען לעבעדיג פון די לובלינע געטאס איז געווען א זעלטענהייט, אבער אזויווי זיי האבן געקענט א גוטן פוילישן און זיי האבן

אויסגעזען ווי גוים, פאלנע פאלאקן איז עס זיי גלונגען בדרך נס. וועז איינער האט זיי אויסגעפרעגט ווער זיי זענען, האבן זיי געזאגט אז איך וויל נישט ארבעטן פארן דייטש, נאר אהיים גיין צו מיין משפחה. אזוי האבן זיך אנדערע גוים אויך באפרייט פון די לאגערן. די צוויי בחורים זענען אויך געגאנגען אויף דעם גאנג און געזאגט פאר יעדעם אז זיי זענען גוים און זיי ווילן אהיים גיין צו זייער משפחה, איך האב זיי געזען און איך האב דאס געהערט פון זיי אליין.

עס איז אינטערסאנט אז אפילו די הויפט פון די פרעשוב'ער פאליציי (ער איז נישט געווען קיין רשע) האט אויך געוואלט רעדן מיט זיי, מען האט געוואוסט אז ער וועט זיי גארנישט טוען, ער האט געוואלט באקומען א לעבעדיגע גריס פון די געטאס און הערן פונקטליך וואס עס טוט זיך דארט, זיי האבן אלעס פארציילט פאר דעם הויפט, די אלע צרות און הריגות וואס עס גייט דארטן פאר, נאכן אויסהערן ערשטע האנט אינפארמאציע וואס עס טוט זיך אפ דארט האט עס אים זייער וויי געטוען אז מען קען טוען אזעלכע זאכן מיט אומשולדיגע מענטשן, אביסל א מענטשליכער גוי וואס האט געהערט אזעלכע שוידערליכע מארדן, האט עס אים וויי געטוען. שפעטער האב איך געהערט אז ער האט געוואלט עפעס טוען דערוועגן, אבער וועז די פארשאלטענע דייטשן האבן איבערגענומען די פירערשאפט אין סלאוואקיי האבן זיי אים ג'הרג'עט.

דעמאלטס אוז 43' איז געווען א לאגער אין גאליציע אין די שטאט באבניע ווי עס האבן זיך אויפגעהאלטן פוילישע אידן, די אידן האבן אנגעהויבן צו שווערצן די גרעניץ מיט די הילף פון פוילישע גוים, פון גאליציע ביז סאלאוואקיי אוז פון דארט אריבער גיין די אונגערישע גרעניץ.

בעיני ראיתי אסאך אידן וואס האבן אזוי געשווערצט אוז זענען קודם אנגעקומען קיין פרעשוב, בתוכם איז געווען דער באבוב'ער רב זצ"ל וואס אין יענע טאג וואס ער איז אנגעקומען האט מען געשמועסט אז באבוב'ער רב קומט היינט אן.

אין סלאוואקיי זענען די אלע הצלה אקטיוויטעטן אנגעפירט געווארן דורך ר' מיכאל בער, ער האט געהאלפן די אידן צו שווערצן פון פוילן קיין סלאוואקיי אוז פון דארטן ווייטער ביז קיין אונגארן.

אויך איז געווען אן אקטיוויטער עסקן הרה"ח ר' שמואל יהודא גריסגאטט הי"ד פון בארדוב, ער איז געווען א דורכגעווייקטער חסידישע איד, וועלכער

איז געקומען צו די עסקנים אין פרעשוב צו פארהאנדלן וועגן ראטעווען אידן, ער האט אסאך עוסק געווען אין הצלת נפשות און ספעציעל האט ער פרובירט מיט אלע מעגליכקייטן זיינע צו ראטעווען די צדיקים פון פוילן, גאליציא, דאס איז געווען הרה"ק ר' ישעי'לע טשחויבער בן הרה"ק מצאנז זצוק"ל הי"ד, הרה"ק מהר"א מבעלזא זי"ע, דאס איז טאקע געלונגען און ער האט אים געראטעוועט, אזוי אויך כ"ק אדמו"ר מהר"ש מבאבוב זצ"ל נאך אנדער חשובע רבנים און בני עליה.

הרה"ח ר' שמואל יודא גריסגאטט הי"ד

בשנת ת"ש

בשנת תש"ב

איין טאג האב איך אים פלוצלונג דערזען און איך האב מיך זייער געפריידט אים צו טרעפן ווייל איך האב געוואוסט אז ער ווייסט זיכער וואס עס טוט זיך מיט מיין משפחה. איך האב זיך ביי אים נאכגעפרעגט אויף מיינע פעטערס. פעטער הרה"ח ר' יהושע העשיל פרענקל הי"ד וועלכער איז געווען א קורצע ווייל דער שוחט אין קורמא וואס איז נישט ווייט פון בארדוב. ער איז געווען א איידעם אין בארדוב ביי אבראהאמוויטש, ער האט מיר געוואוסט צו זאגן אז ער האט זיך ערגעץ באהאלטן. מיין ברודער יהושע האט פארציילט אז זיין ווייב איז געווען ביי איר טאטע אין בארדוב ווייל ער האט נאך געהאט רשות צו בלייבן דארטן. וועמ מיין ברודער יהושע איז מיר געקומען באזוכען אין פרעשוב, איז ער נאכדעם געגאנגען קיין קורמא צו באזוכן דעם פעטער און דערנאך איז ער געגאנגען מיט א שליטן קיין בארדוב

צו געבן א גריס פאר יהושע העשיל׳ס ווייב. אויך האב איך געהאט א פעטער וואס האט געוואוינט אין בארדוב, ער האט געהייסן יעקב שרגא פרידמאן, וועלכער איז נישט געווען קיין בטלן און איך האב פארשטאנען אז ער האט זיך מן הסתם פרובירט צו ראטעווען, אבער ר׳ שמואל יהודה האט מיר געזאגט די ביטערע בשורה אז ער איז מיטגעגאנגען מיט די טראנספארט פון בארדוב מיט אלע אידן אינעם טאג פון שבת קודש במדבר כ״ט אייר שנת תש״ב למספרם 1942 - 17 May.

הרה״ח ר׳ יהושע העשיל (תאומים) פרענקל הי״ד

יענע צייט האבן מיר געהערט אז די ענגלענדער האבן געמאכט די אינוואזיע, די אמעריקאנער זענען שוין אויך אריינגעקומען אין די מלחמה מען האט געהערט גוטע בשורות די רוסן זענען שוין געווען נעבן אונגארן, דאס איז געווען זימער 44׳.

אנפאנג 44׳ לויטן מצב האב מיר זיך געפריידט ווייל מיר האבן געמיינט און געהאפט אז אט אט קומט שוין אן די ישועה, דעמאלטס האט זיך אבער אנגעפאנגען די עת צרה אין אונגארן, וואו די דייטשן האבן זיך באזעצט אום כ״ח אדר אין גאנץ אונגארן, מיר האבן געזען און מיטגעהאלטן ווי די טאנקען מארשירן אריין אין אונגארן, מיר האבן געקוקט מיט רחמנות אויף אונגארן און געטראכט, נעבעך, יעצט איז ליידער געקומען זייער ביטערער גורל.

נאך פסח האט מען אנגעפאנגען אריינצולייגען, די אונגארישע אידן, אין די געטאס, און די טראנספארטן קיין אוישוויץ האבן זיך אנגעפאנגען.

קאפיטל ל"ח

די גזירות גירוש אויף מזרח סלאוואקיי

אין יענע צייט יום ב' כ"ב אייר תש"ד (למספרם may 15, 1944) איז ארויסגעקומען א פרישע גזירה אין סאלאוואקיי, די גזירה האט געלויטעט אז די אידן וועלכע וואוינען אין מזרח סאלאוואקיי, דאס רעבנט אריין, קאשוי מיהאלאוויץ, פרעשוב, די שטעט נאנט צו די פוילישע גרענץ, אפילו די מענטשן זעלבסט האבן נאך רשות צו בלייבן אין שטאט טארן זיי נישט בלייבן וואוינען אין מזרח סאלאוואקיי, נאר זיי מוזן זיך ציען צו מעריב פון סאלאוואקיי ווי פרעשבורג און נייטרא.

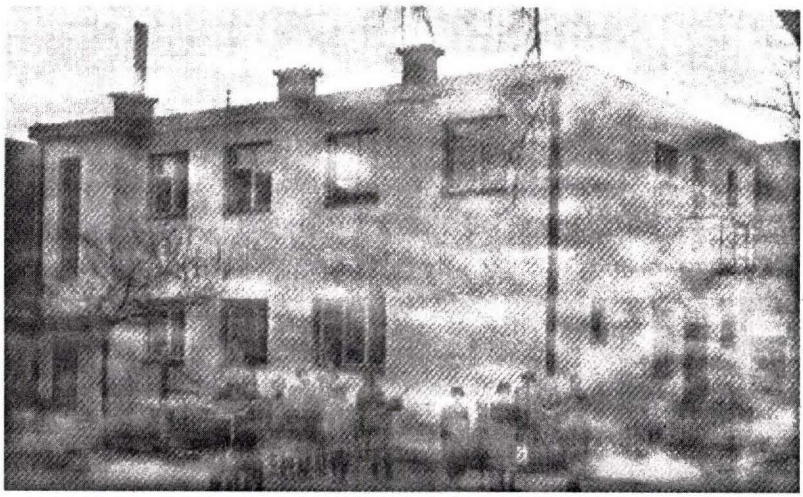
די גזירה איז לכאורה געווען געצילט צוליב דעם וואס די אלע אומגליקליכע אידן וואס מען האט געטראגן פון אונגארן קיין אוישוויץ, האט מען געטראגן דורך קאשוי און פון דארט האט מען זיי געפירט קיין אוישוויץ. האבן די דייטשן נישט געוואלט אז די אידן זאלן דאס צוזעהן, ווייל די דייטשן האבן מורא געהאט אז די אידן וועלן נאך שטערן די מאסן טראנספארטן, דעריבער האט מען געשיקט די אידן מער צו מעריב סלאוואקיי.

הרב אברהם אבא פרידער ז"ל

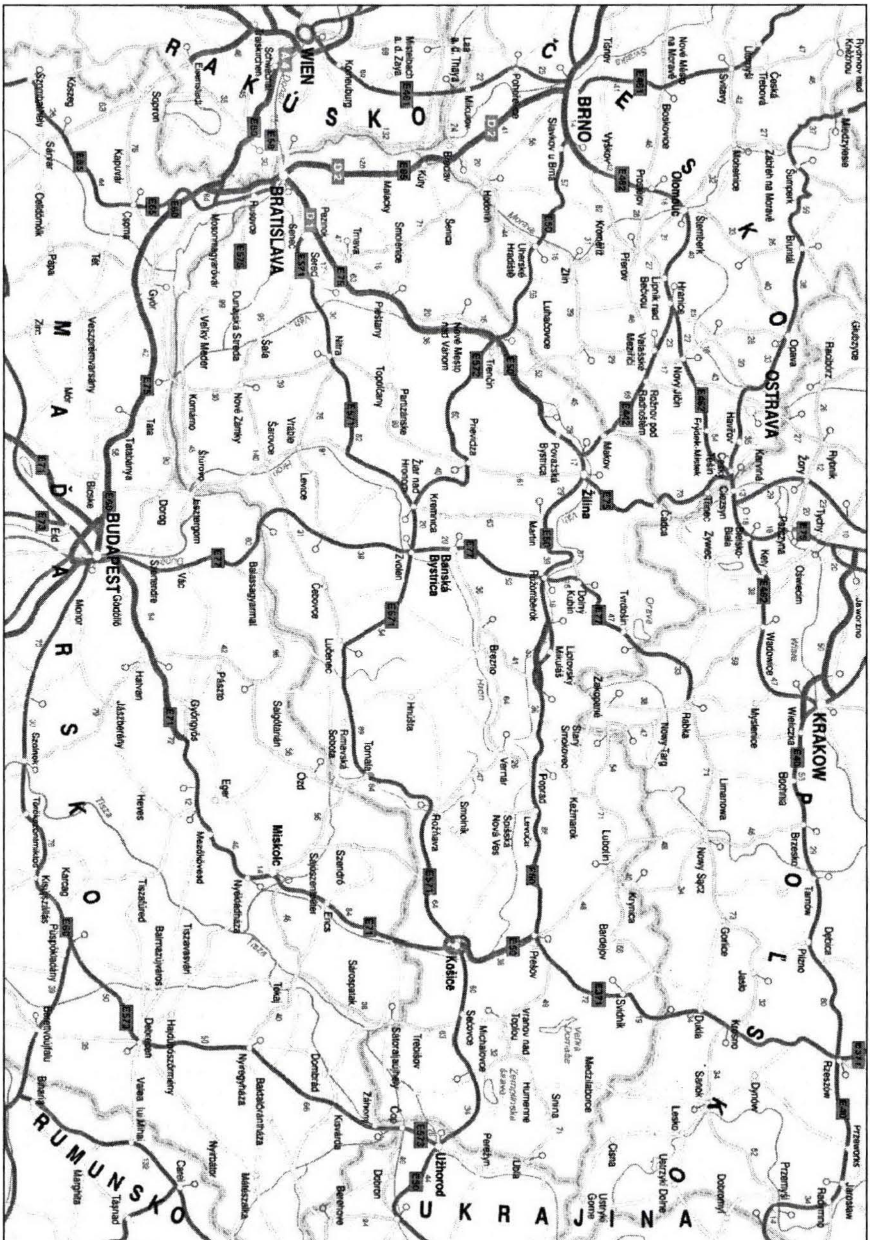
אויף מערב זייט איז געווען א שטאט וואס האט געהייסען נאווע-מעסטא Nove Mesto דער רב פון די שטאט איז געווען הרב אברהם אבא פרידער ז"ל, ער האט געמאכט דארט א מושב זקינים מיטן נאמען "אוהל דוד" פאר אלטע אידן וואס האבן אויך

געדארפט אויסוואנדערן מיין פעטער יעקב גרינפעלד איז אהין געגאנגען, מיין פעטער יהושע העשיל פרענקל, איז אויך געווען דארט אינעם מושב זקינים, מען מוז דערמאנען לטובה פון דעם רב הרב פרידער ז״ל וועלכער האט אונטער זיין שוץ אריינגעלאזט די אלטע אידן און אויך בעלי בתים מיט בחורים וואס האבן זיך אויפגעהאלטן אינעם קליינעם בית המדרש און זיי האבן אויך באקומען צו עסן פון די קאך וואס מען האט געקאכט פאר די אלטע אידן.

מושב זקינים אוהל דוד

ר׳ פרץ פרידמאן הי״ו וועלכער איז געווען אין די שטאט ווען די דייטשן זענען דארט אנגעקומען, זאגט עדות וואס עס האט זיך דארט אפגעשפילט. אט פארציילט ר׳ פרץ: ״די צווייטע טאג סוכות האבן די גארדיסטן צוזאמגענומען אלע אלטע אידן מען האט זיי געפירט צו די שוהל, די שוהל איז געווען באוואכט מיט סאלדאטן און גארדיסטן פון אלע זייטן, אזוי אז עס איז נישט געווען מעגליך צו אנטלויפן פון דארט עס האט געהערשט דארט א גרויס דערביטערניש, מיר האבן זיך געשטארק און אלע צוזאמען האבן מיר געדאוונט מוסף למלך אל חי אפשר דאך וועט אונז געלונגען אפצושרייען די גזירה, נאכמיטאג צייט האבן די סאלדאטן אונז באפוילען זיך אויסצושורה׳ן אויפן גאס, און מיט מאשין געווער באגלייט האבן זיי אונז באפוילן צו גיין, מיר האבן זיך געשלעפט מיט די פעקלעך, אדורך גייענדיג

א מאפע פון סלאוואקיי, מען קען זעהן די אלע שטעט וואס איך האב ארומגעוואנדערט

די גוים פון שטאט. מיר האבן געזעהן ווי די נידערטרעכטיגע גוים לאכן פון אונז, מען האט אונז געפירט צו די באן סטאנציע, מיר האבן נישט געוואסט וואו אהין מען פירט אונז, מיר האבן אזוי געווארט ביז ביינאכט, איין זקן איז נעבעך אויסגעגאנגען דארט אינעם באן סטאנציע, ביינאכט מוצאי ערשטע טעג האט מען אונז אלע ארויפגעלייגט אויף איין באן און מען איז אפגעפארן נישט וואוסענדיג וואו, מיר האבן אנגעהויבן מורא האבן אז מען פירט אונז קיין פוילן צו די טויט לאגער'ן".

צוועלף אזייגער ביינאכט זענען מיר אנגעקומען אין א שטעטל אילאווא Ilava דארט אין דעם שטעטל איז געווען א גרויסע בארומטע תפיסה פאר פארברעכערס. מען האט אונז אריינגעפירט אין א לאנגע צימער מיט שטיינערנע פלאר, און דארט האבן אונז אלע איבערגענעכטיגט, פינף אזייגער פארטאגס איז מען אונז געקומען וועקן מען האט אונז אונטערזוכט און מען האט פון אונז אוועקגענומען אלעס וואס מיר האבן פארמאגט, פון דארט האט מען אונז געפירט צו די זאמל לאגער סערעד, ר' פרץ אליין איז אנטלאפן פון דעם טראנספארט, אבער אלע אנדערע זקינים האט מען נעבעך ביז א וואך אוועקגעפירט קיין אוישוויץ וואו זיי זענען נעבעך אלע אומגעקומען, ובתוכם מיינע צוויי חשוב'ע פעטער'ס, הי"ד.

ווי ליידיג מיהאלאוויץ איז שוין דעמאלטס געווען פון אידן, ווייסן דאך שוין די חשובע ליינערס, אבער עס איז אסאך מער אויסגעלידיגט געווארן נאך די גירוש פון מזרח צו מערב, דעמאלטס איז שוין טאקע נישט געבליבן דארט ממש קיין איין איד.

אלע פליטים האבן געזוכט א דאך איבער'ן קאפ וואו צו קענען זיך פלאצירן מיט די משפחות, די גוים האבן אויך געזוכט צו מאכן געלט פון די שווערע לאגע ביי די אידן און דערפאר האבן די גוים ארויפגעשרויפט די פרייז פון די דירות, א דירה וואס פלעגט געווענדליך קאסטן צוויי הונדערט קראנען האבן די גוים יעצט געבעטן טויזענט קראנען. נאכדעם איז זייער רשעות געגאנגען נאכמער אז זיי האבן באשמיצט די אידן, אין די צייטונגען, אז די פרייזען פון עסן און דירות איז ארויף צוליב די אידן. די סלאוואקאישע רוצחים איז גארנישט בייגעפאלן אז זיי זענען די וואס שרויפן ארויף די פרייזן פאר גארנישט, אבער אין אזא צייט זענען די אידן אין אלעם געווען שולדיג.

מיקאלאש די שטאט פון פליטים

פארשטייט זיך אז מיר האבן אויך געדארפט זוכן וואו צו גיין וואנדערן. באמת וואלט איך געקענט בלייבן אין פרעשוב אזוי ווי ביז יעצט, פארשטעלט אזויווי א גוי, מיין בעל הבית האט מיר טאקע געהייסן אז איך זאל דאס טוען, איך זאל בלייבן א תמיר ונעלם׳ניק אזויווי ביז היינט און איך וועל נישט דארפן אוועק וואנדערן. ער האט אבער יא געמוזט אנטלויפן ווייל יעדער ווייסט אז ער איז א איד און ער קען זיך נישט באהאלטן צווישן די גוים. אבער איך האב דאס נישט געוואלט טוען ווייל איך האב זיך נישט געטרויעט צו בלייבן אליין צווישן אזויפיל גוים, איך האב מורא געהאט אז מען וועט מיר זיכער כאפן, אבער אויב איך וועל זיין צוזאמען מיט נאך אידן וועל איך זיך גרינגער קענען ארויסדרייען, וועט איך וואלט וועט געהאט א גוטע באהעלטעניש וואלט איך וועט געטראבט יא דארט צו בלייבן אבער מיין יעצטיגע באהעלטעניש ביי די גויטע איז געווען זייער ווייט פון א גוטע באהעלטעניש. ארויסגעשטעלט האט זיך אז איך האב טאקע מיט סיעתא דשמיא גוט אפגעשאצט מיין מצב און דערפאר האב איך באשלאסן מיטצוגיין מיט מיין בעל הבית ר׳ בערל פעלדמאן.

באלד נאך פסח האט יעדער אנגעהויבן אוועק צו וואנדערן פון סאלאוואקיי, מיר זענען געגאנגען אויף מערב זייט אבער מער צו מיטל סלאוואקיי צילענדיג אנצוקומען צו די שטאט וואס האט געהייסען סוועטי מיקאלאש ליפטאווסקי, Svaty Mikulas Liptovsky.

אין סוועטי מיקאלאש האבן זיך אויפגעהאלטן אסאך אידן מערסטענס

זענען זיי געווען פוילישע פליטים. מיר האבן זיך צוזאמגעשטעלט מיט איין גרויסע גרופע פון צוועלף מענטשן. די פיר פעלדמאן ברודער׳ס, מענדל פעלדמאן מיט זיין ווייב און בערל, משה ישראל, חיים. יעקב כ״ץ מיט זיין ברודער און זיין שוועסטער, אויך זענען געווען מיט מיר נאך צוויי מאדערנע בחורים, איינער פון די מאדערנע בחורים האט געהייסן יאני, די צוויי בחורים זענען געקומען פון עפעס א שטעטל סעטשעבטע, וואס געפינט זיך נעבן פרעשוב, זיי אלע זענען געווען אנטלאפענע פון די אונגוואר׳ע געטא, זיי האבן זיך אויך צוזאמען געטראפן מיט אונז. עס איז זיי גארנישט גרינג געווען צו אנטלויפן פון די געטא, זיי האבן נאך געדארפט דורכגיין די אונגארישע גרענץ. איך האב מיך די גאנצע צייט צוזאם געהאלטן מיט אט די גרופע.

אין סוועטי מיקאלאש, האב איך אויך ארויסגעדינגען א דירה ביי אן עלטערע גויטע, איך האב ספעציעל געזוכט אן עלטערע גויטע ווייל אזוי האב איך געוואוסט אז איך וועל זיך קענען ארויסדרייען פון ענטפערן אויב זי וועט אמאל פרעגן צופיל קשיות, זי איז נישט געווען אזא שלעבטע גויטע. די אנדערע פון מיין גרופע זענען נישט געשלאפן דארט מיט מיר ווייל זיי האבן געקענט שלאפן און אנדערע פלעצער נישט אזוי באהאלטן ווי איך, איך האב דאך אייביג זיך מער געהיטן פון זיי ווייל איך האב נישט געהאט קיין שום לעגאלע פאפירן.

די דירה געלט פאר די גוי׳טע האב איך באצאלט מיט די געלט וואס איך האבן נאך געהאט פון פרעשוב, ווען עס האט זיך מיר אויסגעלאזט די געלט, האט מיר ר׳ בערל פעלדמאן געגעבן נאך געלט, איר ליינט דאך אליין די אלע זאכן און די ליינער זענען דאך שוין וואס און ווער דער טייערער איד ר׳ בערל איז געווען אבער איך מוז ספעציעל ארויסברענגען די נאבעלע מדות טובות פון ר׳ בערל ברבים, ווייל אסאך מער וויפיל איך קען געדענקען האט ער מיר דעמאלטס געטוען, ער האט מיר זייער שיין און גערן ארויסגעהאלפן די גאנצע צייט ווען מיר זענען ארומגעלאפן אין די פעלדער און וועלדער פון איין שטאט צום צווייטן, מיט אלעם וואס עס האט זיך נאר אויסגעפעלט.

דארט אין שטעטל האט אויך געוואוינט דער רב הרה״ג מאיר גרינבערג ז״ל וועלבער מען האט גערופן מיקאלאש׳ער רב, ער האט אנגעפירט דארט די ארטאדאקסישע קהלה. אין מיקאלאש איז געווען א פלאץ וואו הונדערטער פליטים האבן זיך געקענט אויפגעהאלטן אין די קריג צייטן. דארט האט מען האט נאך געקענט לעבן פארהעלטנמעסיג רואיג, הגה״צ

ר׳ מאיר גרינבערג זצ״ל אב״ד סוועטי מיקאלאש (נאך די מלחמה איז ער געווען רב אין קעזמארק) האט ארויסגעהאלפן אלע פליטים וואס זענען אהין אנגעקומען סיי מיט געלט און סיי מיט עסן, זיין רביצין האט געקאכט עסן פאר די הונדערטער פליטים, האט ער מיט׳ן אויבירשטען׳ס הילף באוויזן צו ראטעוועט הונדערטער אידישע פליטים. אזוי אויך האט ער געשריבן צוויי הונדערט קליינע צעטעליך און ער האט דאס איבערגעגעבן פאר א גוי, דעם גוי האט ער געשיקט מיט די צעטליך אריבער די פוילישע גרענץ, וואס איז נישט ווייט געווען פון מיקאלאש, און ער זאל איבערגעבן א צעטל פאר יעדן איד וואס ער טרעפט נאר אן. אט אזוי האט ער געשריבן אויף די צעטלעך: ״דא אין שטאט מיקאלאש סלאוואקיי (אין די געגענט פון אראווא) וואוינען נאך אסאך אידן במנוחה, איר קענט אייך ראטעווען בעזר ה׳ און ווער עס האט א מעגליכקייט צו גיין צו דעם פלאץ בסטרא און דארט וועט אייך דער גוי קובאצקי פירן ביז די שטאט מיקאלאש ער וועט אייך פארזיכערן אנצוקומען דארטן בשלום בעזהש״י.

אזוי האט ער געטוען זייער אסאך פעולות לטובה צו ראטעווען די פליטים. ער האט זיך ממש איינגעשטעלט זיין לעבן דערפאר ווייל די געזעץ איז געווען אז מען האט נישט געטארט ארייננעמען אין שטוב קיין פליטים. די פירערס פון שטאט האבן אים געסטראשעט אז זיי גייען אויסזאגן וואס ער טוט, פאר אזא פארברעכן האט געדרויעט תפיסה, אבער ער האט בכלל נישט פארלוירן זיין בטחון נאר ער איז אנגעגאנגען מיט זיין עבודת הקודש מיט געוואלדיגע מסירת נפש. אויך האט ער אונטערגעקויפט די שטאטישע פאליציי, אזוי האט ער געקענט ערלעדיגן מיט זיי אז ווען זיי טרעפן א איד אין א שטעטל ארום מיקאלאש זאל מען אים אנווייזן צו קומען קיין מיקאלאש און זיי זאלן אויך באגלייטן דעם איד ביז מיקאלאש.

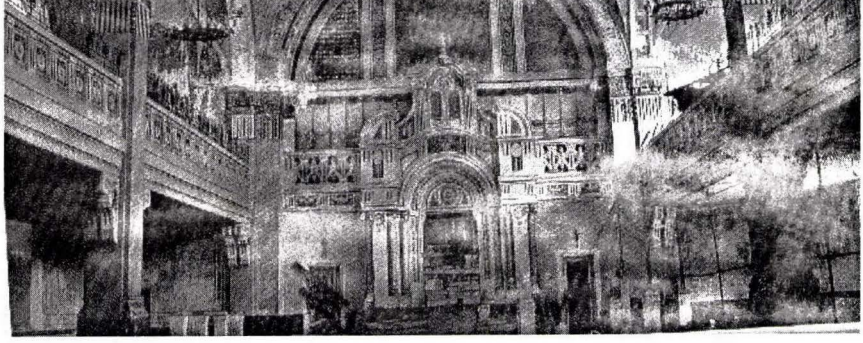
קעזמארק׳ער רב זצ״ל

איך דארף אויך דערמאנען לטובה די נגידים וואס האבן ארויסגעהאלפן פאר די פליטים, ל. ראזענצווייג מיט ר׳ מרדכי מאשקאוויטש, און די צוויי האס ברודערס וואס זענען געווען עשירים, זיי האבן צוגעשטעלט אלע

פינאנציעלע שטיצע פאר די פליטים, זיי זענען געווען די וואס ארויסגעהאלפן דעם מיקאלאשער רב, ר׳ מאיר, מיט זיינע גרויסע פעולות אין הצלת ישראל. אויך ווען מען האט נאכאמאל ארעסטירט הרב פרידער אין יאר תש״ג האבן די צוויי האס ברודער׳ס געשתדל׳ט אז מען זאל אים ארויסלאזען.

אין דעם רב׳ס ביהמ״ד האבן מיר א יעדן טאג געדאווענט, אנפאנג איז די גאנצע קהלה געווען פרום ארטאדאקסיש, אבער שפעטער איז שוין א טייל פון די קהילה געווארן קאנסערוועטיוו האבן זיך די ערליכע אפגעטיילט. ר׳ מאיר האט אויך געהאט נאך די מלחמה דעם ביהמ״ד פון די אגודה אין בארא פארק. ער איז געווען א זון פון הגה״צ ר׳ שמחה נתן הי״ד, וואס איז געווען א זון פון הגה״צ ר׳ אברהם זצ״ל, ר׳ שמחה מיט נאך 40 אנדערע אידן וואס זענען געווען באהאלטן אין קעזמארק, זענען נעבעך געבאפט געווארן אום ראש השנה דורך די פאלקס דייטשן וואס אסאך פון זיי האבן געוואוינט אין דעם געגענט, (דייטשע פאטריאטן האט מען גערופען פאלקס דייטשן) זיי האבן איבערגעגעבן די אידן פאר די פארשאלטענע דייטשן, מען האט זיי געזומען צום גרעניץ, למספרם September 22, 1944 האט מען נעבעך אלע אויסגעשאסן.

מיר האבן געלויבט דעם באשעפער אז קיינער שטערט אונז נישט, מען האט נישט אויפגעזיכט קיין תמיר ונעלם׳ניקעס, מיר האבן זיך געקענט דארט אויפהאלטן רואיגערהייט. ר׳ בערל פעלדמאן, מיין בעל הבית פון פרעשוב, האט ווייטער אנגעפאנגען צו האנדלען מיט ווין, ער האט געקויפט

די שטאט-קווא שול אין סווטעי-מיקאלאש נאכ׳ן קריג, אין די שול הויף האבן מיר פאברענגט

און פארקויפט, אביסל האט ער אויך אליינס געמאכט און איך האב אים אויך אביסל ארויסגעהאלפן מיט זיינע געשעפטן, ער האט ארויסגעדונגען א קעלער ביי א גויטע און פון דארט האט ער אנגעפירט זיין נייע פאבריק.

אין מיקאלאש זענען זיך אויך צוזאמגעקומען אסאך אנדערע אידישע פליטים דורך די העפטיגע שתדלנות פון דעם מיקאלאשער רב. די אידן פלעגן זיך צוזאמקומען א יעדן טאג אין די שול הויף (פון די קאנסערוועטיווע קהלה) און דארט איז מען צוזאמען געווען א חלק פונעם טאג. (איך וויל דא דערמאנען די פליטים וואס זענען דארט געווען צוזאמען מיט מיר ר' מרדכי העניג ע"ה פון ברוקלין, הגה"צ ר' אלתר יצחק אייזיק ווייסבערגער זצ"ל טורקער רב, ער פלעגט צו זאגן דרשות ביי מיקאלאש'ער רב אין בית המדרש). אויך האב איך געטראפן איגן ראטה הי"ד מיט אים האב איך געארבעט אין מיליטער און צום סוף איז ער איז נעבעך גע'הרג'עט געווארן אין די שלאכטן, מען האט אים באערדיגט כדת וכדין, אין באנצקא ביסטריצא. אויך איז דארט געווען א איד וואס איז געווען א שוחט אין פוילן. דארט האט זיך אויך אויפגעהאלטן ר' שלמה זלמן הערשקאוויטש ז"ל מיט זיין זון משה דוד, פון מיהאלאוויץ זיי האבן אסאך געטוען דארט אין די דערפלעך צו ראטעווען אידן, זיי האבן ב"ה איבערגעלעבט די קריג. דארט איז טאקע געווען גאנץ רואיג אבער נאך אלעם האבן מיר נישט געווואוסט וואס די אנדערע טאג קען ברענגען מיט זיך און מיר האבן געלעבט מיט א אינערליכע זארג וואס מען האט פרובירט אוועקצושטיפן ווי ווייט מען קען נאר...

טורקא רב זצ"ל ביי א שמחה

ווי איך וועל שפעטער שילדערן האט זיך געשפירט אין יענע צייט אין די לופטן אן אויפשטאנד א קעגן דעם דייטשן פאלק, די לופט העכער סאלאוואקיי איז נישט געווען רואיג און לויטער,

ביי פארשידענע גרופעס האבן זיך געוועבט פולע פלענער אפצושלאגן דעם דייטש. די לופט וואס האט זיך געשאפן אין דעם ארום האט מיר אסאך געהאלפן צו שטעלן א טריט ווייטער ווייל ווי אויבן דערמאנט האב איך נישט געהאט ביי מיר קיין לעגאלע פאפירן. מיינע פאלטשע פאפירן האבן נישט געהאט קיין בילד, איך האב געפילט אז יעצט איז דא א שעת הכושר זיך צו מאכן א בילד אויפן פאלשן פאפיר אז איך זאל זיך דערמיט קענען אונדענטיפיצירן, איך מיט נאך אנדערע פליטים אין מיין מצב זענען צוזאמען געגאנגען צו די באהערדע צו ערלעדיגן די בילדער, די באהערדע האבן נישט געמאכט קיין פראבלעמען צו זיגלען די פאפירן.

די זארג אז מען וועט ברויכן אנטלויפן פון מיקאלאש האט צוגעברענגט אז מיר האבן געזוכט אנצוגרייטן א פלאץ ווי מיר וועלן זיך קענען באהאלטן אויב עס וועט אויספעלן. אין איינע פון די וואכן, האב איך זיך מיט נאך פינף זעקס פוילישע בחורים ארויסגעלאזט צום וואלד, מיר זענען געווען גרייט צו זוכען א גוטע פלאץ און דארטן בויען א זיכערע באהעלטעניש על כל צרה שלא תבא, צופרי האבן מיר זיך ארויסגעלאזט אויף אונזער מיסיע. מיר האבן מיטגענומען מיט אונז העק און אלע כלים צוצושטעלן דאס פלאץ. מיר האבן זיך זייער דערשראקן צו הערן א גערודער קומען פונדערווייטענס אבער דערנאך האבן מיר געזעהן אז דאס איז אויף איינע פון די בערג ארום אונז ווי א פאסטעך גייט זיך רואיג מיט זיין סטאדע שאף און מיר האבן אפגעאטעמט. מיר האבן ווייטער ארומגעזוכט וואו צו בויען דאס באהעלטעניש, אזוי האבן מיר זיך ארומגעדרייט א גאנצן טאג זוכענדיג א פאסיגע פלאץ פאר אונזער באהעלטעניש. אזוי זוכענדיג האבן מיר באמערקט דעם שומר פונעם וואלד וויאזוי ער גייט מיט זיין געווער, מיר האבן זיך נישט געזוכט קיין איבריגע צרות און מיר האבן זיך גוט באהאלטן פון זיינע אויגן, ב"ה אז ער האט אונז טאקע נישט באמערקט. וועז די נאכט האט אנגעהויבן אויסצושפרייטן זיינע פליגלן און האבן מיר נאך אלץ נישט געטראפן קיין ריכטיגע פלאץ, האבן מיר זיך צוריקגעקערט מיט גארנישט.

מיר האבן זיך אויפגעהאלטן אין מיקאלאש ביז אנפאנג חודש אלול למספרם אינמיטען Sep, עס איז אויסגעקומען אביסל מער ווי דריי חדשים, איין טאג הערן מיר געפערליכע שיסעריין מיר האבן זיך זייער דערשראקן וואס גייט דא פאר? פלוצלונג זעהן מיר ווי עס קומען צו גיין א באנדע אידישע פארטיזאנער, יענקל דייטש פון גיראלטוויץ איז אויך געווען צווישן זיי, זיי זענען ארויסגעלאפן אין א האטעל ווי די דייטשן האבן זיך אויפגעהאלטן און

זיי אלע אויסגעשאסן. איך האב מיר אבער שטענדיג געהיט נישט צו ווערן אריינגעשלעפט מיט די פארטיזאנער.

דעמאלטס איז נאר געווען דער אנהוייב פון די באקאנטע ׳סלאוואק׳אישע אויפשטאנד׳, אין די ווייטערדיגע קאפיטלעך וועל איך שילדערן וויאזוי דער אויפשטאנד איז צושטאנד געקומען.

צוגרייטונג צום אויפשטאנד

אין סלאוואקיי האבן אייביג געוואוינט טשעכישע בירגער וואס האבן קיינמאל נישט ליב געהאט דעם קעניג טיסא מיט זיין נייע רעגורינג און נאכדערצו ווען ער האט זיך אזוי צוגעשטעלט צום דייטש ימ״ש זענען זיי געווען אומצופרידן אז דער דייטש האט די לעצטע ווארט אין סאלאוואקיי, זיי זענען געווען שטארקע שטיצער פון די פריעדיגע פרעזידענט בענעש, אויך האבן זיך צוגעשטעלט צו זיי הויך ראנגיקע סלאוואק׳אישע גענירעלער, וואס האבן שוין געזען אז דייטשלאנד גייט נישט ארויסגיין פון די קריג א זיגער, האבן זיי ענדערש געוואלט זיין אויף די געווינער׳ס זייט, האבן זיי זיך אויך צוגעשטעלט צו די גרופע, אויך די סאוויטישע פארטיי (ווי דערמאנט אויבן) מיט נאך סלאוואק׳אישע פארטייען וואס אלע צוזאמען האבן זיי געפלאנט א מעבטיגע רעוואלאציע, זיי האבן זיך צוזאמגענומען אויף איין אומלעגאלע פארטיי וואס האט געהייסען ״סלאוואק נאצינאל קאנסיל״ Uprising council Slovak national.

קודם האבן זיי ארום געווארפן ליפטלן א קעגן די רעגירונג און האט זיך צוזאמגעשטעלט די אויפשטאנד גערופעס. די גאנצע גרופע האט געהאט איין ציל אראפצווארפן טיסא, אבער וואס עס וועט זיין נאכ׳ן אויפשטאנד האט יעדע פארטיי געהאט אן אנדערע ציל, דא האבן זיי שוין געהאט צוטיילטע מיינונגען איבער ווער עס וועט פירן ווייטער, במילא האט זיך די אויפשטאנד אפגעשטופט.

עס האבן זיך אויך צוגעשטעלט צו זיי די טשעכישע סאלדאטן פון די קאפאטראס געגענט וואס זיי זענען יעצט געווען אין געפענגעניש ביי די

רוסן, די רוסן האבן זיי געפאנגען ווען זיי האבן נאך געקעמפט צוזאמען מיט די דייטשן קעגן טשעכיי, אבער ווי איידער צו זיין אין געפעגעניש האבן זיי ארגאנזירט א בריגאדע, די רוסן האבן זיך געפרייט אז זיי גייען קעמפען קעגן די דייטשן, א יעדע אזא בריגאדע איז באשטאנען פון טויזענט צו צוויי טויזענט מענטשן, עס זענען געווען דארט גוים און להבדיל אויך אידן.

אלע האבן געווארט אויף א גוטע געלעגנהייט ווען די צייט ווען זיין רייף דאס אויסצופירען, און מען ווען איבערנעמן די רעגירונג און ארויסווארפן דעם דייטש ער זאל מער נישט געווען אין סאלאוואקיי.

דארט אין מערב סלאוואקיי, ווו מיר זענען געווען, זענען די פארטיזאנער געווען די פולשטענדיגע בעלי בתים, אפילו די סלאוואק׳אישע רעגירונג האט נישט געהאט די נויטיגע כוחות זיי איינצושטילן און יעדער האט געציטערט פאר זיי, דער סאלאוואקישער פירער, טיסא האט געזען אז די פארטיזאנער וועלן אים אינגאנצן אראפווארפן פון זיין מאכט האט ער שנעל זיך געוואנדן נאך הילף ביי דעם רשע היטלער, אז ער זאל צוקלאפן די פארטיזאנער, דער הויפט געניראל פון די סאלאוואקישע מיליטער, טשאטלאס, האט אויך שטרענג געווארענט די פארטיזאנער דורך די ראדיא כוואליעס, אז אויב זיי וועלן נישט איינשטילען וועט ער רופן די דייטשן, אנשאטאט צו פארמינערן די געוואלדטאטן פון די פארטיזאנער האט דאס צוגעברענגט אז די פארטיזאנער האבן זיך נאכמער ארגענזירט און זיי האבן זיך גוט צוגעגרייט אפצושלאגן דעם שונא.

די פארטיזאנער אין די טאטרא וועלדער

די אויפשטאנד הייבט זיך אן

י׳ אלול, למספרם Aug 29, 1944 האט דאס טאקע פאסירט. די דייטשן זענען אריינגעקומען מער טיפער אין מערב סלאוואקיי ביז אין די בערג אריין, צו צוקלאפן די פארטיזאנער, נישט וועלנדיג ווארטן אז זיי זאלן ווערן בעל הבית אויף נאך שטעטלעך, זענען די דייטשן געקומען זיי לערנען דרך ארץ.

יעצט זענען די פארטיזאנער, מיט די הילף פון די אנדערע אנגעווייטאגטע גרופעס, געווען געצווינגען צו מאכן די געפלאנטע אויפשטאנד קעגן טיסא׳ס רעגורינג און אראפווארפן די האלינקא פארטיי פון איר גרויזאמע כח. אין אנדערע ווערטער האט דאס געמיינט צו דערקלערן אן אפענע קריג אקעגן די דייטשן. און עס איז געקומען א באפעל פון זייערע הויפטן, אז מען זאל שוין אנפאנגען די געפלאנטע אויפשטאנד.

די אויפשטאנד איז פארגעקומען אויף מערב זייט פון סלאוואקיי ווי עס זענען דא די הויכע בערג פון סלאוואקיי, דאס איז אויסגעקומען ממש אין די געגנט וואו מיר האבן זיך אויפגעהאלטן. די אויפשטענדלער האבן געוצט די שטאט באנצקא ביסטריצא Banska Bystrica פאר זייער הויפט באזע, דארט האבן זיי אנגעפירט אלע זייער אקטיוויטעטן פאר די הצלחה פון דעם אויפשטאנד. זיי האבן אויך אנגעפירט מיט א ראדיא סטאנציע לטובת די אויפשטענדלער, אויך האבן זיי ארויסגעגעבן א צייטונג. דאס מיליטער איז געווען צוזאמנגעשטעלט פון פארשידענע, אויפגעברויזטע מענטשן וואס האבן זיך גרופירט צו קעמפן אקעגן די דייטשן. די אלע גרופעס צוזאמען

האבן באוויזן צו ארגענעזירן א מעכטיגע ארמיי פון טויזענטער סאלדאטן, פארטיזאנער, און אויך פון פוילן זענען געקומען פוילישע פארטיזאנער, און אויך ציווילע מענטשן. אריינגערעכנט ציווילע אידן וואס האבן זיך גערעטעוועט פון די לאגערן און זיי האבן געוואוסט וואס עס מיינט אויב די דייטשן נעמען איבער די מאכט. די אידן האבן מיט שמחה ארויסגעהאלפן די פארטיזאנער, אזוי האבן זיי געוואלט אביסל פילן א שטיקל נקמה אין דעם דייטש.

דער אויפשטאנד איז געווען גאר גוט ארגאנעזירט, די רוסן וועלכע זענען שוין דעמאלטס געווען טיף אינעם קריג צו צוקלאפן דעם דייטש האבן געהאט אן אינטערסע אינעם אויפשטאנד, דערפאר האבן זיי ארויסגעהאלפן די אויפשטענדלער מיט וואס מען האט נאר געברויכט. זיי האבן געגעבן אסאך געווער זיך צו שלאגן אקעגן דעם דייטש. פון ענגלאנד איז אויך געקומען הילף פאר דעם אויפשטאנד און סיי די רוסן און סיי די ענגלענדער האבן אראפגעלאזט פון די לופט געשולטע סאלדאטן אין באנסקא ביסטריצא וועלכע זאלן העלפן די אויפשטענדלער. צווישן די סאלדאטן זענען אויך געווען אידישע סאלדאטן וועלכע זענען געקומען פון אונגוואר.

עס איז געווען זייער אן אויסגערעכטע שריט און גוט דורך געטראכט. זייער פלאן איז געווען, אז אזויווי די רוסישע מיליטער אויף מזרח זייט פון סאלאוואקיי, איז שוין געווען נעבן די סלאוואק׳אישע גרענץ, האבן די פארטיזאנער זיך געוואלט צוזאמשטעלן מיט די רוסן. די ציל וואו אהין זיי האבן געצילט קומט אויס אין מזרח סלאוואקיי, ארונטער די געבירג געגענט, זיי האבן געוואלט אדורך ברעכן דעם דייטשן פראנט און אזוי וועלן די רוסן זיך צוזאמשטעלן צום סלאוואק׳אישע אויפשטאנד.

גלייך ביים אנפאנג פונעם אויפשטאנד האבן די אויפשטענדלער זייער מצליח געווען, זיי האבן באזיגט די דייטשן אויף זייער אסאך טארעטאריע און זייער אסאך שטעטלעך זענען געפאלן אונטער זייערע הענט. טייל מאל האב איך אפילו מיטגעהאלטן מיט מיינע אויגן, די ארבעט פון די פארטיזאנער און זייערע נצחון אינעם דייטש. עס איז דורך די אויפשטאנד ארויסגעקומען א גרויסע ישועה פאר די וועלכע זענען געווען אין לאגער אין סערעד, ווייל די סאלדאטן וואס האבן געהיט אויפן לאגער האבן זיך צוגעשטעלט צו די פארטיזאנער האבן זיי געעפענט די טויערן און אסאך אידן זענען דעמאלטס אנטלאפן פון סערעד, דערנאך האבן זיך די אידן אויך צוגעשטעלט צו די

פארטיזאנער.

די דייטשן האבן אין אנפאנג געמיינט אז די אויפשטאנד איז א שוואבע און אומארגענעזירט, זיי האבן נישט געציטערט פאר דעם און דאס איז נישט געווען א גרויסע פראבלעם פאר זיי, ווייל זיי האבן געמיינט אז אין א פאר טעג וועלן זיי עס ענצליך דערשטיקן. אבער די אלע סאלדאטן פון אלע סארטן אפטיילונגען זענען געווען אסאך שטערקער פון וואס די דייטשן האבן אפגעשאצט.

וועו די פארטיזאנער זענען מיט יעדן טאג געגאנגען אויף פאראויס האבן די דייטשן אנגעהויבן צו זענען אז עס טויג נישט דער מצב, זיי מוזן עפעס טוען זיך צו ראטעוועו. זענען זיי געגאנגען און זיי האבן געטוישט דעם הויפט קאמאנדיר פון די דייטשע מיליטער, גאטלאב בערגער Gottlob Berger צו א נייעם קאמאנדיר, הערמאן האפעל Hermann Hoefle.

דער אפיציר פון די דייטשן, הערמאן אפעל מיט זיין מיליטער האבן זיך שטארק ארגאנעזירט אראפציר פון די געבירג, דארט ווי די פארטיזאנער זענען געווען, אזוי האבן די דייטשן זיך געשטארק אויף די אויפשטענדלער און זיי האבן אנגעפאנגען נאך צו יאגן די פארטיזאנער אין די מערב בערג אריין.

נאך א בילד פון די פארטיזאנער אין די טאטרא וועלדער

אלע אידן וואס זענען ביז דאן געווען באהאלטן אין די קליינע שטעטלעך אין דערפלעך אויף די בערג, האבן נישט געוואלט אריינפאלן אין די הענט פון די דייטשן זענען זיי אויך אריינגעלאפן טיפער אין די בערג צו מערב זייט סאלאוואקיי, אזויווי די אויפשטענלער אליין האבן געמוזט טוען און אזוי האבן זיך די אידן דערווייטערט פון די דייטשן. מיר האבן טאקע מיטגעהאלטן די אלע וואנדערונגען פון די אידן וואס זענען אנטלאפן פון די שטעטלעך ווי די דייטשן זענען שוין אנגעקומען.

עס איז אויך אינטערעסאנט אז ווען יעדער האט זיך שוין געפרייט צוליב דעם אויפשטאנד, אז ענדליך ווערט מען פטור ווערן פון די דייטשע רשעים, האט אונז ר' מאיר, דער מיקאלאש'ער רב, געזאגט "עס איז נאך נישט דא וואס זיך צו פרייען, עס איז נאר א צייטווייליגע שמחה..."

קעזמארק'ער רב ביי א שמחה בבית אב"ד טורקא

קאפיטל מ״ב

געראטעוועט אין די לעצטע מינוט

אזוי ווי מיר האבן געזען אז די דייטשן ריקען זיך נענטער און נענטער צו אונז, האבן מיר אויך געמוזט ווייטער אוועק וואנדערן, מיר האבן צוזאם געפאקט די עטליכע פעקלעך, וויפיל מיר האבן געהאט דארטן, מיר האבן מיטגענומען אביסל עסן פאר די לאנגע, אומגעפלאנטע וועג און ויסעו, מען גייט, אבער וואו גייט מען? מיר האבן געוואלט גיין ווי מער טיפער אויף די בערג ווייל דארט האבן די אויפשטענדלער נאך געהאט קאנטראל און פארשטייט זיך ווי ווייטער צו אנטלויפן פון די דייטשן. מיר האבן געצילט אנצוקומען צו די שטאט באנצקא ביסטריצא Banska Bystrica וואס איז נאך טיפער אין די בערג. די שטאט איז געווען א גרויסע שטאט און דארט איז ווי דערמאנט געווען די הויפט באזע פון די אויפשטענדלער.

דער איבריגער עולם פון די שטאט האבן זיך נישט אזוי געאיילט צו אנטלויפן. אבער מיר האבן אבער נישט געוואלט ווארטן אויף די לעצטע מינוט ווען מען וועט שוין מוזן לויפן אין אייליניש האבן מיר באשלאסן שוין צו גיין. און דאס איז געווען אנהייב וואך. ארויסגעשטעלט האט זיך אז סוף וואך דאנערשטאג ביינאכט ווען מיר זענען שוין לאנג נישט דארט געווען האט טורק׳ער רב געהאלטן א ריזיגע דרשה אין ביהמ״ד. ער האט געווארנט דעם עולם אז ווען עס קומט די צייט צו אנטלויפן זאל מען נאר אריינלויפן גלייך צו די נידריגע ״טאטרא״ וועלדער וואס די בערג און וועלדער זענען ממש לעבן מיקאלאש, מען זאל זיך דארט מאכן באהעלטענישן וואו מ׳זאל זיך קענען אויפהאלטן א לענגערע צייט. מען זאל נישט גיין אויף קיין באנען

אדער זוכן צו גיין אין אנדערע שטעט דורך די געהעריגע וועגן. ווייל אויף די וועגן קען דער דייטש גרינגער פארניכטן וועמען זיי וועלן נאר טרעפן. ווי דערמאנט האבן מיר נישט געוואוסט פון דעם נישט צו גיין מיטן באן און מיר האבן טאקע געמאכט א פלאן צו פארן מיטן באן ביז די שטאט באנצקא ביסטריצא.

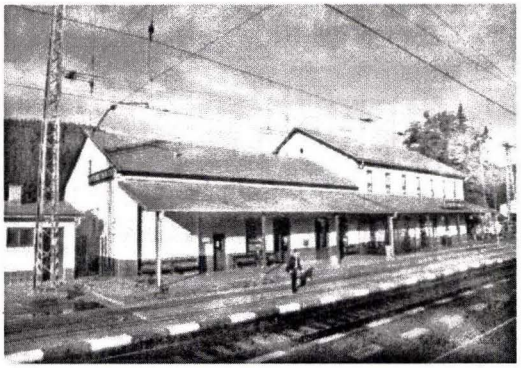
מען האט נאך דעמאלטס געקענט פארן מיט די באן, מיר זענען געגאנגען צו די באן סטאנציע, דארט האבן מיר געקויפט בילעטן, צו פארן ארויפציר צו מערב סלאוואקיי, ביז די לעצטע באן סטאנציע וואס די באן איז נאך געפארן אין די מלחמה אומשטענדן. מיר זענען אנגעקומען אין א שטאט וואס הייסט אין סלאוואקיש, ראזשענבעראק Ruzomberok (אויף דייטש הייסט דאס ראזענבערג) עס איז געווען א גרויסע שטאט. געווענליך ווען מען פלעגט אראפקומען פון א באן, איז מען נאך פארבליבן עטליכע שעה ביי די באן סטאנציע ביז מען איז געגאנגען אדער געפארן ווייטער. מיר ווייסן נישט פארוואס אבער א אינערליכע קול האט אונז געשטיפט אז מיר האבן זיך גארנישט פארזוימט אין די באן סטאנציע, מיר זענען באלד אריין אין שטאט אן זיך אפריען קיין מינוט דארטן.

שוין זייענדיג אין שטאט הערן מיר פליצלונג א שרקליכע מהומה פון פליענדיגע באמבעס וואס פליען ממש אין אונזער געגנט, מיר האבן זיך זייער דערשראקן, דערנאך האבן מיר געהערט אז דאס איז געווען ביי די באן סטאנציע! מיר האבן געזען די פונקטליכע השגחה פון הקב"ה אז ער האט אונז גאראטעוועט פון יענעם פלאץ, מיר זענען געוואויר געווארן אז מיר זענען דארט גאראטעוועט געווארן פון א זיכערע טויט, די נס איז געווען אויסטערליש אז פונקט יעצט זענען מיר אוועק געגאנגען פון וואו די באמבעס זענען געפאלן.

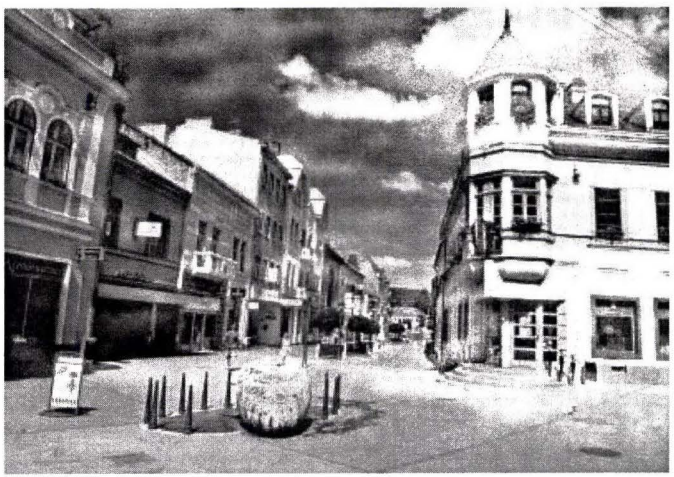
די נידריגע טאטרא וועלדער ווי די אידען האבן זיך אויסבאהאלטן

די באמבעס זענען געווען פון דייטשע עראפלאנען וואס זענען געקומען צו באמבאדירן די אויפשטענדלער, זייערע שונאים, ביי די באן סטאנציע. ליידער זענען אסאך אידן וואס זענען נאך געווען ביי די באן סטאנציע דארט אומגעקומען פון די דייטשע באמבעס, איך האב געקענט די אידן ווייל איך בין געווען מיט זיי אין סוועטי מיקלאש. דארט איז געווען א בעקער, אידן פון הומניא, משפחת שרייבער.

די באן סטאנציע אין ראזשענבעראק

השי"ת ברוב רחמיו וחסדיו האט מיר ווידער געווינען זיינע גרויסע חסדים אין האט מיר געשאנקען דאס לעבן נאך די שוידערליכע אטאקע ביים באן סטאנציע.

די שטאט ראזשענבעראק

מען דארף ווייטער וואנדערן

נישט קענענדיג אויפהערן צו דאנקן דעם רבוש"ע פאר זיינע געוואלדיגע חסדים, זענען מיר אריין אין די שטאט, מיר האבן זיך געוואנדן צו די געשעפטן צו קויפן עפעס צו עסן צו שטילן אונזער הונגער, אין די שטאט איז קיין אידן נישט געווען צו טרעפן, חוץ די אידן וואס האבן ארום געוואנדערט אזויווי אונז.

אין שטאט זענען מיר שוין פונקטליכער געוואויר געווארן אז דא אין ראשענבעראג, איז טאקע די לעצטע באן סטאנציע פאר מענטשן, אבער פראכט באנען (וואס טראגן סחורה אדער קוילן) פארן נאך יא אריין טיפער אין די בערג, זעט אויס אז ווייל עס איז געווען מלחמה צייט זענען די געווענליכע באנען, פאר רייזענדע מענטשן, נישט געפארן ווייטער פון דעם שטאט.

מיר האבן זיך אינטרעסירט פון וואו עס פארן ארויס די פראכט באנען, און אויב עס פארט נאך, מיר זענען גלייך אהין געגאנגען און געקויפט בילעטן און טאקע געבאפט די לאסט באן טיפער אריין אין די וועלדער.

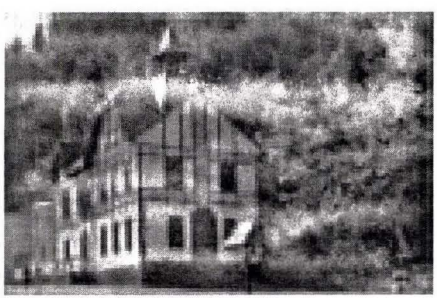
די באן האט אונז געטראגן נאך 24 קילאמעטער ביז עס האט זיך אפגעשטעלט ביי א קור ארט אין די וועלדער, די האטעל וואס איז דארט געווען הייסט קאריטניצא Korytnica דארט אין דעם האטעל איז פארגעקומען מיט יארן פארדעם אן אסיפת הרבנים וועגן חיזוק הדת, און די רבנים פון גאנץ סלאוואקיי האבן זיך דארט באטייליגט.

ביז די שטאט באנצקא ביסטריצא ווי מיר האבן געצילט אנצוקומען, האבן מיר נאך געהאט צו גיין א 30 קילאמעטער. אבער די באן האט זיך דארט אפגעשטעלט און עס איז נישט געפארן ווייטער.

מיר האבן נישט געהאט קיין ברירה און מיר האבן געמוזט אנפאנגען צו גיין צופיס אין די וועלדער, איינער פון אונזער גרופע, פון די מאדערנע בחורים האט געהאט א קאמפאס, (מען קען זען וואו עס איז מזרח, מערב, צפון, דרום), וואס אן דעם וואלט מען נישט געוואוסט וואו צו גיין, אין אזעלכע גרויסע וועלדער צוזאמען מיט די שרעק פון די ווילדע חיות.

אונזער רייזע האט זיך אנגעהויבן, מען איז געגאנגען אין די וועלדער א גאנצן טאג, ווען אונזער ערשטע נאכט איז צוגעפאלן זענען מיר געשלאפן אינעם וואלד, דער שומר ישראל האט אונז געהיט פון אלעם בייזן און די נאכט איז אדורך בשלום. געלויבט דער באשעפער אז א חלק וועג אינעם וואלד, איז געווען אנגעצייכענט וואו צו גיין ווייל דאס פלאץ וואס מיר זענען געווען, איז באנוצט געווארן זומער צייט דורך די טוריסטן צו קריכן אויף די הויכע בערג און אויך צו שפאצירן אין די וועלדער. נאכן גיין א וועג פון א טאג זענען מיר אנגעקומען אין א קליין שטעטל. דער הויפט פון די שטעטל איז נישט געווען אזא שלעכטער, ער האט אונז געגעבן א פלאץ וואו צו שלאפן, דארט זענען מיר געוואויר געווארן אביסל מער פוקנטליך ווי מיר געפונען זיך. מיר האבן געדאנקט השי"ת אז מען האט טאקע נישט געבלאנדזשעט אין וואלד און מיר זענען אויפן וועג קיין באנסקא ביסטריצא.

ווען עס איז געווארן צופרי זענען מיר ווייטער געגאנגען, מיר זענען שפעטער אנגעקומען צו א דארף וואס הייסט מאטיטשקי, עס איז נישט געווען ווייט פון באנצקא ביסטריצא, מיר זענען אנגעקומען צו א גויטע וואס האט אונז אריינגענומען אין איר דירה פאר איין נאכט, מיר האבן געזען אז דאס וועט זיין פאר אונז א גוטע פלאץ האבן מיר אפגעמאכט צו בלייבן ביז-דערווייל אין די שטאט.

די האטעל אין קאריטניצא

צופרי האבן מיר געפרעגט די גויטע צו מיר קענען זיך אויפהאלטן ביי איר פאר נאך א שטיקל צייט.

ענטפערט זי אונז, "איך וועל גיין צום גלח פון שטעטל און אנפרעגן אויב איך מעג ענק האלטן דא", זי איז טאקע געגאנגען צום גלח און דער גלח האט איר געזאגט אז זי קען אונז האלטן.

דאס איז אויך געווען עקסטערע חסדים פון אויבירשטן אז דער גלח האב געגעבן רשות פאר די גויטע אונז צו האלטן.

ראש השנה אין מאטיטשקי

אין די קליינע שטעטעלעך ווי מיר זענען אנגעקומען, האב איך זיך שוין יא באנוצט מיט מיינע פאלטשע שריפטן וואס איך האב באקומען אין פרעשוב, און עס האט ב"ה געגוצט איבעראל.

דארט אין שטאט האט מען אונז געגומען צו ארבעטן פאר די פארטיזאנער, א פאר שעה אין טאג האט מען געדארפט פאקן די געווער פאר זיי, עס איז נישט געווען קיין שווערע ארבעט, די פארטיזאנער האבן נישט געזוכט צו טשעפענען די אידן. זיי האבן נאר געגוצט די אידן ווייל זיי האבן געוואלט קענען פאבראצירן זייערע געווער אויף ווען זיי וועלן דאס ברויכן צו נוצן.

מיר זענען געבליבן אביסל צייט דארט אין מאטיטשקי, מיר האבן באצאלט פאר די גויטע די דירה געלט און מיר זענען דארט געשלאפן. וועגן עסן איז אויך נישט געווען קיין פראבלעם ווייל אין אונזער גרופע איז געווען צוויי פרויען וואס זיי האבן געקאכט צו עסן פאר די גאנצע גרופע. קיין כשר'ע פלייש איז טאקע נישט געווען אבער זיי האבן געקאכט אנדערע זאכן. מען האט געקענט אינעם דארף קויפן ברויט, אויך האבן מיר שוין געטראפן דארט מיהאלאוויץ'ע אידן וואס זענען אהין אנטלאפן פון די אנדערע זייט בערג און נאך אנדערע אידן. מיר האבן דארט געטראפן אן עלטערע איד ר' חיים הערש קליין מיט זיין משפחה. אויך האבן מיר געטראפן ר' שמואל בערקאוויטש מיט זיין ברודער ר' חיים הערש מיט נאך צוויי שוועסטער און זייער מאמע אשת ר' יעקב וואס ער האט אויך מיטגעהאלטן פון אנפאנג די וואנדערונגען אבער אינמיטען די וועגן איז ער ליידער נישט געזונט געווארן

און ער איז געווען אין שפיטאל אין די שטאט סוועטי מארטי.

די צייט האט זיך צוביסלעך גענומען רוקן נענטער צו דעם יו"ט ראש השנה. מען האט אנגעהויבן צו טראכן פון וואו וועלן מיר קענען האבן א שופר, אבער אין מאטיטשקי האבן מיר קיין שופר נישט געקענט באקומען, וואס טוט מען? מיר האבן באשלאסן אז אזויווי עס פארט א באס קיין באנצקא ביסטריצא צוויי מאל א טאג, און מען האט נאך פארבינדונגען מיט באנצקא ביסטריצא, וועלן מיר אריינשיקען איינעם פון אונז זאלן בארגן א שופר פון די דארטיגע קהלה פאר אונזער גרופע, מען זאל קענען מקיים זיין די מצוה פון הערן תקיעת שופר.

אזוי האבן מיר טאקע געטוען איינער פון אונז איז אריינגעפארן קיין באנסקא ביסטריצא, די קהלה דארט האט אונז טאקע געבארגט א כשר'ע שופר. אויך האבן זיי אונז באזארגט מיט מחזורים צו קענען דאווענען ראש השנה, אונזער שליח האט אויך איינגעקויפט כשר פלייש לכבוד יו"ט, די פרויען פון די גרופע האבן געבאקן פרישע חלות. אט אזוי האט מען זיך געגרייט אויף א ראש השנה אין מאטיטשקי.

מיר האבן זיכער געמאכט אז עס וועט זיין מנין מיט אונז אויף ראש השנה, עס זענען געקומען נאך אסאך אידן פון דעם שטעטל מיט צו דאווענען מיט אונז, מיר האבן געבעטן רשות פון די גויטע צו דאווענען ביי איר אין שטוב, זי האט אונז גערן געגעבן רשות, אן צו גיין פרעגן דעם גלח... דארטן איז אבער געווען אירע טמה'נע בילדער פון יוזל, מיר האבן ווייטער געבעטן רשות אויב מיר קענען דאס צודעקן, זי האט מסכים געווען אז מען זאל דאס צודעקן.

דער בעל תפלה פאר אלע תפלות ווי אויך דער בעל תוקע איז געווען ר' חיים הערש קליין, מיר האבן געדאוועט במתינות מיט א געוואלדיגן צובראכענקייט און מיר האבן זיך אויסגעבעטן אז עס זאל שוין אויפשיינען פאר כלל ישראל א גוט געבענטש יאר. א ספר תורה האבן מיר אבער דארט שוין נישט זוכה געווען צו האבן.

מיר האבן נאכן דאווענען געשפירט אז מיר האבן זיך אויסגעבעטן א זיס און לעכטיג יאר. דערנאך האבן מיר זיך געזעצט צו א פיינע סעודה לכבוד יו"ט, די יו"ט איז ב"ה אדורך מיט אזא געהויבענקייט וואס ליגט נאך אין די ביינער ביז היינט, מיר זענען געווען מלא שמחה אריינטראכטענדיג וואס עס מיינט אז דער אויבירשטער האט אונז געגעבן די זכיה אז מיר האבן געהאט

די געלעגנהייט מקיים צו זיין תקיעת שופר, אינמיטען דעם ברען פון די מלחמה, אונטער די דייטשע שאטן.

דארט אין מאטיטשקי איז אדורך אויף אונז די עשי"ת, מיר האבן א יעדן טאג געזאגט סליחות אן קיין מנין, יום כיפור האבן מיר אויך זוכה געווען איינצוהאלטן, מיר האבן איינגעפאסט ערב יום כיפור, א גאנצן טאג האבן מיר געדאווענט און געבעטן אויף א גמר חתימה טובה, ביינאכט האבן מיר ב"ה אויך געהאט דארטן אויף וואס אויסצופאסטן.

דעם יו"ט סוכות, זמן שמחתינו, האט מען נאך אויך דארט געהאלטן, מיר האבן געמאכט א סוכה פון א בארג שטרוי, אזוי האבן מיר געהאלטן דעם יו"ט אין מאטיטשקי.

אנטלאפן אום חול המועד

אויב האבן מיר געטראכט אז דא אין מאטיטשקי וועט אונז שוין זיין מנוחה האבן מיר יום ד' א' דחול המעוד סוכות למספרם Oct 4, 1944 געהערט אז די סכנה איז שוין נענטער, עס איז אונז ווייטער נישט באשערט קיין רואיגקייט און מען דארף ווייטער אנטלויפן פון די דייטשע חיות, ווייל זיי קומען נענטער צו אונזער געגנט און מען מוז ווייטער גיין וואנדערן, מיר האבן זיך צוזאמגעפאקט די זעקלעך און מיר האבן זיך שיין באדאנקט פאר די גויטע. דערנאך זענען מיר געפארן ווייטער צו די שטאט באנצקא ביסטריצא. ווי דערמאנט איז דארט געווען די הויפט באזא פון די אויפשטענדלער, מיר האבן זיך געטראפן מיט די אידישע סאלדאטן פון אונגוואר, די אידן פון אונזער גרופע וואס זענען אויך געווען פון אונגוואר האבן זיך געקענט מיט די אונגארי'ער אידן און זיי האבן הנאה געהאט צו טרעפן היימישע פנים'ער. איך האב אויך געערעדט מיט די אונגוואר'ער סאלדאטן און זיי האבן אונז פארציילט פון וואו זיי קומען און וואס זייער ארבעט איז דא.

מיר זענען אריין אין ביהמ"ד דארט האבן מיר געטראפן נייטרא רב, הגה"צ ר' שמואל דוד אונגאר הי"ד. וואס איז דארט געווען במשך פון די ימים טובים, איך האב געזעהן ווי ער האט מיט זיך א אתרוג מיט א לולב. אסאך יארן שפעטער, שוין זייענדיג דא אין אמעריקע, האב איך געפרעגט ביי געלעגענהייט זיין זון נייטרא רב ז"ל הגה"צ ר' שלום משה אונגאר זצ"ל פון וואו עס איז אנגעקומען א לולב און אן אתרוג אין אזא מצב און איך האב געוואלט וויסן אויב די ד' מינים איז געווען כשר. ער האט מיר געזאגט אז עס

איז געווען אן אלטע אתרוג און א לולב. נייטרא רב האט געהאט א ספעציעלע סיעתא דשמיה, ווייל ער איז געגאנגען ארויף אויף די בערג אין שטאט נייטרא, אזויווי די מלחמה האט זיך אנגעפאנגען האט ער זיך ארויפגערוקט צו די שטאט באנצקא ביסטריצא, אזוי האט ער זיך גערעטעוועט פון דעפארטירט ווערן צו די טויט לאגערן. (אבער נישט האבענדיג וואס צו עסן איז ער נעבעך אומגעקומען נישט קענענדיג אויסהאלטן דעם הונגער, מען האט אים באערדיגט אין די וועלדער און נאכדעם האט מען אים מפנה געווען אין די שטעטל פיעשטאני.

הגה"צ ר' שמואל דוד אונגאר הי"ד, נייטרא רב

דארט האבן מיר אויך נישט געקענט בלייבן וויל דער דייטש האט זיך געריקט נענטער און נענטער צו די אויפשטענדלער וואס זענען נאך געווען באפעסטיגט.

אום שמיני עצרת דאס איז דעמאלטס אויסגעקומען אויף א מאנטאג למספרם Oct 9, 1944 האבן מיר געדארפט אנטלויפן פון באנקא ביסטריצא און אריינלויפן אין די וועלדער כדי נישט צו ווערן פארכאפט דורך די דייטשן, אלע אידן פון יענע געגענט זענען אנטלאפן פון דארט.

לשנה טובה קארטל פון באנצקא ביסטריצא

פרעזידענט הארטי ווערט געכאפט

מיר האבן אבער נישט געוואוסט וואו צו גיין ווייטער, אזוי צו בלייבן שטיין אין וואלד איז זיכער נישט קיין עצה, מיר האבן זיך אדורך געשמועסט אז אפשר זאלן מיר גיין קעמפן צוזאמען מיט די פארטיזאנער אין די וועלדער און אזוי וועלן מיר זיין באשיצט פון די דייטשע רוצחים, אבער נאכ'ן זיך איבערטראכטן האבן מיר דאס אפגעווארפן. נאכ'ן קריג האט זיך ארויסגעשטעלט ווי גוט מיר האבן געטוען אז מיר זענען נישט געגאנגען מיט די פארטיזאנער ווייל די אלע אידן וואס זענען יא געגאנגען מיט זיי. האבן די פארטיזאנער געשיקט צו די ארגסטע פלעצער צו קעמפען און אויב האט א איד זיך אפגעזאגט פון צו גיין קעמפן האבן זיי אים דערשאסן צום טויט, ליידער האבן אסאך פון מיינע חברים אזוי פארלוירן זייער לעבן.

דארט אויף די בערג איז אנגעפילט מיט קליינע דערפלעך. מיר האבן בלית ברירה אנגעפאנגען צו וואנדערן פון דערפל צו דערפל, זוכענדיג זיך צו דערווייטערן וואס מער פון די דייטשע אנקומענדיגע סאלדאטן, מיר האבן אייביג זיכער געמאכט אדורך צו גיין א שטעטל מען זאל קענען קויפן עסן, בייטאג האבן מיר געוואנדערט און ביינאכט האבן מיר געזוכט וואו זיך אראפצולייגן דעם קאפ.

איין טאג זענען מיר אנגעקומען צו א שטעטל וואו מיר האבן דארט געטראפן אן אונגעווארע סאלדאט, דער סאלדאט איז פון דעמאלסט און ווייטער מיטגעגאנגען מיט אונז און ער איז אונז טאקע גאר גוט צונוץ געקומען, ווייל ווען מיר האבן געוואנדערט אין די שטעטלעך האבן די גוים

אונז נישט געוואלט אזוי גרינג אריין נעמען איבערנאכט, מיר האבן זיך אלעמאל געזארגט אז מיר זאלן האבן וואו צו שלאפן ביינאכט, אמאל איז געווען וועז א גוי האט אונז נישט אריינגעלאזט און דער סאלדאט האט אונז געזאגט אז ער וועט זיכער מאכן אז דער גוי וועט אונז אריינענעמען צו שלאפן. דער סאלדאט האט ארויסגענומען זיין רעוואלווער און האט געצווינגען דעם גוי אז ער זאל אויפמאכן די טיר און אונז אריינצונעמען. דער גוי האט שיינערהייט געפאלגט. דער סאלדאט איז דאך געווען באוואפענט. זעט אויס אז די גוים האבן אויך פארשטאנען די סארט שפראך פון אן אויסגעשטרעקטע רעוואלווער אין זיין ריכטונג, אבער מיר האבן געוואוסט אז דאס איז אלעס געווען אויסגערעכענט מן השמים אז מיר זאלן נישט ברויכן פארבלייבן איבערנאכט אויף די גאס.

וואנדערנ׳דיג שוין א וואך צייט אין די וועלדער, זענען מיר זונטאג פ׳ נח כ״ח תשרי תש״ה למספרם Oct 15, 1944 אנגעקומען צו א שטעטל נעבן די אונגארישע גרענץ אבער נאך אין סלאוואקיי. מיר זענען אריין צו א גוי׳ס שטוב, זייענדיג ביי דעם גוי הערן מיר אויפן ראדיא ליניעס אז דער פרעזידענט פון אונגארן, הארטי, גייט יעצט האלטן א רעדע וואס דאס גאנצע לאנד מוז מיטהאלטן אויף די ראדיא. עס איז א דורך א שטיק צייט און מיר האבן דארט געהערט די שטימע פונעם פרעזידענט, אנהייבענדיג זיין דרשה. די דרשה איז געווען קורץ און שארף, הארטי האט אין די דרשה באפוילן, נישט צו קעמפן אנטקעגן די רוסן און ער האט געמאכט מיט זיי א וואפן שטילשטאנד. ער האט מורד געווען אין די דייטשן און ער גייט אריינלאזן די רוסישע מיליטער אין אונגארן. מען קען זיך נישט פארשטעלן די פרייד וואס מיר האבן דאן געהאט. וואס הייסט! נאך א וואך זיך ארום דרייען ווי די חיות פון וואלד אנטלויפענדיג פונעם דייטש וועלן

א אנגעוואפנטע פארטיזאנער

מיר שוין פון יעצט און ווייטער זיין באפרייט. אזוי האבן מיר גע׳חלום׳ט.

זעט אויס אז פון הימל איז אונז געווען אנדערש באשערט. עס גייט נישט א דורך מער ווי א פאר שעה און מען הערט ווידער אויף די ראדיא כוואליעס די לעצטע נייעס אז די דייטשן האבן פארכאפט אים מיט זיין זון און זיי פארשיקט קיין דייטשלאנד, אט אזוי האבן זיי פארשטיקט טיילווייז דעם אויפשטאנד. הארטי האט נישט קלוג געהאנדעלט ביי די אויפשטאנד ווייל ער האט נישט געהאט די מיליטער אונטער זיך. שפעטער האב איך געהערט אז ער האט דעמאלטס אריינגעריפען אידן וואס האבן געארבעט אין מאנקא סאקאלאד פארן מיליטער, אבער די אידן האבן נישט געהאט קיין געווער, אז זיי זאלן ארויפקומען קיין פעסט צו קעמפן. און עס איז ווייט נישט געגנוג געווען צו קעמפען אקעגן די דייטשן.

אין די וועלדער ארום מיקאלאש

מיט א שווערע געמיט, אז מיר דארפן שוין ווידער אנטלויפן און זיך טרעפן שיץ, אבער מיט גרויס אמונה און בטחון זענען מיר ווייטער געגאנגען אין די וועלדער, ווי פריער דערמאנט האבן מיר זיך צוגעטשעפט צו די אונגוואר׳א סאלדאטן, זיי האבן אונז א טובה געטוען זאגענדיג, "קודם קומט מיט אונז, וואו אונז וועל מיר גיין און דערנאך וועלן ענק גיין אליין", זיי זענען געווען פארבינדן מיט זייערע קאמאנדירן, און זיי האבן געוואוסט וואו זיי גייען, אזוי זענען מיר כאטש געווען אביסל באשיצט, פון דארט און ווייטער האבן מיר אנגעפאנגען צו גיין נאר אין די וועלדער עס איז גארנישט געווען אזוי פשוט צו קריכען אין די וועלדער, ב"ה אז א טייל וועג איז יא געווען אויסגעטרעטן אזוי ווייט אז קארס האבן געקענט דארט פארן.

גייענדיג אויף די שווערע וועגן האט אונז די סאלדאטן געזאגט אז זיי איילן זיך אנצוקומען צו די געגענט פון סוועטי מיקאלאש, האבן מיר זיך איבערגעטראכט און אפגעמאכט אז מיר וועלן צוריק גיין צו סוועטי מיקאלש.

יעצט זענען מיר נישט צוריק געגאנגען אויפן זעלבן וועג וואס מיר זענען געקומען דורך ראזענבעראק ווייל דארט זענען מיר געקומען מיט די באן, אבער יעצט אז עס איז נישט געווען קיין רעדע פון קיין באן זענען מיר גלייך געגאנגען שיף אראף צו מיקאלאש (זעה אויף די מאפע).

א גאנצע טאג און א גאנצע נאכט זענען מיר געגאנגען במעט אן אויפהער, אינמיטען טאג זענען מיר אדורך די שטאט ברעזנא Brezno, יענע נאכט

האט זייער שטארק גערעגענט אבער מיר האבן אויף גארנישט געקוקט נאר געגאנגען ווייטער א גאנצע נאכט, איינמאל האט מען זיך אפגעשטעלט זיך אפצורוען אבער גלייך דערנאך זענען מיר ווייטער געגאנגען, אינמיטען וועג האבן זיך די סאלדאטן אפגעטיילט פון אונז און אנטלאפן צו אן אנדערע ריכטונג, זיי האבן געהאט א ראדיא און פון זייער מיליטער האט מען זיי געלאזט וויסן וואו צו לויפן. יעצט איז אונזער גרופע געבליבן אליין אן די שיץ פון סאלדאטן, אבער מיר האבן געקלערט זיך צוזאמצוטרעפן מיט די אנדערע אידן וואס זענען אנטלאפן אין די וועלדער פונקט אזויווי אונז. אפילו מיר האבן זיך אפגעטיילט פון די סאלדאטן האבן מיר נאך אלס געוואוסט די וועג ווייל ווי דערמאנט האבן איינע פון די בחורים צווישן אונז געהאט א קאמפאס.

אנקומענדיג נאנט צו סוועטי מיקלאש האבן מיר געטראפן סלאוואק'אישע סאלדאטן פון די אויפשטענדלער וואס אנטלויפן אויך פון די דייטשן, איינער פון אונזער גרופע, פון די מאדערנע בחורים, וואס האט זיך געהאט איינגעשריבן אין מיקאלאש צו קעמפן פאר די אויפשטענדלער, איז זיך יעצט געלאפן באהאלטן מורא האבענדיג פון די סאלדאטן אז זיי וועלן יעצט נקמה נעמען אין אים ווייל ער איז צום סוף נישט געגאנגען קעמפן. אבער שפעטער ווען זיי זענען אוועק געגאנגען איז ער צוריק געקומען צו אונז.

צופרי זענען מיר אנגעקומען צו די ריכטונג פון סוועטי מיקאלאש, אזוי גייענדיג אין די וועלדער ממש לעבן די דערפל "לאזיסקא" טרעפן מיר עטליכע באקאנטע אידן, וואס זיי זענען נישט אנטלאפן פון סוועטי מיקאלאש אזויווי אונז, זיי זענען באלד אריינגעלאפן אין די וועלדער אזויווי דער טורק'ער רב האט זיי געזאגט ביי זיין דרשה. דארט האבן מיר געטראפן ר' משה ראזענצווייג, וועלכער האט זייער אסאך ארויסגעהאלפן די אידן אין מיקאלאש, שפעטער איז ער אויך אריינגעלאפן אין די וועלדער. גלייך ווען ער האט געזען אז די אידן וואלגערן זיך ארום אין וואלד אן קיין דאך איבער'ן קאפ האט ער אויפגעשטעלט א גאר גרויסע בארק אין די וואלד וואו מען זאל קענען שלאפן און מען האט באצאלט געלט פאר די גוים צו ברענגען אהין צו עסן, אין דעם בארק זענען מיר אויך יעצט אריין, אלעס צוזאמען, האבן זיך דארט אויפגעהאלטן, בערך צוויי הונדערט אידן, מען איז געשלאפן אויף די ערד. די בעסטע מקום מנוחה איז דאס בכלל נישט געווען אבער קודם איז דאס געווען א שטיקל מקום מוקלט.

דארט האב איך שוין געטראפן אביסל באקאנטע מענטשן, פאפראד׳ע רב הגה״צ ר׳ יוסף שמואל אדלער הי״ד א זון פון מיין רבי הגה״צ ר׳ יואב הי״ד, איז דארט געווען, אויך האב איך געטראפן דארט ר׳ שמחה קליין ע״ה מיט זיין זון, ער איז געווען א מיהאלוויצער, שפעטער דאהי איז ער געווען דער משגיח ביי J&J פירמע, ער האט געהאט א ביקס ווייל ער האט זיך געדרייט אביסל ביי די פארטיזאנער, ער האט זיך איינגעשטעלט זיין לעבן אריינצוגיין און די דערפלעך ארום די וואלד מיט א רוק זאק און אזוי ווי ער האט געהאט א ביקס האבן די גוים מורא געהאט פון אים און האט ער געברענגט עפעס עסן פאר די הונגעריגע אידן.

נאכן קריג האט מיקאלאש׳ער רב אפגעשריבן זייער א שיינע דאנק בריוו פאר ר׳ שמחה פארן זיך איינשטעלן דאס לעבן. פון דעם פאלגענדן בריוו קען מען אביסל אראפלערנען און זען אין וואספארא מצב די אידן פון דעם בארק האבן זיך געפונען, דער בריוו ליינט זיך אזוי:

מאיר גרינבוגר

אב״ד דק״ק קעזמארק תצ״ו

יקר סהדותה לגברא יקירא ה״ה כבוד ידי״נ וחביבי הרבני המופלג בתורה ויראת ה׳ אוצרו כש״ת מו״ה שמחה קליין נ״י, להיות לו לעד ולראי׳ במקום שאין מכירין אותו שיכבדו אותו כראוי לפי מעשיו, הוא הי׳ איש חי רב פעלים ומסר את נפשו וגופו כדי להציל את אחב״י הרעב וצמא, בא מעשה לידי ונזכרתי הלכה כי חובה לאדם לספר מעללי ה׳ וכל אשר מביא על האדם יסורין וצרות ואשר עוזר בנפלאותיו כמוש״כ בזוהר הק׳ פ׳ בא וז״ל כגונא דא חובה הוא על ב״נ לאשתאי תדיר קמי קב״ה ולפרסומי ניסי׳ בכל איגון ניסי דעביד וכו׳ לכן גם עלינו חובה להזכיר היסורין והצרות שעברו עלינו בשנת תש״ד ותש״ה לפ״ק, ברחנו מפני האויב האכזר להיערים הגדולים עם הילדים קטנים ועוללים ויונקים בלי לחם ומים ואימה חשיכה גדולה נפלה עלינו כי עלה מות בחלונינו והקב״ה שלח לנו את האיש הטוב והיקר ר׳ שמחה הנ״ל ועלתה לו במסורת נפשו וגופו להציל את שארית ישראל כאב רחום למלאות את מחסורינו וצורכי סיפוקינו והביא לנו לחם ומזון במסירת נפשו וגופו שהלך לתוך הסכנה בין יורי החצים כדי שלא נמות עם אחב״י ברעב, ואז שהיינו ביער בסוגרים מכל צד, וסבלינו פחדים ואימות מות וכל אחב״י נאנחים מבקשים ללחם נתנו מחמדיהם באוכל להשיב נפש, וחשך משחור תארינו צפד עורנו ויבשו עצמותינו וצעקנו טובים היו חללי חרב מחללי רעב, אז

מסר נפשו וגופו עוד הפעם בסכנה נפשות. וברוב רחמי וחסדי ה' עלתה לו להביא לנו לחם ומזון והציל אותנו ונשארנו בחיים, ואמרנו בשמחה, יסור יסרנו ה' ולמות לא נתננו, ולר' שמחה קליין הנ"ל עלינו לשלמו לו אלף תודות והקב"ה יעזור לו שיצליח מכל דרכיו וזכות הצלת נפשות יעמוד לו ולזרעו עד עולם אבי"ר.

באעה"ח היום יום ג' כ"א אדר ראשון תש"ו לפק

פה קעזמארק יצ"ו

ה"ק מאיר גרינבורג אב"ד דפה

אחד משארי הפליטה הנ"ל

עס איז טאקע מערקווירדיג פון די בריוו פון מיקאלאש'ער רב, אז עס איז געווען צוויי זמנים וואס ר' שמחה האט זיך איינגעשטעלט זיין לעבן. איינס, ווען איך בין דארט געווען, דעמאלטס איז נאך געווען גאנץ רואיג, אבער די צווייטער מאל וואס ר' שמחה איז געגאנגען ברענגען עסן, ווען עס איז געווען די שווערע צייט דארט בין איך שוין נישט געווען אין יענעם בראק, ווי שפעטער איז שוין געווען דארט פיל פיל שווערער. אויך אין ספר בית יצחק פון טורק'ער רב שרייבט ער דארט זיין גאנצע איבערלעבעניש אין דעם באזונדערע מדור פון "עני עני יורדה מים", צווישען די שורות שרייבט ער ווען ר' משה האט אים געזאגט די פלאן פון בויען א גרויסע בראק פאר אסאך אידן, האט ער געטראכט ביי זיך אז די בראק איז נישט גוט זיך צו ראטעווען אבער ער האט גארנישט געוואלט זאגן, נישט צו

ספר

בית יצחק

על התורה ועל המועדים

חדושים עמ"ם ברכות וסוגיות הש"ס
בשם „תשורת אלעזר"

ביאור על הי"ג עיקרים

שית אבות

ליקוטים ומרגליות נופת צופים מדברי רבותינו ז"ל
הקדמה בשם „עיני עיני יורדה מים" ובתוכה

ויכוח נפלא

שהיה לו עם ראשי הנאצים בעת שחייתו נתון
במאסר כתור מרגל באונגוואר

•

מנאי הק'

אלתר יצחק אייזיק ווינבערגער
בן אדמו"ר הרב החסיד צדיק אמת
מוה"ר אלעזר זצ"ל
מלפנים הרב ור"מ מטורקא ובעת הרב ור"מ
דקהל חרדים וישיבת דגל התורה, קיו נארדנס

ניו יורק, תשל"ב לפ"ק

די ספר פון טורקא רב

עפענען א פתח פאר'ן שטן, צום סוף האט זיך ארויסגעשטעלט אז עס איז טאקע נישט גוט געווען.

ר' שמחה קליין איז געווען פון די איינציגע וואס האבן זיך באהאלטן אין מיהאלאוויץ נאכדעם וואס די שטאט איז שוין געווען אויסגעליידיגט, ער איז געווען באהאלטן צווישן די פעלדער פון אברהם יעקב יאקאבאוויטש וואס ער האט נאך געהאט רשות צו בלייבן און ביינאכט איז ער ארויסגעקומען פון זיין באהעלטעניש און אריינגעגאנגען צו אברהם יעקב עפעס עסן, ער האט זיך אויך באהאלטן אויפן בית החיים, וויסענדיג אז דארט וועט מען נישט זוכען.

אבער וועו מיר זענען אנגעקומען קיין סוועטי מיקאלאש איז שוין נישט געווען דארט געהעריג צו עסן און נאך דערצו זענען מיר געווען באזארגט אז די ווינטער רוקט זיך אן און דאס פלאץ האט נישט קיין הייצונג וואס דאס מיינט אז מען קען דא אפפרירען פון קעלט, אונזער גרופע און אויך אנדערע אידן האבן זיך אנגעפאנגען זארגן וואס טוט מען דא ווייטער.

טורקא רב זצ"ל

נאך א פראבלעם וואס האט אונז זייער באאומרואיגט איז געווען, אז די דייטשן האבן זיך געהאלטן און איין דערנענטערן צו אונזער געגענט און מיר האבן שוין געוואוסט אז וועו די דייטשן קומען אן אויף א פלאץ ווערן זיי נישט צופריידן בלויז מיטן פארטרייבן די אידן נאר זיי סטראשענען אפילו די גוים מיטן ארגסט'ן אויב זיי באהאלטן א איד, און אפילו אויב מען

העלפט נאר ארויס א איד, וועלן זיי נישט נאר דעם איד הרג׳ענען נאר דעם גוי צוזאמען מיט׳ן איד, ממילה האבן מיר פארשטאנען אז די גוים אין די דערפלעך וועלן אונז נישט פארשוינען און נאכדערצו וועלן א יעדער האט געוואוסט פון דעם פלאץ עס איז דאך געווען מפורסם, און זיי וועלן גיין פאר׳מסר׳ן פאר די דייטשן וואס עס טוט זיך אפ אונטער זייער נאז.

וועגן די אלע פראבלעמען האבן מיר אפגעמאכט מען מוז גיין אוועק גיין ווייטער פון דעם בארק ווייל דא צו בלייבן איז א זיכערע טויט פאר אונז, למעשה האבן מיר זיך טאקע דארט אויפגעהאלטן נאר פאר קארגע צוויי וואכן. אבער עס זענען נאך דארט געבליבן דרייסיג משפחות.

נאך די מלחמה האט זיך ארויסגעווייזן די גרויסע חסדים וואס די באשעפער האט געטוען מיט אונז אז ער האט און אונז אריינגעלייגט די ריכטיגע שכל אוועקצוגיין פון דארטן, קודם ווייל א דאנק דעם זענען מיר שוין באפרייט געווארן׳אינמיטען שבט תש״ה למספרם Jan, 1945 אבער די אלע שטעט אויף די בערג פון וואו מיר זענען אנטלאפן זענען באפרייט געווארן אסאך שפעטער, ווייל ווען די רוסן זענען געקומען נענטער צו יענע בערג זענען די דייטשן געווען העכער ווי די רוסן און זיי האבן געשטעלט א גרויסע ווידערשטאנד און דאס האט אנגעהאלטן ביז פסח צייט תש״ה למספרם May 1945 און רוב פון די אידן וואס זענען געבליבן דארט אין די בארק זענען נעבעך אומגעקומען פון הונגער און קעלט וואס זיי האבן נישט געקענט אויסהאלטן, די אידן וואס זענען נאך יא געבליבן לעבן האבן די גוים גע׳מסר׳ט פאר די דייטשן, און די דייטשן זענען טאקע אהין אנגעקומען און האבן אויסגע׳הרג׳עט אלע אידן, חוץ די וואס האבן נאך עספיעט צו אנטלויפן.

עס איז נישט געווען מיין חכמה אוועקצוגיין, ווייל היינט קוק איך צוריק, זעה איך אז די שכל זאגט פונקט פארקערט יא דארט צו בלייבן ווייל אפילו נאך די אלע ספיקות איז מען דארט געווען צווישן אידן, וואס אין יענע צייט איז נאך זיכער געווען באקוועמער דארט צו בלייבן, און ווער זאגט אז אן אנדערע פלאץ איז בעסער ווי דא. עס איז נישט צו פארשטיין און עס איז שווער משיג צו זיין די חסד ה׳ וואס ער האט מיט אונז געטוען און מיר האבן ניטאמאל געוואוסט דערפון בשעת מעשה. נאר וואס דען, השי״ת האט געוואלט מיר זאלן בלייבן לעבן האט ער אונז אריינגעגעבן א מחשבה אז מיר זאלן פון דארט אוועקגיין.

דעפארטאציעס פון סערעד

שב"ק לך י"ד חשון תש"ה למספרם Oct 28, 1944 איז טאקע די אויפשטאנד צוזאמגעפאלן. און דעמאלטס האבן די דייטשן איבערגענומען קאנטראל אויף די אלע שטעטלעך ארום די בערג ובתוכם די שטאט סוועטי מיקאלאש. מיט דעם אלעם זענען נאך די פארטיזאנער געבליבן קעמפן אין די וועלדער ביז'ן סוף קריג.

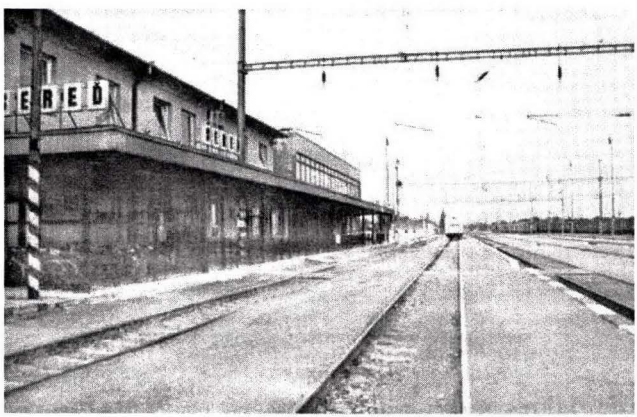
דעמאלטס האבן די דייטשן איבערגענומען די וויכטשאפט אין סלאוואקיי, זיי האבן זיך שוין נישט פארלאזט אויף די סלאוואקן וואס האבן זיי יעצט אזוי מיאוס פאראטן. עס איז ארויס א באפעל פון אייכמן ימ"ש אז אלע אידן אפילו די וואס האבן געהאט רשות צו בלייבן ביז יעצט זאל מען שוין דעפארטירן, אויף דעם צוועק האבן די דייטשן אויפגענומען א נייע קאמאנדיר עלאיס בראנער ימ"ש Alois Brunner, וואס זאל אנפירן מיטן דעפארטירן אלע אידן פון סלאוואקיי.

די אלע אידן וואס די דייטשן האבן געכאפט אין די דערפלעך צו אין די וועלדער, האבן זיי פארשיקט קיין סערעד וואס זיי האבן געטוישט די ארבעט לאגער צו א זאמל לאגער און פון שב"ק פ' האזינו, יג תשרי תש"ה ולמספרם Sep 30, 44 ביז ב' דפסח, ט"ז ניסן תש"ה March 30, 45' האט מען דעפארטירט פון סערעד דרייצן טויזענט און פינף הונדערט מענטשן, קיין אוישוויץ און קיין טרעזינשטאט, מיין ברודער יהושע האט מען אויך דעמאלטס דעפארטירט קיין אוישוויץ, דאס זענען געווען די לעצטע טראנספארטן וואס די דייטשן האבן אוועקגעשיקט פון סלאוואקיי.

די דעפארטאציעס פון סערעד זענען אויסגעפירט געווארן דירעקט דורך דעם אויבנדערמאנטער רשע בראנער, ער איז אליין געשטאנען און געמאכט די סלעקציעס. ער האט גוט געוואוסט אז די אידן וועלן זיך פרובירן ארויסדרייען פון דעם טויט מיט אלע מיטלן. האט ער געמאכט פארשידענע קונצן אויסצושפילן די אידן אז זיי זאלן נישט וויסן וועלכע זייט ער קלויבט אויס צו פארשיקן קיין אוישוויץ, איינע פון זיינע שפיצלעך זענען געווען אז ער האט אויפגעטוישט רעכטס מיט לינקס, דאס הייסט אז אין אוישוויץ האט מען געוואוסט אז רעכטס מיינט אז מען גייט צו דער ארבעט און לינקס איז צו די גאז קאמערן, דארט האט ער געמאכט פארקערט אז לינקס האט געמיינט צו בלייבן לעבן און רעכטס צו ווערן פארשיקט מיט די באנען קיין אוישוויץ. אזוי האט ער אריינגענארט אסאך אידן אין די באנען צו טראגן צו זייער לעצטן טאג.

די לעצטע מענטשן וואס מען האט ל"ע פארגאזט אין אוישוויץ זענען געווען די סלאוואק'אישע אידן וואס מען האט געברענגט פון סערעד, דערנאך האט הימלער געגעבן דעם באפעל מען זאל אלע גאז קאמערן צושטערן.

דארט אין סערעד איז געווען אידישע פאליציי וואס זיי האבן אריינגעלייגט, - אין א יעדע וואגאן וואס איז ארויסגעפארן - א ברויט און אין דעם ברויט איז געווען אריינגעלייגט א קליינע זעג אויפצוזעגן די ריגל פונעם טיר זאל מען אינמיטן וועג קענען אראפצוטאנצן אין זיך ראטעווען, ווי עס איז באקאנט האט זיך ר' מיכאל בער, וועלכע איז אויך אנגעקומען אין דעם לאגער, זיך אויך אזוי גערעטעוועט פון די באן.

די באן שינעס פון סערעדע לאגער

קאפיטל מ"ט

די שופט גיבט א צעטל

נאכן צוזאמפאל פון דעם אויפשטאנד האבן מיר פארשטאנען אז די צרה איז ווייט פון פאראיבער, מיר האבן זיך גוט אדורך געטראכט וואס מיר גייען טוען ווייטער ביז מיר האבן אפגעמאכט אז מיר זאלן צוריק גיין קיין פרעשוב וואס דאס איז שוין נאנט צום פראנט ווייל די רוסן זענען שוין כמעט דארט געווען, עס איז אלס בעסער צו זיין נענטער צו די פראנט און דארט זענען מיר נענטער צום באפרייאונג.

אבער וויאזוי טוט מען דאס, די דייטשן האבן שוין געהאט איבערגענומען קאנטראל איבעראל אויף די בערג, און עס איז געווען סכנת נפשות זיך ארומצודרייען אויף די גאסן. די גוים וואלטן אונז זיכער ארויסגעגעבן פאר די דייטשן, ממילא צו גיין גלייך קיין פרעשוב איז נישט געווען קיין רעדע, האבן מיר געמאכט אזא פלאן, אז קודם זאלן זיך צוויי מענטשן פון די גרופע אראפלאזן אין שטאט אריין (סוועטי מיקאלאש), צו די גויטע וואו בערל פעלדמאן האט געהאלטן די וויין, און פון דארט וועלן מיר פרובירן אנצוקומען קיין פרעשוב, וואס דאס איז שוין אסאך גרינגער ווי יעצט גלייך צו גיין קיין פרעשוב.

אין די ערשטע געלעגנהייט האט זיך די גאנצע גרופע אראפגעלאזט צו א דארף לעבן סוועטי מיקאלאש, מען האט אויסגעקליבן משה ישראל פעלדמאן און מען האט מיך אויך אויסגעקליבן, - אזוי ווי איך בין דאך א סלאוואק׳אישע בירגער און איך קען די שפראך און די וועגן - אז אונז צוויי זאל מיר אנפאנגען אויסצופירן די פלאן, און אויב עס וועט געלונגען וועט די

גאנצע גרופע נאכקומען.

איך האב גוט געוואוסט וואס עס מיינט זיך ארויסצולאזן יעצט אויפ׳ן וועג, וועו מען שיסט פון אלע זייטן און באמבעס פליען אן א אויפהער, אבער צופיל ברירות האב איך נישט געהאט מיט א הייסע תפילה צום באשעפער אז ער זאל אונז באגלייטן האבן מיר זיך ארויסגעלאזט אויפן וועג.

אבער דא איז אונטער געקומען א פראבלעם ווייל די דייטשן זענען געשטאנען ביי אלע גרויסע שטעט און באוואכט וועו עס קומט אריין אדער ארויס, און וועו די דייטשן האבן איבער געגומען קאנטראל אויף סלאוואקיי האט מען נישט געקענט גיין פון איין פלאץ צום צווייטן אן קיין דאקאמענט פון א שופט, אינעם דאקאמענט האט געדארפט שטיין אז דער שופט וויסט וועו מיר זענען און וואו מיר גייען, אויך האט מען געמוזט האבן א דאקאמענט פון דעם שטעטל וואו מען וואוינט, אפילו א גוי האט געדארפט האבן אזא צעטל, וועו עס האט נישט געהאט אזא צעטל האבן די דייטשן איינגעזעצט.

זענען מיר וויטער געווען אין א פראבלעם פון וואו פארשאפן מיר אזא צעטל, וועלכע שופט וועט אונז וועלן געבן אזא צעטל, ספעציעל אז מיר זענען נישט קיין איינוואוינער׳ס פון זיין שטאט, אזוי טראכענדיג וואס צו טוען איז בייגעפאלן אז מיר האבן סיי ווי גארנישט צו דערלייגען מיט׳ן גיין צום שופט און בעטן אזא צעטל, אויב וועט ער אונז נישט וועלן געבן א צעטל וועלן מיר זיך שוין דעמאלטס זארגן, און ווידער אויב וועט ער אונז געבן א צעטל איז אוודאי גוט.

מיר זענען טאקע געגאנגען צו די שופט פון די שטאט, זעט אויס אז ער איז נישט געווען קיין שלעכטער און צו אונזער שטוינענדע וואונדער, האט ער אונז געגעבן אזא צעטל.

אויפן באן קיין פרעשוב

מיט דעם צעטל אין טאש האבן מיר זיך אראפגעלאזט אין שטאט סוועטי מיקאלש, גייענדיג ארויס פון די שטעטל טרעף איך באקאנטע בחורים פון פרעשוב, פנחס מיללער, יצחק (איטשע) רובין, מיט זיין ברודער. זיי האבן געהאט אנדערע פלענער וואו צו גיין קיינער האט נישט געפרעגט קיינעם וואס דעם אנדערען׳ס פלענער זענען, זיי האבן געקויפט א גאנז און עס גע׳שחט׳ען און זיי האבן געגעסן און מיר האט דאס אויך גאנץ גוט געשמעקט, איך האב אבער נישט געגעסן דערפון.

אויפן וועג האבן מיר געדארפט אדורך גיין א בריק און מיר האבן שוין געזעהן פון דערווייטנעס נאך פארן בריק, שטייט א דייטש, ער באוואכט ווער עס גייט אריין און ארויס. איך האב געציטערט צו גיין א טריט פאראויס ווייל אויב באקוקט ער מיינע פאפירן בין איך פארטיג, ער וואלט וועז גלייך באמערקט אז עס איז פאלטש, דאס איז געווען דאס ערשטע מאל וואס איך האב מיך געטראפן מיט א דייטשע סאלדאט פנים אל פנים. אזוי טראכטענדיג וואס עס גייט זיין מיין סוף, בין איך שוין געשטאנען אפאר טריט לעבן אים, עס האט אונז באגלייט א געוואלדיגע סיעתא דשמיא, ער האט נאר פארלאנגט פון אונז דעם רשות צעטל, איך האב ארויסגענומען דעם רשות צעטל און אים דאס געוויזן ער האט עס אנגעקוקט און האט אונז מער גארנישט געפרעגט, מיר האבן זיך געשווינד אפגעטראגן פון דארט נישט קענענדיג גלייבן אז איך האלט שוין נאך דעם געוואלדיגן נס, איך בין ממש געווען און א בחינה פון א רואה ואינה נראה. ער וואלט מיר וועז אויך

געקענט בעטן מיין געהעריגע פאפירן און אויב ער קוקט אין דעם גוט אריין וואלט ער באלד געכאפט אז עס איז פאלטש. די סייתא דשמיא איז געווען געוואלדיג. זעט אויס אז דער דייטש איז נישט געווען אזא רשע, און ער האט נאר געטוען וויפיל עס פעלט זיך אויס אויסצופירען זיין ארבעט און נישט מער.

אריינקומענדיג אין שטאט זענען מיר באלד געגאנגען צו די גויטע, מיר האבן געהאפט אז זי וועט אונז אריינלאזן זי האט דאך יעצט געהאט א גוטע תירץ פארוואס אונז נישט אריינצולאזן די שטאט איז דאך שוין געווען באזעצט מיט די דייטשן, און אז מען כאפט איר האלטן אידן וועט מען איר גלייך הרג׳ענען, מיט דעם אלעם האט זי אונז גלייך אריינגעלאזט, איר מאן איז געווען אין מיליטער, מיר האבן זיך דארט אויפגעהאלטן בערך צוויי טעג.

זייענדיג ביי די גויטע האבן מיר געמאכט ווייטערדיגע פלענער ווי אזוי אנצוקומען קיין פרעשוב, מיר האבן אפגעמאכט אז די בעסטע צייט צו גיין איז ביינאכט ווען עס איז טונקעל און עס איז גרונגער זיך אדורך צו שווערצן ביי די באן אן צו דארפן ווייזען פאפירן.

אויך האבן מיר אפגעמאכט אז דאס בעסטע טאג זיך ארויסצולאזן קיין פרעשוב איז זינטאג, ווייל זינטאג איז א שטילע טאג די סאלדאטן דרייען זיך נישט אזויפיל ארום צו זוכן נאך קרבנות, זיי זענען נאך געווענליך פארנומען מיט זיך, ווייל סוף וואך באקומען זיי דאך אור לויב.

נאכן מאכן גרייט די פלענער איז שוין געווען זינטאג פארנאכטס, מיר זענען געגאנגען צו די באן סטאנציע צו קויפן בילעטן. עס איז שוין געווען א מהומה ביי די באן ווייל די פראנט פון די רוסן איז שוין געווען נישט ווייט פון פרעשוב און אסאך מענטשן זענען אנטלאפען פון דארט, און פון ביידע זייטען פון די באן איז מען געלאפען סיי אריין אין שטאט און סיי ארויס פון שטאט, ווייל די מענטשן זענען אנטלאפן פון פרעשוב נישט וועלענדיג זיין נאנט צום פראנט פון די שלאכטן, און דאס האט צוגעהאלפן אז קיינער האט אונז נישט אפגעשטעלט.

אזוי זענען מיר ארויף אויף די באן עס איז געווען טונקל א גאנצע וועג ווייל מען האט מורה געהאט אז מען זאל נישט באמבאדירען די באן, נאר די קאנדאקטער האט געהאט אביסל ליכטיגקייט ער זאל זעהן ווי מען דארף פארן, און דאס האט אויך צוגעהאלפן אז קיינער זאל אונז נישט אפשטעלן,

די וועג האט געדארט פינף זעקס שעה, און ב"ה מיר זענען אנגעקומען בשלום אין פרעשוב, עס איז געווען דריי אזייגער פארטאגס, די גאנצע שטאט איז געווען איינגעהילט אין א דיקע טונקעלקייט.

די וועג פון די באן ביז צו דעם הויז איז אויך געווען מיט שרעק ביז איבער אלע גערעניצן, א יעדע טריט וואס מיר האבן געגעבן איז געווען א עקסטערע נס אז מען האט אונז נישט אפגעשטעלט אינדערמיט, אבער דער באשעפער האט אונז געהיטן פון אויבן אז עס זאל אונז נישט פאסירן קיין אומגליקן אויפן וועג. מיר זענען אנגעקומען בשלום צו א גויטע וואס אין איר הויז האט בערל פעלדמאן געהאט א ווין קעלער, די גויטע האט נישט געווואוסט אז אונז קומען, מיר האבן געהאפט אז נאכן דורך מאכן די גאנצע וועג ביז אהער וועט זי אונז נישט לאזן אינדרויסן, און אזוי איז טאקע געווען זי האט געעפענט די טיר און אונז באלד אריינגעלאזט.

אויך איז געבליבן אין פרעשוב א פארהייראטע שוועסטער פון די פעלדמאן'ס זי האט געהייסן חוה, איר מאן איז געווען העלינגער. איך האב אים קיינמאל נישט געזען אין פרעשוב זעהט אויס אז ער איז געווען באהאלטן, וואס איז נישט אנטלאפן מיט אונז די גאנצע צייט זי איז געווען פארשטעלט ווי א גויטע זי האט געוואוסט אז אונז געפונען זיך דא, ווייל זי האט געוואוינט און די זעלבע הויף קען זיין אז זי האט אויך איינגעמאלדן פאר די גרופע אז מיר זענען אנגעקומען בשלום און אז די אנדערע קענען נאכקומען צוביסלעך ווייל איך געדענק שוין נישט פונקטליך וויאזוי די גרופע איז געוואויר געוואארן אז מיר זענען אדורך בשלום.

די גויטע האט אויך מורא געהאט אונז צו האלטן זי האט אונז געזאגט אז נישט ווייט פון דא געפונט זיך די געסטאפא, פארשטייט זיך אז קיינער האט נישט געוואוסט אז מיר האלטן זיך אויף ביי די גויטע אפילו די שכינים זיי וואלט ווען זיכער געגאנגען פארציילן פאר די געסטאפא אז דא באהאלטן זיך אידן, מיר זענען געווען און א שטענדיגע פחד אז אפשר וועט איינער אונז באמערקן און אונז פארמסר'ן, אזוי זענען מיר אפגעזעצן ביי איר צוויי וואכן.

חנוכה צייט איז די גאנצע גרופע אנגעקומען צו די גויטע (חוץ מענדל'ס ווייב וואס איז געגאנגען צו איר שוועגערין, חוה). ערשט יעצט ווען איר הויז איז געווען פיל מיט פליטים האט די גויטע אנגעפאנגען צו ציטערן אז מען גייט איר כאפן, און מיר האבן אויך מורה געהאט אז מען קען אונז כאפן, די

לאגע איז געווען שרקליך אנגעצויגן, די גויטע האט אנגעפאנגען זאגן אז מיר דארפן זיכען א צווייטע פלאץ ווייל מיר לייגען איר אריין און א סכנה, האבן מיר געדארפט זיכען א עצה וואס צו טוען.

אוועקצוגיין פון פרעשוב איז זיכער נישט געווען קיין עצה די רוסישע פראנט איז שוין געשטאנען ממש פאר האנשאוויץ, מיהאלאוויץ איז שוין דאן געווען באפרייט, א גרויס חלק פון אונגארן איז שוין אויך געווען באפרייט. מיר האבן יעדן טאג געווארט אויף א ישועה מן השמים אז די פראנט זאל זיך ווייטער ריקן טיפער און סלאוואקיי.

קאפיטל נ"א

געטראפן א בונקער

רבות מחשבות בלב איש ועצת השם הוא תקום. מן השמים איז די ישועה נאך נישט געווען באשערט און די פראנט איז געבליבן שטיין לעבן האשעוויץ, ביי די גויטע האבן מיר נישט געקענט בלייבן, וואס טוט מען?

די מצב אין שטוב איז געווארן וואס א טאג שפעטער מער און מער אנגעצויגן, די גוי׳טע האט אונז נישט אויפגעהערט צו בעטן, "גייטס ארויס פון דא! איך בין אין א גרויס געפאר, די געסטאפא, וואס איר הויפטקוואטיר איז נישט ווייט פון דא, וועט פריער אדער שפעטער געוואויר ווערן אז איך באהאלט אידן, און זיי וועלן אונז "אלע אויס׳הרג׳ענען", פון אנפאנג האבן מיר איר פרובירט אפצושטופן, מיטן זאגן, "מיר ווערן דאך אט אט שוין באפרייט, די פראנט איז דאך זייער נאנט צו אונז, די פאר טעג וועט שוין דורך גיין".

ווי א טאג שפעטער אלס מער אומגעדולדיג איז זי געווארען, זי האט אונז געוואלט ארויסווארפן, אין יענע צייט ארויסצוגיין אויפן גאס האט געמיינט פאר אונז א זיכערע טויט, מיר זענען געווען און אזא פחד, וואס טוט מען דא? פון איין זייט פליען די באמבעס פון די רוסישע פליגער׳ס און פון די אנדערע זייט וואלט אונז אפ דערדייטש ימ"ש וואס איז נאך הונגעריג אויף נאך קרבנות, מיר האבן אבער נישט קיין שום שוץ.

מיר האבן דאן געטראכט מיט שוידער, "נאכן אדורך מאכן די אלע חדשים פון ארום וואנדערן אין די וועלדער אין די דערפלעך און אט אט האלטן מיר שוין ביים סוף פונעם קריג, שטייען מיר יעצט אויס, צו ווערן געבאפט

דורך די פארשאלטענע געסטאפא, וואס זיי וועלן אונז גלייך אן קיין ברעקל רחמנות אויסשיסן". אבער וואו קען מען טרעפן א גוטע באהעלטעניש פאר צען מענטשן אין אזא קריטישע צייט?

נאכן זיך אדורך שמועסן וואס מען זאל ווייטער טוען האט איינער פון אונז פארגעשלאגן א פלאן אז מען וועט זיך באהאלטן אין בערל פעלדמאנ'ס קעלער, די קעלער האט ער נאך געהאט פון פאר די קריג, עס איז געווען פארמאכט מיט א שלאס וואס נאר בערל פעלדמאן האט געהאט די שליסל, אנצוקומען אין דעם קעלער איז מען ארויס און הויף און פון דארט איז מען איין אין דעם קעלער.

אבער דאס איז אויך געווען א פראבלעם ווייל אקעגן דעם קעלער איז געווען א גויאישע קעלער וואס די גוים האבן דאס גענוצט פאר א שעלטער און ווען מען האט באמבאדירט זענען זיי אהין אריינגעלאפן, זיי האבן געהאט דארטן בעטן צו שלאפן. אבער אויב צוועלף מענטשן זאלן זיך באהאלטן אין בערל'ס קעלער איז זיכער אז די גוים פון אקעגן איבער וועלן באמערקן און פארשטייט זיך אז זיי וועלן זיך נישט צוריק האלטן פון גלייך גיין מסר'ן פאר די דייטשן אז דא געפונען זיך אידן, עס איז איבריג צו זאגן וואס די דייטשן וואלטן דאן געטוען מיט אונז.

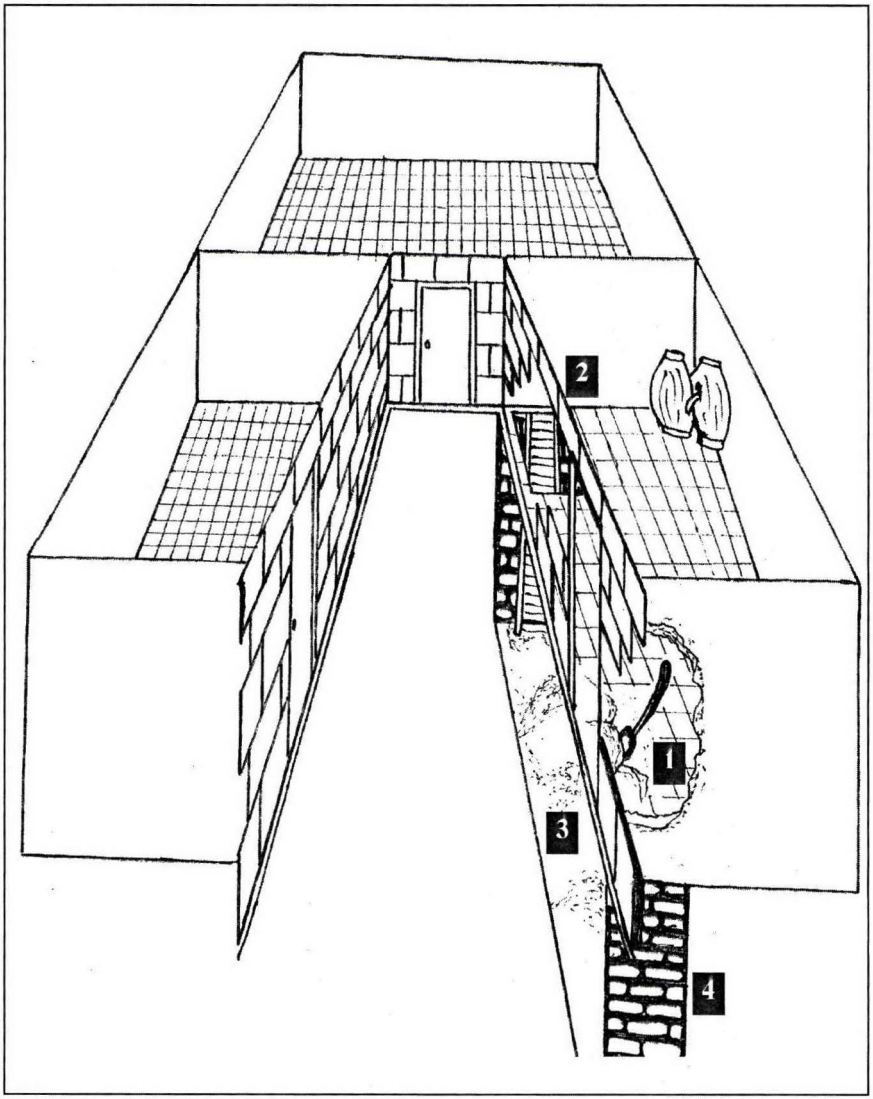
עס איז געווען דעם צווייטע טאג חנוכה, איך זאג פאר משה ישראל, "קודם לאמיר אונז צווייי אראפ גיין אין קעלער און זען וואס מען קען טוען", מיר האבן טאקע אזוי געטוען מיר האבן אכטונג געגעבן אז קיין שלעכט אויג זאל נישט באמערקן וויאזוי מיר גייען אראפ צום קעלער, נאכן אראפ גיין אונטן זיך ארומקוקענדיג וואו מען קען זיך באהאלטן האט מיר השי"ת חונן דעת געווען מיט א אינטערסאנטע זאך, איך ווייס נאך היינט צוטאג נישט וואס זאל באדייטן די אקט וואס איך האב געטוען, אבער איך האב פלוצלונג געגעבן א זאג פאר משה ישראל, "ברענג מיר א האק וואס מען קען גראבן" עס איז דאך אלטע הייזער איך וועל פרובירן צו גראבן אפשר וועל איך טרעפן אין די קעלער נאך א קעלער אזוי אז קיינער וועט אונז נישט קענען באמערקן אז מיר זענען דא און אפילו די גוים פון קעגן איבער וועלן נישט וויסן.

אין אזא צייט האט מען זיך אנגעכאפט אין יעדע זאך וואס מען האט נאר געטראכט אז אפשר קען דאס פאסירן. אפאר מינוט שפעטער ברענגט מיר משה ישראל אן אייזערנע האק, מיר גייען עטליכע פיס אוועק פון

קעגן איבער די טיר, נישט ביי די וואנט און איך הייב דארט אן צו האקן, עס איז געשעהן ממש א נס (נס חנוכה) איך הער א ווידער קול...״ און נאכן האקן אביסל מער האט זיך אנטפלעקט פאר מיר א חלל, א לאך וואס דאס האט געפירט צו נאך א קעלער. די פרייד איז געווען עד אין לשער, די מוראַ׳דיגע סייתא דשמיא איז געווען אז ווען איך הייב ווען אן צו גראבן אביסל ארויפציר טרעף איך נישט גארנישט ווייל דארט איז געווען די סוף פון יענע קעלער, מיר זענען געווען וועלט-לאז צו די אפענע נס וואס השי״ת האט געטוען צו אונז. איך מיין אז דאס איז געווען דאס גרעסטע נס וואס איך האב געהאט בשעת די מלחמה. ביזן הייטיגען טאג ווייס איך נישט צו וואס מען האט געמאכט דאס קעלער, אבער דאס איז זיכער אז מען האט געבויט דעם הויז אזוי מיט דעם קעלער, קען זיין אז בערל האט דאס נאכגעפארשט נאכן קריג, אבער איך בין קיינמאל נישט צוריק געגאנגען אהין.

איך בין שוין געבליבן אונטן זיך ארומקוקענדיג און זיך היימיש מאכן אין אונזער (נייע) קעלער, משה ישראל איז ארויפגעגאנגען אויבן און פארציילט די גרויסע נס וואס דער רבש״ע האט געטוען מיט אונז, די שמחה האט מען באהאלטן פון די ארומיגע שכינים, די גוים. דאן איז די גאנצע גרופע צוביסלעך אראפ געקומען אז קיינער זאל נישט באמערקן וואספארא שמחה׳דיגע מציאה מיר האבן דא אנדעקט, אבער מיר האבן נישט געקענט מאכן די עפענוג ביי די טיר ווי מען האט געטראפן די לאך ווייל דעמאלטס וועלן די גוים וועיטער הערן אז מיר זענען דארטן, זענען מיר געגאנגען ביז צו דעם וואנט פון דעם וויין קעלער און דארט האבן מיר געגראבן אן עפענוג צו די טיפע קעלער און די אלטע לאך האבן מיר באלד צוריק פארשטאפט מען זאל נישט דערקענען אז מען האט דארטן עפעס צוגעריכט. די קעלער איז געווען אזוי גוט באגראבן אז מיר האבן גארנישט געקענט הערן קיין מענטשן זיך דרייען אינדרויסן, דאס האט צוגעהאלפן אז מיר זאלן זיך בארואיגען אז מען הערט אונז אויך נישט ארויס.

די קעלער האט אויסגעקוקט בערך אזוי. די וועגט איז געווען פון רויע ציגעל, וואס האט געדינט אלץ די יסוד פונעם הויז, די פאדלאגע איז געווען בלויז ערד, די דאך פונעם קעלער איז געווען גאנץ הויך, אבער די בריט איז געווען זייער שמאל עס איז נישט געווען קיין פלאץ זיך ארום צו דרייען דארטן, האבן מיר נישט געהאט צופיל ברירות און מיר האבן זיך צוזאמגעשטיפט איינער לעבן אנדערן אזוי איז געווארן פלאץ פאר יעדן. מיר האבן זיך אנגעגרייט געגוג וואסער נאך פאר מיר זענען אריין אינעם קעלער.

1) דא האט מען אנגעהויבן גראבן
2) די צווייטע לאך
3) די בונקער
4) די סוף פון די בונקער

וועגן ליבטיקייט איז נישט געווען קיין פראבלעם, בייטאג איז אריינגעקומען א שטראל פון אינדרויסען, און ביינאכט האבן מיר געהאט דארט לעכט. און ווען איינער האט געדארפט ארויסגיין פאר באדערפענישן האט מען נאר געקענט ארויפגיין שטילערהייט צו די אויבערשטע קעלער, אן עקסטערע פרשה איז געווען מיט'ן אריפגיין מען האט זיך אריפגעכאפט מיט א בענקל און אזוי איז מען אנגעקומען צו די אויבערשטער קעלער. די פאקט אז עס איז געווען ווינטער האט אויך ארויסגעהאלפן אז די שווערע לופט זאל זיך נישט צושפרייטן.

די מצב אין בונקער

אין קעלער איז די אינערליכע שרעק וואס מיר האבן געהאט פון די גויטע זיך אביסל אפגעשטילט אבער מיר האבן זיך זייער שווער אינגעוואוינט צו די אונטער ערדישע וואוינונג וועלכע איז געווען די איינציגסטע עצה אין אונזער שווערע לאגע. וועז די שוועסטער פון די פעלדמאנ׳ס מיט ר׳ מענדל׳ס ווייב האבן זיכער געמאכט אז קיינער זעהט נישט זייער אקטעוויטעטן, האבן זיי אונז געברענגט צו עסן, זי האט געהאט א שליסל פון די קעלער, זי האט אראפגעלייגט דאס עסן אויבן אין די וויין קעלער און נאכדעם איז איינער פון אונז ארויפגעגאנגען אויפן בענקל צו נעמען דאס עסן, זיי האבן אונז אויך געברענגט די צייטונגען אזוי אז מיר האבן מיטגעהאלטן די נייעס וואס עס טוט זיך אויפן פראנט. דאס האבן זיי געטוען איין מאל א וואך, זיי זענען אויך געווען באהאלטן אין דעם בנין אין אן אנדערע קעלער.

יעדע נאכט האט מען עקסטער מורא געהאט אז מען וועט באמבאדירן, דערפאר זענען די גוים אויך אראפ אין זייערע קעלערן. דעמאלטס האבן די רוסישע עראפלאנען באמבאדירט א יעדע נאכט אויף די דייטשע קרעפטן. מיר האבן געהערט די באמבאס פאלן, מיר זענען געליגן אונטן מִיט ציטערניש אז די באמבעס זאל נישט פאלן אויף דעם הויז.

איר קענט זיך אליין פארשטעלן אין וואס פאר א מצב מיר זענען געווען די זיבן וואכן, מיר האבן געלעבט אין א כסדר׳דיגע, שרעקליכע פחד אז יעדע ליאדע מינוט קענען אונז די דייטשן באמערקן און דאן וועט מען אונז גלייך פארשיקן. א באזונדערע שרעק איז געווען אז די גוים וועלן אויפברעכן

די ווייַן קעלער, אלעס איז דאך געווען אין יענע צייטן אויף הפקר, קיין בעלי בתים זענען נישט געווען און די שלאס אינדרויסן איז פאר די גוים נישט געווען קיין פראבלעם. אבער דאס איז געווען פון די צענדליגער ניסים דארט אין דעם קעלער. אבער דאס לעבן אזוי באלד צוויי חדשים איז געווען ממש אומדערטרעגליך ווייל די לופט פארשטופט אין דער ערד איז געווען זייער שווער. די זיבן וואכן אין דעם בונקער טיף איז געווען דאס שווערסטע פאר מיר פון די גאנצע קריג.

אין איין פרייטאג האבן מיר געהערט די באמבאדירונג פון די רוסן און אסאך טאנקען פארן שנעל אריבער אונזער הויז מיר האבן נישט געוואוסט פוקטליך וואס דאס איז, זעט אויס אז דאס איז געווען די דייטשע מיליטער וואס זענען אנטלאפן פון די רוסן. דעמאלטס איז אויך געפאלן די גרויסע שטעט קאשוי, פעסט.

די באפרייאונג

Jan 18/1945

יום ה׳ פרשת בא ד׳ שבט תש״ה איז געווען דער גליקליכער טאג. די שוועסטער פון די פעלדמאנס איז אראפגעקומען און זי האט געהעריג געעפענט די טיר פון דעם קעלער, זי האט שוין נישט מורא געהאט, אבער מיר האבן זיך אין אנהויב דערשראקן צום טויט, ווער עפענט די טיר אזוי ברייט? אבער ווען מען האט געזען ווער דאס איז האבן מיר אפגעאטעמט. זי האט אונז דערציילט די פרייליכע נייעס, אז די רוסן זענען אריינגעקומען קיין פרעשוב, מיר האבן בעזר השם באשיינפערליך געקענט זען אז די ענדע פון אונזער ״תפיסה טערמין״ דערנענטערט זיך, די דאזיגע בשורה טובה האט אונז קיינער נישט געדארפט אנזאגן, מיר האבן דאס געקענט אליין הערן און זיך איבערצייגן מיט אייגענע אויגן, אינדערפרי האבן מיר זיך אביסל אפגעוואשן און מיר האבן זיך געטוישט די שמוציגע וועש. אונזערע ביינער זענען געווען אזוי צודריק פון די וואכן וואס מיר האבן געשמאכטעט אין דעם קעלער, ווען מיר זענען ארויסגעקומען האבן מיר זיך אויסגעצויגען די ביינער. און מיר זענען ארויסגעקומען אויף דער פריי. די גוים האבן געזען וויאזוי אונז קומען ארויס פון אונזער באהעלטענישׂ, אבער מיר האבן זיך נישט צוטוען געמאכט פון זיי, מיר זענען נישט צוריקגעגאנגען צו די גוי׳טע.

אט די אזוי גערופענע, אומזיגבארע דייטשע ארמיי, וועלכע האט ארויסגעווייזן זייער גרויסע העלדישקייט און גבורה קעגן די שוצלאזע אידישע קינדער, זענען אצינד אנטלאפן מיט די נשמה אין די הענט, צושלאגן און

צוקלאפט, מיט דערנידערדיגע שלעק, וועלכע זיי האבן אריינגעבאפט אויפן וועגן פון די רוסישע סאלדאטן. מיר זענען נאך געבליבן דארט ביז שבת צופרי און דעמאלטס זענען מיר ארויסגעגאנגען צו די פרייע וועלט. יודו לה׳ חסדו ונפלאותיו לבני אדם.

נאך שבת זענען שוין אנגעקומען נאך אידן וואס זענען געווען באהאלטן נאנט צום פראנט, זיי האבן באוויזען אדורך צו שווערצן די דייטשע פראנט וויסענדיג אז די אלע מענטשן וואס זענען אויף די בערג, וועלן נאך האבן אויסצושטיין פון די נאציס א שיין ביסל צייט ביז זייער באפרייאונג, די ערשטע וואך פון דעם באפרייאונג האב איך נאר געטראפן איינצעלנע אידן וואס האבן זיך באהאלט אין פרעשוב בשעת די קריג.

זיך ארומדרייענדיג די פאר טעג אין פרעשוב, זענען מיר געווארן געווארן פון די דארטיגע אידן, אז אסאך פון מיינע באקאנטע חברים וואס זענען געווען באהאלטן אין פרעשוב אזויווי אונז האבן די דייטשן ליידער געכאפט און זיי האבן זיי אלע אויסגע׳הרג׳עט. ערשט יעצט האבן מיר איינגעזען אין די אפענע ניסים וואס מיר האבן געהאט זייענדיג אין דעם קעלער. אז דער דייטש האט אונז נישט געכאפט. די פעלדמאן משפחה - חוץ בערל - זענען גלייך נאכ׳ן באפרייאונג צוריק געפארן קיין אונגוואר.

שבת קודש פ׳ בשלח (שירה) האבן מיר, די פאר שארית הפליטה אידן פון פרעשוב. זיך צוזאמגענומען צום דאווענען, יעדער האט געקרעכטצט אויף זיינע אייגענע צרות, אבער מיר זענען נישט געווארן געפאלן אין אידישקייט, פארקערט מען האט זיך געשטארק מיט די אמונה אז א איד פארלירט נישט זיין באשעפער, אפילו מען זאל אונז אלעס צונעמען בלייבן מיר אבער מיט׳ן טאט׳ן אין הימל. אין איינע פון די הייזער אין פרעשוב איז דאן געווען אונזער ביהמ״ד. מען האט דארט אינאיינעם אפגעראכטן די תפילות פון שבת קודש אויף א דערהויבענעם פארנעם.

דער שבת קודש איז געווען די יסוד פון מיין ווייטערדיגע לעבן פיל מיט חיזוק אנצוגיין ווייטער. דאס אז אידן זענען געווען פארנומען צוזאמצושטעלן א מנין, דאס האט מיר געוויזן אז אפילו נאך דעם ביטערע חורבן וואס מיר אלע זענען געווען באזארגט וויאזוי די אידישקייט וועט צוריק קומען צו איר אמאליגע גלאנץ, אין די צייט וואס אין די יארן פון די קריג איז די אידישקייט ליידער געווען בשפל המצב, אבער די שבת האט געוויזן אז ניין! וואס איז געווען איז געווען, עס איז געווען א גזירה, אבער פון יעצט און ווייטער דארף

מען צוריק אויפבויען אידישקייט.

מוצאי שבת איז צוגעקומען צו מיר צו א בחור, דער בחור האט געהאט א ברודער און נאך א קאזין, וואס זענען געווען באהאלטן אין א באהעלטעניש אין א שטעטל לעבן פרעשוב, ער איז נישט געקומען פון קיין היימישע שטוב, דער בחור זאגט מיר, "קום קיין בוקארעסט" Bucurest, איך האב אים אנגעקוקט מיט צוויי גרויסע אויגן און אים גלייך צוריקגעפרעגט 'בוקארעסט'"? איך האב געטראכט צו מיר, וואס האב איך דארט פארלוירן? דא האב איך שוין אביסל באקאנטע, פארוואס זאל איך אוועק פארן צו א פלאץ וואס קיינער קען מיך נישט? אין פרעשוב האט מען שוין אויך געקענט אנפאנגען צו האנדלען, בפרט האט עס נישט געשמעקט פאר מיין בעל הבית בערל אז איך גיי אוועקפארן פון אים, איך האב געהאט אסאך סיבות יא צו בלייבן אין פרעשוב און איך האב נישט געהאט קיין שום סיבה פארוואס אוועקצופארן. דער בחור איז נישט געבליבן אן קיין תירוץ ער ענטפערט מיר: דו ווייסט אז בוקארעסט איז די הויפט שטאט פון רומעניא און דארט זענען אנגעקומען אסאך אידישע פליטים פון אלע לאגערן, דארט טיילט די דשוינט אסאך געלט, אפשר וועלן מיר אויך קענען באקומען עפעס געלט, לאמיר אהין פארן וואס טראכסטו אזוי לאנג.

איך ווייס נישט פארוואס אבער נאך אפאר מינוט האב איך זיך געלאזט צורעדן פון אים. מיין אוועק גיין האט נישט געהאט קיין צופרידנשטעלטע סיבה אבער פון הימל האט מען מיר צוגעפירט דעם בחור פאר א שליח ער זאל זיין מיין שדכן... ער האט מיך אהין געשטופט, שפעטער וועט איר ליינען וויאזוי דאס האט זיך גאר גוט אויסגעצאלט.

איך בין מיטגעגאנגען מיט דעם בחור און מיר האבן זיך מיטגעבאפט מיט די רוסישע סאלדאטן, מיר האבן זיך ארויפגעשטיפט אויף זייערע מיליטערישע טראקס און אזוי זענען מיר אנגעקומען קיין אונגוואר, דארטן האב איך זיך אויפגעהאלטן נאך א טאג. איך האב זיך דארטן געטראפן מיט די פעלדמאנ'ס. דערנאך זענען מיר געפארן קיין קלויזענבורג דערנאך זענען מיר געפארן ווייטער אנצוקומען קיין בוקארעסט. שבת זענען מיר געווען אין די שטאט סאטמאר, ווי א איד האט אונז אריינגעלאזט איבער שבת. נאך שבת האבן מיר גענומען די באן ביז בוקערעסט.

נאכן וואנדערן צוויי וואכן זענען מיר אנגעקומען קיין בוקארעסט, דארט זענען טאקע געווען זייער אסאך פליטים און אויך אסאך רבנים פאלטיטשאן'ער

רב איז דארט געווען, ר׳ חיים מאיר׳ל איז אויך דארט געווען, סקולענער רבי, ניאמץ׳ער רב, סקווירא רבי און מיין קאזין ר׳ אברהם שלמה גרינפעלד (בן ר׳ דוד לייב בן ר׳ יצחק). דער באקאנטע שתדלן צו ראטעווען אידן פון די שרעקליכע צרות, ר׳ פנחס פרוידיגער ע״ה איז אויך דאן דארט געווען.

גלייך ביים אנקומען בין איך געגאנגען צו די קוזאוואדא גאס ווי עס איז געווען די שטוב פון הגה״צ ר׳ יוסף פאנעט זצ״ל, דעעש׳ער רבי, דארט האט ער אויך געהאט זיין בית המדרש, דארט האבן זיך אויפגעהאטלן אסאך פליטים, וואס זענען צוריק געקומען שבור ורצוץ פון די לאגערן, ביים דעשער רבי האט יעדער געהאט אן אפענע טיר, אזוי אויך ווען איך בין אהין אנגעקומען האט דער דעשער רבי מיך זייער ווארעם אויפגענומען און מיט א פאטערליכע ליבשאפט צוגעווייזן ווי איך קען זיך אראפלייגן מיין קאפ, די רביצין האט מיט א געטריישאפט געקאכט דאס עסן פאר אלע אנגעקומענע פליטים. אזויווי אלאמאל האב איך נישט געוואלט זיין אנגעווייזן אויף די טובות פון אנדערע מענטשן האב איך נאך א וואך צוויי ארויסגעדינגען א דירה.

אדמו״ר רבי יוסף פאנעט מדעעש זצ״ל

דארט איז געווען א איד וואס האט געהאט א פאבריק פון סחורות, ווי מען האט געמאכט די סחורה מיט פרימיטיווע מאשינען, און אויך האט מען דארט ארויפגעדרייט די צווירן (פעדימער) אויף גרויסע רעדלעך, איך האב דארט געארבעט א ביסל צייט און אזוי האב איך געהאט אביסל געלט.

געוועלדליך האבן איך געדאוועט ביי סקווירא רבי, כ״ק אדמו״ר ר׳ יעקב יוסף טווערסקי זצ״ל, וואס ער האט געהאט א ביהמ״ד אין די געגענט ווי איך האב געוואוינט.

די אגענטן פון די ציוניסטישע דשוינט, די ליבהאבערס פון די מיליאנען קרבנות וואס כלל ישראל האט נעבעך מקריב געווען אין די מלחמה, נאך זייער אפהאלטונג פון סיי וועלכע הצלה פאר די אונגארישע אידנטום,

נאכדעם וואס זיי וועלן דורכדעם גרינגער קענען גרינדן א אייגענע ממשלת הטמאה, זיי זענען געווען די זעלביגע מענטשן וועלכע האבן ביז יעצט נישט געהערט אז מען פארברענט אידן אין אוישוויץ זענען שוין אויפגעשטאנען פון זייער לאנגע שלאף און זיי האבן צוגעשטעלט אלעס וואס מען דארף נאר צו האבן זיך צו ערנערן און קומען צו די כוחות וואס מען האט פארלוירן פון די ביטערע מלחמה יארן, פאר די אומגליקליכע פליטים.

הרה"ק רבי יעקב יוסף מסקווירא

איבערהויפט פאר יו"ט פסח האבן זיי צוגעשטעלט א סדר, מצות, ווין, און אלע מאכלים פאר אלע פליטים. אויך האבן די אגודה הויפטן, צוגעשטעלט א קאך וואו מען האט דארטן געקאכט פאר אלע הונדערטער פליטים, אבער די קאך האט נישט לאנג אנגעהאלטן. איך פלעג גיין קויפן עסן ביי א אידישע רעסטאראנט.

צו מיין גרויסע פרייד בין איך געוואויר געוואארן אין בוקארעסט אז מיין ברודער יהושע איז בחסדי ה' ובאופן פלא געבליבן ביים לעבן, מען קען זיך נישט פארשטעלן די שמחה וואס איך האב דעמאלטס געהאט. ווייל איך בין נאך געווען זייער צובראכן נישט וויסענדיג אויב נאך איינער פון מיין גאנצע משפחה איז נאך געבליבן לעבן, די נייעס פון מיין ברודער יהושע האט אריינגעברענגט אין מיר א פרישער חיות אנצוגיין ווייטער מיטן לעבן.

יהושע האט מיר פארציילט אז ביים סוף פונעם קריג איז ער געווען אין איינע פון די ארבעט'ס לאגערן אין אוישוויץ, און ווי באקאנט אז ביים סוף פונעם קריג ווען די דייטשען האבן שוין געזען זייער מפלה האבן זיי געזוכט צו הרג'ענען ווי מער אידן, ער האט אויך מיטגעהאלטן אזעלכע פליצלונגע איבערפאלן ווען די דייטשע חיות זענען איין טאג פארן באפרייאונג אריינגעקומען אין זיין באראק און האבן זיך געגנומען שיסן אויף אלע זייטן אויף די שוצלאזע העפטלינגען און אסאך אידן זענען נעבעך דעמאלטס אין די לעצטע מינוט פארן באפרייאוג אזוי אומגעקומען, אבער השי"ת האט געהאלפן אז די קוילן האבן אים אויסגעמוטען.

קאפיטל נ"ד

די חתונה אין בוקארעסט

נאכן זיין דארט א שטיק צייט בין איך שוין געוואויר געוואָרן פארוואס איך בין געפארן קיין בוקארעסט אן קיין שום געהעריגע אורזאך דערויף. ווייל נאך שבועות האט דער אויבירשטער צוגעפירט אז איך זאל דארט טרעפן מיין באשערטע זיוויג און נאר ווען דעם האב איך געדארפט אנקומען קיין בוקארעסט. צום מזל׳דיגע שעה האט מען געשלאסן די שידוך מיט ׳הכלה פרומט לעבאוויטש׳ (לרפו"ש), זי איז א טאכטער פון מוה"ר ר׳ שמשון לעבאוויטש הי"ד, בן ר׳ חיים לייב וחתן ר׳ יוסף ליטמאן קויפמאן

מיין שוועסטער אין שוויגער, הרה"ח ר׳ שמשון לעבאוויטש ואשתו מרת מירצה הי"ד

ע"ה מבערבערשט, זי שטאמט פון זייער א חשוב'ע משפחה. די חתונה איז פארגעקומען יום א' פרשת נצבים וילך י"ז אלול תש"ה למספרם 45' ,Aug 26 הרב יאלאס, א חרדישע רב, וועלכער האט געהאט א ביהמ"ד אין בוקארעסט איז געווען דער מסדר קידושין ביי די חתונה, און ביי אים אין בית המדרש איז פארגעקומען די חתונה, הרב יאלעס האט אונז אנגעווינטשען "די טאג זאל זיין אזוי פרייליך, אזוי גוט, א גאנץ לעבן אזוי צופרידן".

הכלה פרומט לעבאוויטש

צו די חתונה האבן זיך צוזאמגעקליבן מער ווי א מנין אידן, מען האט זיך געוואשן צו א סעודה, מען האט געזונגען און זיך משמח געווען לכבוד די שמחה, עס איז נישט געווען פארוועם און פארוואס מאריך צו זיין.

דארט אין באקארעסט, האט געוואוינט א ערשטע שוועסטער קינד פון מיין ווייב, סילקא פיקסלער מיט אירע צוויי ברודער משה און הערשל, זיי זענען געווען מיינע אונטערפירערס, (די צוויי ברודער האבן נאך געוואוינט אין בוקארעסט נאך פון פאר די קריג. זיי זענען געווען קינדער פון ר' אברהם ארי' אבראהאמעוויטש, חתן ר' יוסף ליטמאן קויפמאן ע"ה).

באבע סילקא אשת הרה"ח ר' חיים לייב לעבאוויטש ז"ל

מיין ווייב'ס עלטערע שוועסטער שושנה, איז געווען די הויפט מחותנעסטע ביי די חתונה זי איז שוין דארט געוואוינט אביסל פריער, אזויווי זי האט געהערט אז איר שוועסטער האט זיך געראטעוועט און זי האלט זיך אויף אין בוקארעסט איז זי באלד געקומען צו טרעפן איר שוועסטער.

סילקא האט אוועקגעגעבן איר דירה פאר די אינג פאר פאלק, בשעת די קריג איז זי געווען באהאלטן אין די געגנט פון קאפאטראס, נאך די קריג זענען זיי געקומען קיין בוקארעסט, דערנאך איז זי צוריקגעפארן וואוינען קיין סאטמאר צו איר היים שטאט.

דארט אין בוקארעסט איז מיין ווייב שתחי' געווען פון די מסירת נפש'דיגע פרויען צוריק צו בויען דאס אידישקייט אזויווי פאר די קריג, אין יענער צייט באלד נאך די מלחמה וען א גרויסע עולם איז געווען מיאוש, נאכ'ן פארלירן

א בריוו וואס ר' שמשון לעבאוויטש האט געשיקט פאר הרה"ח אברהם ושרה אשכנזי ע"ה בשנת תרצ"ב לפ"ק

זעה איבערגעזעצטע בריוו אויף זייט 233-235

די באבע שאשא אשת הרה"ח ר' יוסף ליטמאן - קויפמאן ז"ל (בזו"ר)

די גאנצע משפחה, איז זי געווען פון די ערשטע נשים צדקניות וואס האבן מיט אמונה פשוטה זיך געהאלטן ביי אידישקייט. איינס פון אירע גאר שטארקע מסירת נפש'דיגע אקטן איז געווען אז באלד נאך די חתונה האט זי זיך אפגעשוירן די אייגענע האר, וואס דאס איז געווען א סימבאלישע צייכן אז מען קען נישט קוקען וואס איז געווען, מיר מוזן אויפשטעלן אידישע דורות פון דאסניי און נאר אזוי וועלן מיר קענען זעהן א נקמה אין די דייטשן.

איינמאל איז מיין ברודער יהושע געקומען קיין בוקערעסט זיך צוטרעפן מיט מיר, איך האב זיך זייער געפריידט צו אים מיר האבן צוזאמען געדאנקט דעם הייליגן באשעפער אויף די געוואלדיגע חסדים וואס מיר זענען אריבער אין די פאר יאר פון די קריג.

די מציבה פון באבע שאשא

אין בוקארעסט האבן מיר געהאט א קאזין (א סיגעטער פון אינדערהיים), וואס האט געארבעט פאר די דשוינט, זייענדיג נאנט מיט די אינסטאנצן פון די דשוינט, האט ער אונז אסאך ארויסגעהאלפן מיט געלט.

דארט אין בוקארעסט האב איך פארלוירן מיין טייערע תפילין וואס איך האב דאס געהאט מיט מיר א גאנצע קריג, איך האב ב"ה זוכה געווען אין די קריג יארן, אז איך האב א יעדן טאג געלייגט די תפילין. עס האט מיר זייער וויי געטוען,

אז איך האב דאס פארלוירן, דאס איז געווען די תפילין וואס מיין טאטע ז״ל האט מיר געקויפט וועו איך האב בר מצוה געהאט.

איך האב געקויפט נאך א פאר תפילין וואס איך האב דארטן געקענט באקומען, איך האב דאס געלאזט איבער קוקען ביי א סופר, אבער ווי גוט די תפילין איז געווען וועיס איך נישט. שפעטער וועו איך בין אנגעקומען קיין ארץ ישראל האבן איך געקויפט נייע תפילין ביי מיין ערשטע שוועסטער קינד הרה״ח ר׳ הערשל קויפמאן ז״ל, דער גרויסער מזכה את הרבים מיט די הערליכע ספרים פון חפץ חיים אויף לשה״ק און אויף אידיש, בן ר׳ נתן נטע בן ר׳ יוסף ליטמאן.

נאכן קריג אין קאלוב

מיר זענען געבליבן דארט ביז פאר פורים תש"ו און דערנאך זענען מיר געפארן קיין קאלוב, די וואוין ארט פון מיין ווייב פאר'ן קריג, מיר האבן דארטן געדינגען א דירה. די דירה פון מיין שוועד הי"ד, איז געווען באזעצט מיט גוים. שושנה האט דארט געפירט די ווירטשאפט, זי האט געקאכט, זי האט געגייט קליידער און פון דעם האבן מיר געהאט אפאר דאלאר.

זייענדיג אין קאלוב בין איך געווארן זייער בשמחה ווייל דארט בין איך געוואויר געווארן אז מיין ברודער מרדכי איז אויך געראטעוועט געווארן פון די קריג, און ער איז געבליבן ביים לעבן און ער האלט זיך אויף אין טשעביי, איך בין געפארן אים אויפזיכען אין טשעביי. ווי שוין אויבן דערמאנט איז ער געפארן קיין ארץ ישראל נאר ער האט זיך נישט געקענט צוריק האלטן פון נקמה צו נעמען אין די דייטשן ימ"ש. ב"ה אז איך האב אים געטראפן, עס איז מיר געווען א געוואלדיגע שמחה זיך צוריק צו טרעפן מיט אים, מ'קען נישט באשרייבן מיין שמחה וואס איך האב געהאט ווען איך האב זיך צוריק געטראפן מיט מיין פארבליבענע משפחה מיטגלידער.

אינדערצווישען זענען מיר געפארן קיין בודאפעסט פאר צען טאג, דארט האט מיין ווייב מיר געוויזן וואו זי האט זיך אויפגעהאלטן בשעת די קריג, די קאך וואו זי האט געארבעט. איך האב געהערט פון איר די וואונדערליכע ניסים ונפלאות וויאזוי דער באשעפער האט איר געהיטן די גאנצע צייט אז זי זאל בלייבן ביים לעבן נאכן קריג.

ווען עס איז געקומען יו"ט פסח תש"ו, האבן מיר געגעסן צוזאמען דעם

פון רעכטס צו לינקס המחבר, מרדכי, יהושע העשיל

סדר, ביי שרה בינה כהנה ע״ה (בת ר׳ שלמה קויפמאן בן ר׳ יוסף ליטמאן ז״ל) אשת הרה״ח טפסר ונגיד מנכבדי קהלה קדושה סאטמאר ר׳ יוסף לייב כהנא ז״ל אין שטוב, איר ברודער הרה״ח ר׳ ליפא קויפמאן הי״ו האט געהאט א ווייב-גארטן, האבן מיר געהאט טרויבן פון וואס צו מאכן היימישע ווייב, מיר האבן טאקע געמאכט היימישע ווייב אויף פסח מיט אלע הידורים. מצות איז געקומען פון אויסער די שטאט. ביי די סדר זענען געזעצן שושנה מיט שרה כהנה און איר ברודער ליפא מיט נאך צוויי קאלוב׳ע פרויען (אשת הרה״ח ר׳ צבי קעסטנבוים הי״ו מנכבדי תושבי וומס״ג און אשת הרה״ח ר׳ יעקב קרויס ע״ה), די אויבערשטער האט מיר געגעבן די זכיה צו פירן דעם סדר, איך קען נישט אראפגעבן די געפילן וויאזוי אזא סדר אין שנת תש״ו האט אויסגעזען, נאך אזעלכע הריגות און צרות האט זיך געשפירט אין די ביינער און מיר האבן אינזין געהאט די פשוטע אפטיישט פון די ווערטער ״הוצאנו מעבדות לחירות״ עס האט זיך נישט סתם ארויסגעזאגט פון מויל, נאר דאס

זעה איבערגעזעצטע בריוו אויף זייט 236

א בריוו פון מורדכי
א יאר נאכן זיך
אריינצוון אין
אוסטראליע

הארץ האט ארויסגעשריגן א שבח והודאה צום אויבירשטען, והוא שעמדה לאבותינו ולנו שלא אחד בלבד עמד עלינו לכלותינו והקב״ה מצילנו מידם. פסח האבן מיר געדאוועט אין איינעמ׳ס הויז, און איך האבן געהאט די זכיה צו דאוועגען פארן עמוד. אבער די שול אין קאלוב איז ליידער חרוב געווארן דורך די דייטשע רשעים.

(עס איז אינטערעסאנט צו פארציילן וויאזוי שרה כהנה ע״ה האט זיך געראטעוועט פון אוישוויצע קאלעך אויבענס. דאס איז געווען שבועות ווען זיי זענען געשטאנען אין די רייע ביי מענגעלע ימ״ש, עס איר געווען זייער קאלט, זי האט זיך דערמאנט אז זי האט איבערגעלאזט איר מאנטעל אויף די באן, האט זי געבעטן פון איר מומע מירצא (מיין שוויגער הי״ד) וואס איז געפארן מיט׳ן זעלבן טראנספארט, ״היט אפ מיינע קינדער (אבט קינדער האט זי געהאט) איך גיי נאר צוריק נעמען מיין מאנטל״ זי איז געגאנגען, צו די באן ווען זי איז צוריק געקומען זענען אירע קינדער שוין לאנג נישט דארט געווען, און אזויווי זי איז געווען אליין אן קינדער, האט מען איר געשיקט צו די ארבעט). מיר האלטן טאקע די יארצייט פון מיין שווער אין שוויגער דעם צווייטע טאג שבועות.

די סעלעקציע אין אויסשוויץ

צוריק אין מיהאלאוויץ

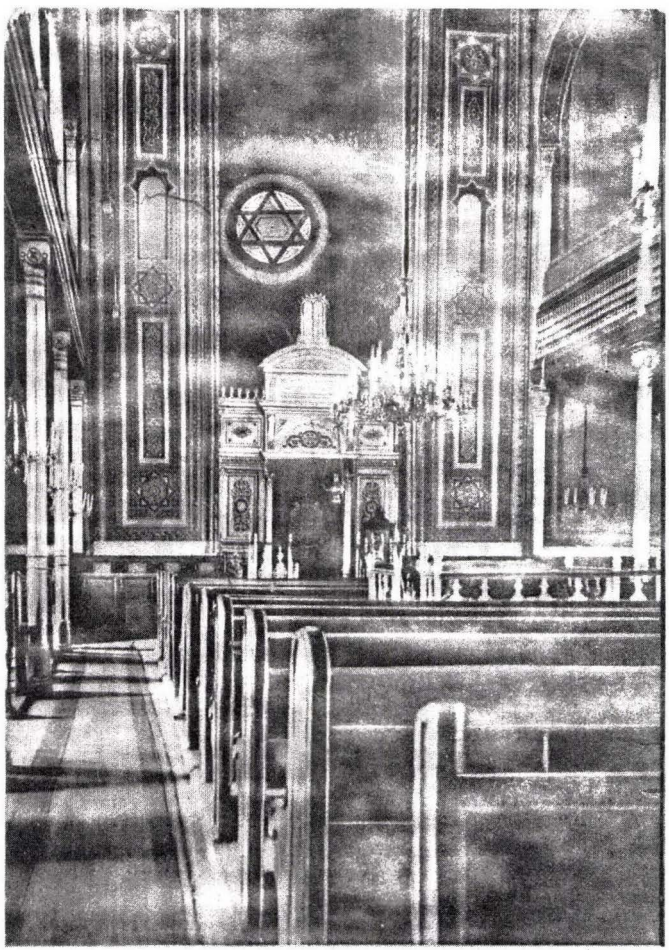
זומער האבן מיר געשווערצט די גרעניץ פון אונגארן קיין סלאוואקיי אנצוקומען קיין מיהאלאוויץ, מיר האבן געוואוינט אויף די הארנא גאס Horna אין די הויז פונעם זיידן ר׳ שלמה פרענקל הי״ד.

וועו מיר זענען אנגעקומען אינעם זיידן׳ס דירה, איז שוין מיין ברודער יהושע הי״ו דארט געווען מיר האבן צוזאמען געדינגען אן אדוואקאט ער זאל אונז מסדר אונזערע בירגער שריפטן, ווי אויך צו טרעפן אין די שטאטישע ארכיוון אז מיר זענען די בעלי בתים פון די דירות אין מיהאלאוויץ, ווייל מיר האבן דאך נישט געהאט בדעה צו בלייבן דארטן וואוינען און מיר האבן געוואלט פארקויפן די דירות.

אין די דירה פונעם זיידן האב איך שוין גארנישט געטראפן, אלעס איז געווען במעט אויסגעליידיגט, איך האב איבעראל ארומגעזוכט און נעבעך געזען דעם פוסטקייט פון די דירה, איך האב אזויפיל געזוכט ביז איך האב באשלאסן צו זוכן אויפן בוידעם דארט האב איך שוין געטראפן אפאר זאכן פונעם זיידן, עס זעהט אויס אז עס איז דארט פארבליבן פון די לעצטע מינוטן פאר מען האט זיי אוועקגעפירט און זיי האבן דאס געוצט אדער האבן זיי דאס נישט עספיעט צו באהאלטן. איך האב געטראפן א סידור מיט א מחזור, עס איז געווען פאר מיר כמוצא שלל רב, מיט א אינערליכע געפיל און טייערקייט האב איך דאס מיטגענומען מיט מיר אין עס באגלייט מיר ביז׳ן היינטיגן טאג.

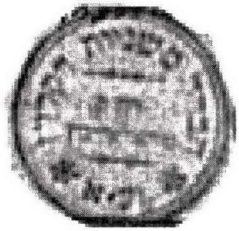
מיין היים-שטאט מיהאלאוויץ, וואס איז אין אירע שיינע צייטן, געווען

פיל מיט תלמידי חכמים און חסידישע, ערליכע אידן, איז יעצט געווען ליידיג איך האב נאר געפונען דארט עטליכע מנינים אידן, וואס זענען צוריק געקומען פון די טויט לאגערן. די בתי מדרשים זענען געווען חרוב ונחרב, עס זענען געבליבן דארט נאר עטליכע פליטים מוצלים מאש. אפגעריסענע גלידער פון די פארצווייגטע משפחות, און נאר איינצעלנע איינזאמע פאמילעס וועלעכע האבן זיך באהאלטן אין סלאוואקיי אויף די בערג.

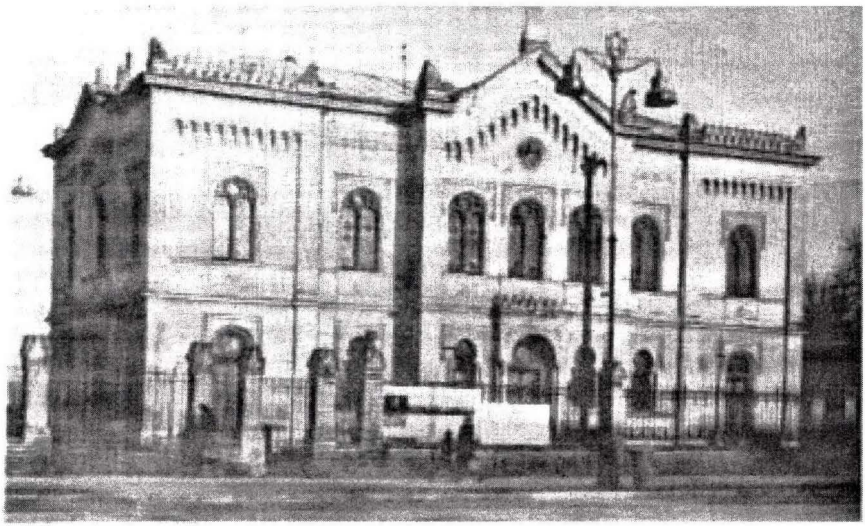

די בית מדרש הגדול אין מיהאלאוויץ - שנת תרע"ח

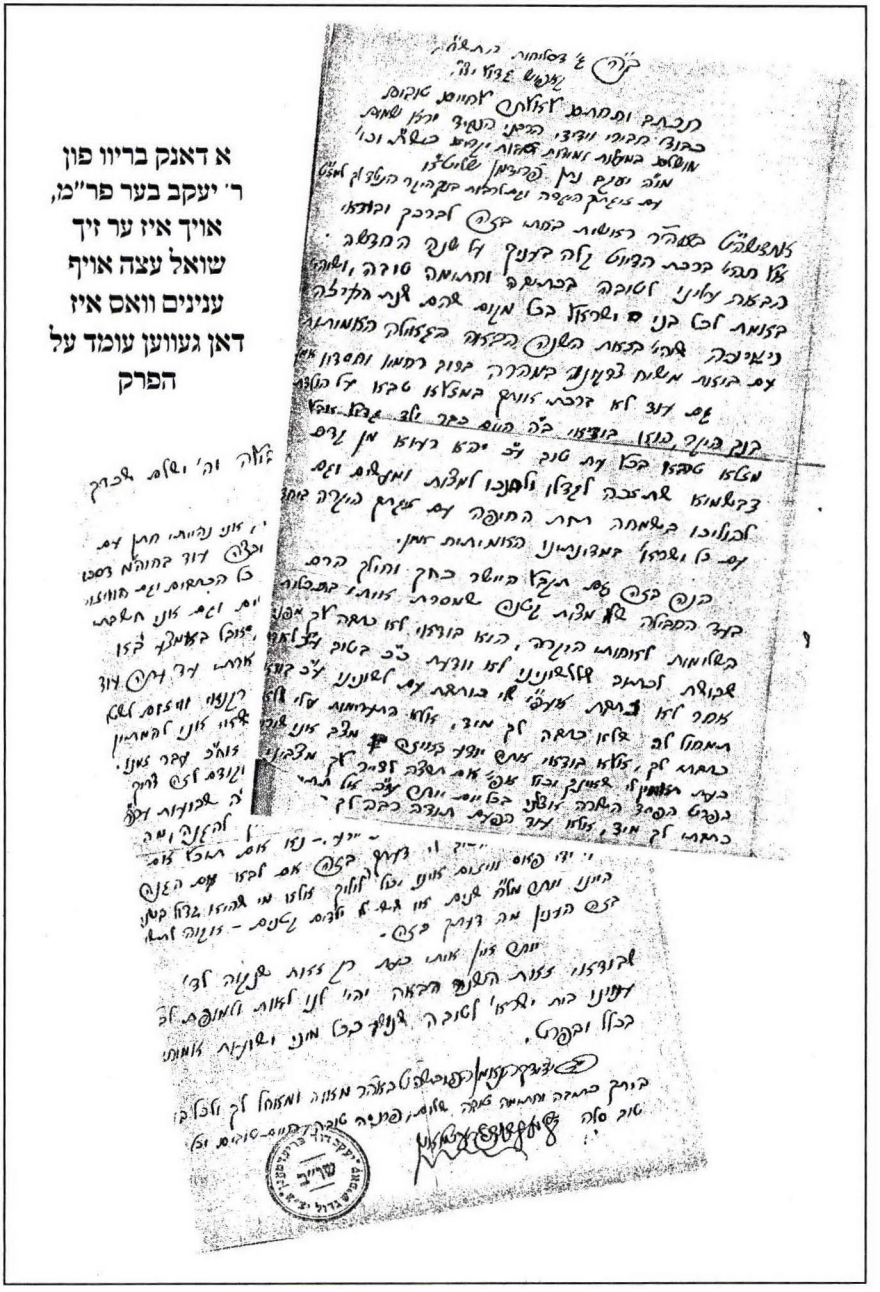
דאס גרויסע שול און דער ביהמ"ד איז באמבאדירט געווארן דורך די רוסן צום סוף פונעם קריג, ווייל די דייטשן האבן געגנוצט די שול פאר א שטאל פון פערדן ר"ל, זיי האבן אויך זיך דארט קוואטירט בשעת'ן קריג. אבער נאכן קריג האט מען דאס צוריק שיין איבערגעבויט. איך האב געהערט פון אדמו"ר הרה"צ ר' יחיאל מיכל מיכלאוויטש שליט"א, (הנקרא רבי מעביל'ע מנתני'), (פארן קריג האט ער זיך אויפגעהאלטן און מיהאלאוויץ און ער איז געווען משמש ביים דיין פון מיהאלאוויץ הגה"צ ר' שמואל רובין זי"ע), אז אזויווי נאכן קריג האבן זיך באזעצט דארט נייע תושבים, אידן וועלבע עס איז זיי נישט געווען באקאנט די שטאט מיהאלאוויץ, ווייל זיי האבן נישט געוואוינט דארטן פארן קריג נאר אין די גלילות און זיי האבן נישט געהאט קיין געפיל פאר די היסטארישע שול ווייל זיי האבן דאס קיינמאל נישט געגנוצט. אין א שטיקל צייט שפעטער זענען די באהערדע פון שטאט געקומען אנטראגן א פארשלאג פאר די אידן, צו פארקויפן פאר זיי דאס פלאץ פון די שול, האבן די אידן ענדערש געגומען

די זיגל פון חברה משניות

בית מדרש הגדול פון אינדרויסן

א דאנק בריוו פון
ר' יעקב בער פר"מ,
אויך איז ער זיך
שואל עצה אויף
ענינים וואס איז
דאן געווען עומד על
הפרק

זעה איבערגעזעצטע בריוו אויף זייט 240-239

דאס געלט פון די באהערדע און פארקויפט די שול און זיי זענען געגאנגען דאוועגען אויף אן אנדערן פלאץ.

ווען מיר זענען אנגעקומען קיין מיהאלאוויץ האט זיך שוין דעמאלטס ארגענעזירט א שטיקל קהילה. מען האט געדאוועגט אינעם קליינעם בית המדרש, וואס איז געווען אינעם חצר פונעם גרויסן ביהמ"ד, מען האט עס גערופען "דאס ספרד'ישע ביהמ"ד" (פארן קריג איז דארט געווען די צענטער ווי עס האט געווירבעלט מנינים שחרית מנחה מעריב). קיין ווייבער שול איז נישט געווען דארט.

מען האט זיך אומגעקוקט אויף די מקוה אויב מען קען דאס נוצן אבער מען האט זיך דערזען אז עס איז ליידער אינגאנצן צובראכן, אבער איין חלק פון די מקוה האט מען ווידער אויפגעפרישט און ווייטער אנגעפאנגען צו נוצן, די פליטים זענען געווען גליקליך אז זיי האבן זיך מטהר געווען אין א כשר'ע מקוה, נאך אזויפיל צייט וואס מען האט ליידער צו קיין מקוה נישט זוכה געווען.

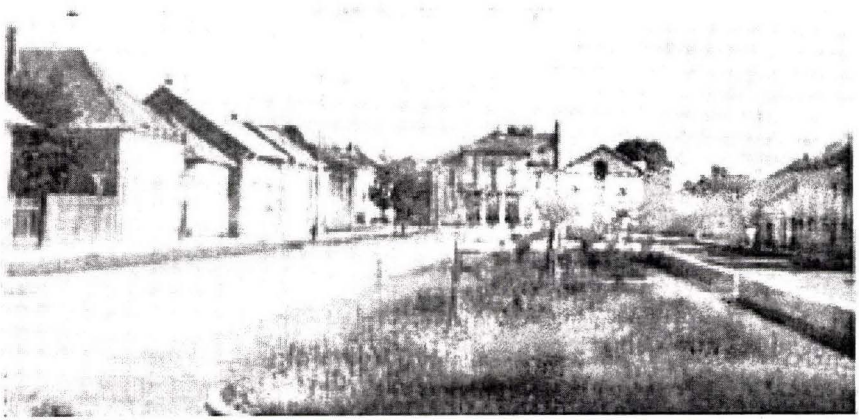
מען האט זיך זייער געזארגט איבער די כשרות פון די מאכלים און איבערהויפט אז עס זאל זיין כשר'ע פלייש צו עסן, מען האט אויפגענומען אן ערליכן שוחט, הרה"ג ר' יהושע איינהארן ז"ל (ר' יעקב בער פרידמאן - מיט איהם האב איך געארבעט צוזאמען אין מיליטער - איז געווארן שפעטער אן איידעם ביי אים, זיין שווער האט געלערנט מיט אים הלכות שחיטה. וועו ער איז ארויסגעקומען קיין אמעריקא איז ער געווארן א שוחט אין טראנטא).

אבער דאס וואס מען האט צוריק אויפגעבויט אין מיהאלאוויץ נאכן קריג איז נישט צו פארגלייבען צו דעם וואס מיהאלאוויץ איז געווען פארן קריג. ליידער איז שוין געווען געווייסע 'אידישע געשעפטן' וואס זענען געווען אפען אום שבת קודש, פאר די קריג איז נישט געווען אזא זאך אז א איד זאל האלטן אפן דאס געשעפט. קאשויער רב, הגה"ק ר' רפאל בלום זצ"ל איז אמאל געקומען אויף א שבת אין מיהאלאוויץ האט ער געהאלטן א דרשה, און בתוך הדברים האט ער מוסר געזאגט פאר די אידן וואס האלטן אפען דאס געשעפט אין שבת, דאס האט מען אין פאר די קריג נישט געקענט גלייכגילטיג אראפשלונגען. אבער נאך די ביטערע קריג איז שוין ליידער געווען אביסל אנדערש דער אידישער מצב, די גשמיות'דיגע צרות האט איבערגעלאזט צייכענעס אויף די רוחניות'דיגע מצב.

די גוים האבן מורא געהאט זיך צו טשעפענען סתם אזוי מיט די אידן

און עס איז נישט געווען קיין אפענע אנטיסמיטיזעם, אבער מיר האבן נישט געזוכט קיין סאך צו האבן מיט די גוים, איך האב אפילו דערקענט מיין גוי׳אישער רעטער וואס האט מיר געראטעוועט אלס קליין קינד אין מיהאלאוויץ, ווי דערמאנט אין אנהויב, אבער ער האט מיר נישט דערקענט, איך האב מיר געפרייט אז ער דערקענט מיר נישט, ווייל איך האב נישט געזיכט צו האבן מיט די גוים, מיר האבן זיך אויפגעהאלטן אין מיהאלאוויץ בערך א יאר.

איין טאג האב איך געדארפט פארן קיין פרעשבורג צו ערלעדיגן מיינע פאפירן, האב איך זיך אפגעשטעלט אין מיקאלאש, זייענדיג דארט איז פארגעקומען א לויה אין די דארטיגע בית הקברות, פון די אידן וואס זענען נעבעך אומגעקומען אין די וועלדער. די משפחות זענען געקומען ברענגען צו קבר ישראל זייערע נאנטע און באקאנטע, און דאס איז שוין געווען א יאר נאכן באפרייאונג. דארט אויפן בית הקברות האב איך באמערקט א פרישע מצבה וואס דאס איז געווען דער שוחט פון פוילן וואס האט פאברענגט צוזאמען מיט אונז אין מיקאלאש.

די האראנע גאס

פון מיהאלאוויץ קיין ארץ ישראל

אין מיהאלאוויץ איז נישט געווען אהערגעשטעלט דאס אידישקייט וויאזוי עס דארף צו זיין און מיר האבן דארט נישט געהאט קיין משפחה. האבן מיר געוואלט פארן קיין ארץ ישראל וואו מיין ווייב׳ס שוועסטער האט געוואוינט, עס איז אבער נישט געווען אזוי גרינג אנצוקומען קיין ארץ ישראל, ווייל די ענגלענדער וואס האבן דעמאלטס געוועלטיגט אין ארץ ישראל האבן נישט געוואלט אריינלאזן די אידישע פליטים, ווייל זיי זענען געווען גוט באפריידענט מיט די אראבער׳ס און די אראבעס האבן מורא געהאט אז די אידן ווילן מאכן דארט א לאנד און דאס האבן זיי נישט געוואלט, נו, א איד גוט זיך דאך אן עצה, די אלע אידן וואס האבן געוואלט אנקומען קיין ארץ ישראל האבן זיך געדארפט דינגען שווערצערס פאר אסאך געלט, און אזוי זענען זיי אנגעקומען קיין ארץ ישראל, ליידער האט מען אסאך פון זיי געכאפט אינמיטען שווערצן און מען האט זיי נעבעך צוריקגעשיקט פון זיי זענען געקומען.

עס איז אינטערעסאנט צו באמערקן אז די גאנצע צייט וואס די אידן האבן זיך געשווערצט, זענען די פראנצויזן געשטאנען צו הילף פאר די אידן, ווייל זיי האבן זיך נישט אזוי גוט פארטראגן מיט די ענגלענדער, און ביי די אלע גרעניצען האבן זיי נישט געקוקט אויף די פאלטשע שריפטן, כאטש זיי האבן גוט געוואוסט פון די פעלטשעריין.

ביי די אמעריקאנער וואס זענען געווען גוט באפריינדעט מיט די ענגלענדער איז אבער אנדערש געווען, ווען די ענגעלענדער האבן זיי געבעטן נישט

אדורך צולאזן די אומלעגאלע פליטים האבן זיי נישט געקענט צוריק ווייזן זייער פארלאנג, בפרט האבן זיי געבעטן אז די פליטים וואס קומען אן קיין איטאליע און פון דארט ווילן זיי גיין מיט אומלעגאלע שיפלעך קיין א״י זאלן זיי אפשטעלן און צוריק שיקען.

איינע פון די וועגן, וואס עס איז שוין געווען א גרינגע וועג, וויאזוי מען האט זיך געשווערצט קיין ארץ ישראל, איז געווען אויב מען האט געטראפן א מענטש וואס איז שוין געווען אין ארץ ישראל נאר דער מענטש איז צוריק געקומען, האט א צווייטער געקענט פארן קיין ארץ ישראל מיט יענעמס שריפטן, כאילו דער מענטש וואס איז ארויסגעפארן פון ארץ ישראל, פארט יעצט צוריק קיין ארץ ישראל און די עצה האט גענוצט פאר אסאך מענטשן זיי צו באזעצן אין ארץ ישראל.

איך האב אויך גענוצט די עצה, ווייל אזויווי מיין ברודער מרדכי ע״ה איז שוין געווען אין ארץ ישראל און ער איז נאר צוריק געפארן צו קעמפפען אין די טשעכישע מיליטער אנטקעגן די דייטשן האט ער נישט געהאט בדעה צוריק צו פארן קיין ארץ ישראל. האט ער מיר געגעבן זיינע פאפירן. דאס איז געווען א געוואלדיגע הילף וואס השי״ת האט מיר צוגעשיקט. אז נאך די אלע מיטמאכענישן, האב איך נישט געדארפט מיטמאכן אן עקסטערע פעקל מיטן זיך שווערצן קיין ארץ ישראל.

פאר מיר זענען אוועקגעפארן האבן מיר פארקויפט אונזערע דירות, וואס מיר זענען געווען אפיציעל די בעלי בתים דערפון, פאר די דארטיגע גוים. סיי די דירה פונעם טאטן און פונעם זיידן און אויך די דירה פון מיין פעטער ר׳ שמעון הכהן לאנגער, ר׳ שמעון׳ס ווייב האט געהייסן מירל, זי איז געווען א שוועסטער פאר מיין מאמע, זיי האבן אויך געוואוינט אין מיהאלאוויץ, אביסל פון אונזער געלט האבן מיר געדארפט באצאלן פאר די באנק חובות וואס זענען געווען אנגעזאמעלט אויף די דירות, אבער היינט צוטאג׳ס שטייען שוין נישט קיין איינע פון די דירות.

תמוז תש״ז האבן מיר זיך געזעגנט פון אלע אונזערע באקאנטע און מיר זענען געפארן קיין טשעביי, מיר זענען אריינגעפארן אין איר הויפט שטאט פראג, וואס פון דארט איז ארויסגעפארן די לעגאלע טראנספארט קיין ארץ ישראל און מיר האבן געוואלט זיך מיטכאפן מיט די טראנספארטן.

אויף די טראנספארט זענען אויך געווען אסאך באקאנטע אידן פון מיהאלאוויץ און פון פרעשוב. וואס זענען אויך ארויסגעפארן אויף א

צווייטענס נאמען אויפן אזויווי אונז. ב"ה מיר זענען אנגעקומען אויפן באן בשלום, די באן איז אריבערגעפארן דייטשלאנד, די נסיעה האט געדויערט אפאר טאג ביז מיר זענען אנגעקומען קיין פראנקרייך. די באן איז אנגעקומען אין די האפן שטאט מארסייל, Marseille וואס דארט איז געווען די פארט פון וואו מיר זענען ארויסגעפארן מיטן שיף, מרדכי האט אונז באגלייט ביז פראנקרייך און דארט איז ער צוריקגעפארן אויסצופירן זיין ציל.

מרדכי האט זיך געצויגן קיין אסטראליע בשנת תש"ט, ווי ער האט ווייטער געארבעט אין א דרוקערייי. עס איז אריבער יארן לאנג וואס מיר האבן זיך נישט געזעהן, מיר האבן געהאלטן פארבינדונג נאר מיט שיקן בריוון, בשנת תשנ"ג האט מיין חשוב'ע ברודער יהושע הי"ו מיט מיין טייערע שוועגערין ריסא שושנה תחי' זוכה געווען צו מקיים זיין מצוות כתיבות ספר תורה במלוא הדרה, און אריינגעגעבן א ספר תורה לע"נ מיינע עלטערן און מיין שוויגער עלטערן הי"ד, דאן האבן מיר מיט מיינע חשוב'ע קינדער אריינגעלייגט איבער מידליכע כוחות אז מרדכי זאל ארויסקומען פון

די האפן אין די שטאט מארסייל

אסטראליע און מיט האלטן די שמחה, הודו לה׳ אז טאקע יענע יאהר האבן מיר זיך ווידער געטראפן נאך אזויפיל יאהרן זיך נישט זעהן. (ברם זכר אותו איש לטובה הרה״ח ר׳ מאיר גאלד הי״ו מחשובי חסודי גור בארה״ב, וואס האט זיך פולע יארן אפגעגעבן אין די ווייטע מרחקים מיט מיין ברודער, אין האט אויך ארײַנגעלייגט פילע כוחות אז די נסיעה זאל צושטאנד קומען). נאכן זיך אויפהאלטן אין אמעריקא און אין ארץ ישראל איז ער צוריק געפארן קיין אסטראליע. זיינע בריוון זענען שטענדיג געווען אנגעפילט מיט מליצות און גמטריאות, און אויך פיל מיט אמונה און בטחון צום באשעפער. ער איז נפטר געווארן בשיבה טובה ביום י״ח כסלו תש״ס לפ״ק. (פון יענעם זמן איז ראוי פאר זיך ארויסצוגעבן א באזונדערע קונטרס וואס וועט אי״ה באשיינען ביי איינע פון די שמחות אין די משפחה).

פון דארט זענען מיר געפארן קיין ארץ ישראל. די וועג האט געדויערט בערך אכט טאג און מיר זענען בסיעתא דשמיא אנגעקומען קיין עגיפטן אין אלכסנדריא. (לכאורה האט די אגודה ארגאנעזירט די נסיעה, אבער קיינער פון די מענטשן אינעם טראנספארט האבן נישט געדארפט צאלן).

ביי די האפן האבן אונז שוין אפגעווארט די פארשטייער פון די אגודה, זיי האבן אונז אויפגענומען און געפירט קיין חיפה. (אלע פארטייען האבן געהאט זייער פארשטייער וואס האבן אפגעווארט זייערע מענטשן, די אגודה איז געווען די פרומסטע פארטיי).

וועו מיר זענען שוין אנגקומען אין ארץ הקודש זענען מיר קודם געגאנגען קיין טבריי׳, אין טבריי׳ האט געוואוינט מיין ווייב׳ס שוועסטער שרה ע״ה אשת הרה״ח ר׳ אברהם אשכנזי ז״ל בן הרה״ח ר׳ יואל ז״ל (ש״ב של רביה״ק בעל דברי יואל מסאטמאר זי״ע), זיי האבן שוין דארט געוואוינט פון פארן קריג, מיר האבן געוואוינט אין זייער דירה, אבער קיין געלט פון ווי זיך צו שפייזן איז נישט געווען, בחסדי ה׳ האב אנגעהויבן צו ארבעטן מיט מילך, איך האב געקויפט מילך פון א פארמער און איך האב יעדן צופרי ארומגעטראגן צו די הייזער אין שטאט פרישע מילך, די ארבעט מיט די מילך איז זייער שווער געווען ווייל קיין אויטא האב איך נישט געהאט איך האב זיך געדארפט שלעפן מיט די מילך ארויף צו יעדן הויז, נישט איינמאל איז אויסגעקומען אז איין הויז איז געווען אין די עק פון שטאט און אן אנדערע הויז איז געווען אין די צווייטע עק פונעם שטאט, אבער בלית ברירה איז מען אזוי אנגעגאנגען אין דעם נייעם פלאץ.

לדור ודור ישבח מעשיך

חסדי ה' כי לא תמנו כי לא כלו רחמיו, כ"ד אב תש"ז איז אונזער שטוב ליבטיג געוואָרן מיט אונזער נייע געבוירענע אינגעלע שמשון שרגא נ"ו. זיין ברית האט מען אפגעראכטן ברוב פאר והדר אין שטוב פון אונזער בעל אכסניא ר' אברהם, זיין טאטע הרה"ח ר' יואל אשכנזי ז"ל איז געווען דער סנדק.

פאר די ימים טובים האבן מיר באשלאסן זיך אוועק צו ציען פון טבריה און פארן וואוינען קיין נתני', אין נתני' האבן מיר געוואוינט א יאר, און צווישען האט אויסגעבראכן די מלחמת השחרור, השי"ת האט מיר געהאלפן אז פונקט דאן איז מיין ווייב געווען אין ספעציעלע אומשטענדן און אזוי האב איך מיר געקענט ארויסדרייען פון מיליטער, אסאך מלחמה איבערלעבער וועלכע האבן ארויסגעקוקט אויף א רואיגע לעבן אין די מדינה וואס האט זיך פאררופן אלץ די זיכערסטע פלאץ פאר אידן האבן נעבעך פארלוירן זייער לעבן ביי די ציוניסטישע מלחמה.

ליידער האב איך געהאט אויסצושטיין אין די אזוי גערופענע אידישע מדינה אסאך רדיפות פין מיינע שכינים. וואס זענען געווען אצ"ל'ניקעס בעגינ'ס חברה, שטארקע שטיצערס פאר די מדינה און זיי האבן נישט אויסגעהאלטן אז איך גיי נישט אין מיליטער און איך האב זיך געדארפט פארשטעקן זיי זאלן מיר נישט זעהן.

אין די צייט איז מיין שוועגערן שושנה אנגעקומען קיין טברי' מיר זענען אויך דאן צוריק געפארן אהין וואוינען צו זיין אינאיינעם מיט די משפחה,

אבער א קורצע צייט שפעטער זענען מיר געגאנגען וואוינען אין א דארף בית מאיר, הויז 37 עס האט דארטן משמש געווען ברבנות הגה"צ ר' מרדכי דאוועדאוויטש זצ"ל מחשובי תלמידי רביה"ק בעל דברי יואל מסאטמאר זי"ע.

חסדי ה' כי לו תמנו כי לו כלו רחמיו

איך דאנק און לויב דעם באשעפער אויף זיינע חסדים וואס ער האט מיט מיר געטוען, עס איז גארנישט געווען אין מיין זכות נאר אין די זכות פון מיינע אבות און די זכות פון מיינע רבי'ס, וואס האבן געוואלט אז זאל בלייבן א זכר פון די משפחה,

דא איז די פלאץ ארויסצובערענגן מיינע אינירליכע געפילען, וואס איז פיל מיט לויב און דאנק פאר מיין חשוב'ע ברודער יהושע הי"ו מיט מיין טייערע שוועגערן ריסא שושנה תחי', וואס מיט זייער הילף און זייערע כוחות האב איך געקענט צוריק אויפשטעלן אונזער משפחה על דרך ישראל סבא אויף די וועגן וואס אונזערע עלטערן האבן אונז געלערנט, זיי האבן זיך אוועקגעגעבן פאר אונזערע קינדער ווי א טאטע און א מאמע צו א קינד. די באשעפער זאל זיי באצאלן אלעס גוט'ס, און אין דעם זכות זאלן זיי זוכה זיין צו א זקנה ושיבה טובה און זעהן נחת פון די גאנצע משפחה.

איך בין מסיים מיינע ווערטער מיט א תפלה צו השי"ת, **עד הנה עזרונו רחמיך, ולא עזבונו חסדיך,** בעט איך ווייטער די הייליגע באשעפער **ואל תטשנו ד' לנצח,** ער זאל מיר ווייטער באגלייטן ווי ביז היינט, און איך זאל זעהן אסאך אידיש נחת פון מיינע קינדער און אייניקלעך און אור אייניקלעך, זיי זאלן זיך אלע פירן על דרך התורה והיראה אזוי ווי אונזערע עלטערן און רבי'ס האבן אייביג פארלאנגט, און זייער זכות זאל אויף אונז מגין זיין, ביז מיר וועלן די זכיה לקבל פני משיח צדקינו בב"א.

א בריוו פון הרה"ח ר' שמשון לעבאוויטש הי"ד

ב"ה

יום ה' פ' תצוה פה קאלוב Nagy Kallo 1932 February

ליבע מיינע טהייערע קינדירליך אברהם ושרה לעבין איך מאכע אייך בעקאנט אז אייערין טהייערין בריף האבין מיר ערהאלטין מיט גרויסע פריידין מ'לעזון אז איר ב"ה בייא דען בעסטין געזונד הייט דאס זעלבע פאן אונד זאגט קינדירליך מיט צו טהיילין ביז אייבוק אמן.

יעצט ליבע קינדירליך אז ווינדירט מיך זייער וואריס איר שרייבט אז איך האבע נישט גישריבין איך האבע געווארטין אויף אייער שרייבין אין איך האבע באלט גיאנטוואַרט איך קאן אייך שרייבין ליבע קינדערליך אז דאס גאנצע לעבין איז אונץ וועז מיר בעקומען פאן אייך איין שרייבין.

וואריז דיא גישעפטין מייען ליידיר נאך ערגער וויא זענין געגאנגין ביז יעצט ליבע טהיירע קינדירלך אז פרייט אונץ זייער אז השי"ת האט אייך גהאלפין מיט וואס איר ברויכט גיהאלפין צו ווערין יעצט ליבעה טהיירע קינדירלך שרייבע אייך אז נירבאטא רעבין האט חאתונע גימאכט הייטע טאגע מיט ר' פיניליע פין פרעמישליע דער הייליגער בעלזערס איידים עז איזט גיווועזין זייער א שיינע חאתונע מיר זענין אויך גיווועזון איך בין גיבליבון דארטין אויף שבת קודש עז איזט גיווועזון 300 פרעמדע, בלאבאטיש עז איזט געווועזון זייער א שיניר שבת אין הייטע קומט ער אויף קאלוב עז איזט שוין דא אסאך פרעמדע מענטשען וואס וואריטן אויף דעם הייליגון צדיק וד"ל.

ליבע קינדירלך לעבין איך בעט אייך אז עץ זאלט אונץ אפטער שרייבין וואס עץ מאכט אין וואס אייערע ליבע עלטרין לעבין וואז מאכען דארטוען אין וואז דיא שוויגער מאטער (באבע שאשא) פון ירישלים וואס מאכט ווייל זיא האט אונץ שוין לאנגע צייט נישט גישריבען אין וואסערע בוטוען בייא אייך גייט בייא אונץ איזט זייער קאלט איין גרויסער שנע אזא ווינטער איזט שוין לאנגע צייט נישט גיוועזון יעצט.

ליבע טהיירע קינדירלך לעבין, שרייבסט אז שרה לעבין זאגט אסאך, זאל זיין בייא אייך אסאך גיזינד, אסאך קינדערליך, נאר גוטע, אין אסאך געלד, און אסאך גוטץ ביז הונדערט און צוואנציג יאהר, אין פון חיים לייב לעבין ווייסע נאך נישט וועליכער דער רעכטיר זיוויג וועט זיין השי״ת זאל העלפין וויא מיך אין באלד מער האבע וואס צו שרייבין איך גריסין אייך אונד דיין מאטער לעבין זאגט אללע קינדערלך גריסען אייך פין הערצין ביטע טיניף אנטווארט פון אייער פאטער וואס ער ווארט אייך געריז שוין צו זעהן.

שמשון לעבאוויטש

עקסטער גריסע פיר אייערע ליבע עלטירין מיט גישווויסטער און ווינישטע אייך א פריילעכין פורים, אין א כשר׳ן פסח.

שמשון לעבאוויטש

יעצט ליבער אברהם ושרה לעבין איך מוז אייך נאך צו שרייבין ווייל דיינע שוויגיר מאטער לעבין עכל שרה לעבין ווטער זאגט דאס איך האבע נאך ווייניק גישריבין איך זאל נאך איך שרייבין.

שרייבע אייך אז דיא אללע גוטע פריינט וואס האבין דא אין קאלוב גירעט מיט דיר דיא אללע פרעגין זיך נאך וויא דא ביזט אן געקומען אין זייא האלטין זיך גליקלך אז זייא האבין דיא זכיה גיהאט מיט דיר צו רעדין מיט אזא טהייער קינד דא איזט דאס זעלטין צו טרעפין מיט אזוי פיעל קענטיניסין וואס דיא קאנסט און מיר זענין ב״ה אויך זייער צו פרידין מיט דיר ביז הונדערט און צוואנציק יאהר נאר זאל דיר נישט זיין קיין וואנדער ווארום איך שרייבע דיר וויסין זאלסט אז שרה לעבין האט אויך דאס פערדינט זיא איזט נאר גיגאנגען אין גוטע ווענין איר הארץ האט אימער גיציוגון צו גוטין. יעצט ליבער אברהם לעבין פיר עפירדיך דיך מיט איין בריוויל בייא ר׳ ישראל פאלאטשיק ביזט נישט גיוועזין אין דער היים גישען עיין ער אוזט בייא

דיר יא געוועזן.

יעצט ליבער אברהם לעבין דיא אלע גוטע פריינט גריסען דיך מיט שרה לעבין בעניזאם פעטיר ר׳ שלמה קויפמאן, הרב ר׳ מענדילע, ר׳ יהושע פרידמאן, ר׳ אברהם מענדל פרענקעל, ר׳ שלמה יוסף, ר׳ יוסף ש״ב, ר׳ משה אברהם ש״ב, ר׳ הערש גראביר, ר׳ הערצקע נלה, ר׳ לייבוש רויט, ר׳ אליעזער ווינבערגער, ר׳ וואלף פרידמאן, ר׳ ישע׳ רויט, הרב שליט״א מ׳קאלוב, דיא אללע גוטע פריינט לאזין אייך גריסען אין פרעגין וועז עץ וועט קומען נאך צו אונץ בעניזאם מיט שרה לעבין אוז ווינטשע אייך א גוטין שבת פון מיר.

אייער פאטער שמשון לעבאוויטש

יעצט ליבע טהיירע קינדירלך לעבין דאס בעסטע האבע אייך פערגוסען צו שרייבן איך ביטע אייך אז ביידע ביניזאם זאלט איר מאכען א שיינע פאטרע א רוים צינעמין (בילד) אין איינץ שיקען אין איין ברוף ווארום מיר זענין זייער נייגעריק אייך צו זעהן, שרה לעבין אלץ ווייביל וויא שען זיא איזט אוז זאלט אונץ שרייבוז וועז איר קלערט נאך אונז אוז דער היים זיכען ביניזאם אברהם ושרה לעבין עץ זאלט קומען מיט געזינד בלייבט גיזונד ווייל איך אייל מיך צו אקעגין געהן צו דער באן פער דעם הייליגין צדיק מו״ה פינחס טוועראסקי שליט״א אבדק״ק אויסטילא יצ״ו הכונה כעת בק״ק פרעמישלא יצ״ו איך גריסע אייך נאך איין מאל השי״ת זאל העלפין מיר זאלין נחת האבין פין אייך אוז איר פוז אונץ.

שמשון לעבאוויטש

בריוון פון ר' מרדכי פרידמאן ע"ה

ליעבער ברודער יעקב נתן אונד פאמיליע עמו"ש

דיין בריעף האב איך מיט פרייד געלעזען. און איך בעדויער זייער דאס איך קאן נישט מיט אייך צוזאממען זיין אונד זעהן דיינע ליעבע קינדערליך עמו"ש, איך האב געהאט א גרויסע פריידע פון די א בילדער וואס דיא האסט מיר געשיקקט, דיא קינדערלעך זעננען ב"ה גוט ענטוויקקעלט, און איך האב א פרייד וועגנסענס אפען בילד זייא זיא זעהן, ג-ט זאלל געבען דיא מיט דיין ליבע פרידא'ן עמו"ש זאללע זייא לייכט ערצוהען מיט א לייכטע פרנסה און פיל נחת בייא זייא צוא זעהן.

בייא מיר איז קיין בעזאנדער נייעס, אין אללגעמיין אין אויסטראליען איז תמיד דאס זעלבע און יעדע ענדערונג, דער היינט איז עהנליך צום נעכטען, דאס לעבען איז דוא אזוי אהנע תוכן און אהנע א ציעל און בפרט דאס יודישע לעבען, איך ארבייטע אין א דרוקקערריי וויא ביז יעטצט, דאס איינציקע פארטיילהאפטע איז אין אויסטראליען דאס עס איזט דיא גענוג ארבייט, אבער אויך דיא אין אויסטראליען ווירד מען ניכט רייך פון ארבייט, עס איז שוין גענוי א יאהר וויא איך בין דוא און אויסטראליע צום גוטען, אבער עס איז זעהר שווער ציא לעבען אהן א פאמיליע.

פון די ליעבע טאנטע אויס אמעריקע האב איך שרייבען ערהאלטען, און דיא פאריגע בריעפע האט זיע זיך זעהר באקלאגט אויף אייך דאס איהר שרייבט איהר ניכט, אייער ניכט שרייבען האט זיע זעהר געערגערט, און זיע האט דאס באטראכטעט פאר רוגזה פון אייער צד, זעלבסט פארשטענדליך איך האב איהר יעדעס מאהל אויסגערעדט, דאס, דאס וואס איהר ניכט שרייבט איז דארך צייט מאנגעל און נישט דארך א אנדערע סיבה.

נאן יעטצט האב איך געהאט א גרויסע פריידע צוזאממען מיט דער ליעבער טאנטע דאס איהר האט איהר ענדליך געשריעבען אונד יושיע העשיל מיט שושנה'ן האבן איהר געשיקקט א בילד, איך ווילל האפען דאס און דער צוקונפט וועט איהר שרייבער מעהר אפטער, דאמולט וועט איהר מאכען א גרויסע פריידע אונזער טאנטע מלכה עמו"ש איך פארשטיי דאס איהר האט ניכט פיעל צייט, אבער דאך זעהע טראטץ אלע מניעות א שטיקעל צייט איהר ציא ווידמען מיט א פאאר שורות און פון צייט ציא צייט מיט א בילד פאן אייערע קינדערלעך עמו"ש, דיא טאנטע איז ניכט זעהער

געזונט און זיע דארץ א ביסעל פרייד, און וועט זיע וועט פון אייך שרייבען זעהן דאן וועט זיע זיך זעהר פרייען.

מעהר קיין נייעס פיר יעטצט, איך קיסס אייך אללע הערצליך און וויל אייך אללע א כתובה וחתימה טובה און א גאולה שלימה במהרה

מעלב' טו"ב אלול תש"י

אייער מרדכי

ותאמר לאה בגד- בא גדק'

ותאמר לאה באשרי תשנ"ד

בראשית בשביל ישראל

שלום וכל טוב לאחי היקר ר' יושיע העשיל עמו"ש

ולריעתך החשובה שושנה עמו"ש.

שנת תשנ"ג ישאר בזכרונו כשנה של התרוממות הנפש, ב"ה שזכינו להיות בצותא עם אחינו היקר ר' יעקב נתן עמו"ש ורעיתו החשובה פרידה עמו"ש, ה' ישלח לה רפואה שלימה בקרוב במהרה, ולראות נחת ושמחה מבניהם ומצאצי צאצאיהם עד ביאת הגואל ב"ב אמן.

לכל מזל אפילו ספר תורה שבהיכל. הכנסת את הספר תורה בכבוד גדול לבית המדרש קהילה קדושה "נר ישראל" אשר הרב הרוחנו החשוב רב אולמן שליט"א עומד בראש לו יאה ולו נאה.

בקריאת התורה ליום ב' של ראש השנה ראיתי עירבוב של אותיות

בעקידת - יצחק - עקידה - ואלו הן : ויבקע (מלא)
ויעקד (חסר)

אשרי יושבי אשרי העם שככה לו עקב אשר (חסר)

תודה לך בשביל סעודת מצוה בבית הכנסת וכל הנאות שנהנתי, ה׳ יזכה אותך וריעתך שתזכה להרחיב חסד של אמת, תזכו למצוות.

לשנה הבאה אני מאחל לך ולריעתך שושנה עמו״ש לשנה טובה תכתבו ותחתמו וגאולה שלימה בקרוב לכלל ישראל אמן.

ד׳ דעשי״ת שלכם

מרדכי

לכבוד אחי היקר יעקב נתן ורעיתו פרידה עמו״ש

דודה אסתר איז א וואך נאך שבועות געפארען בעזוכען איהר שוועסטער אין דייטשלאנד, בעפאר זיע איז געפארען האב איך זיע געפרעגט אויב זיע האט בדעה צו פאהרען נאך ישראל, האט זיע מיר געזאגט, דאס איז אופהענגיג פון געזונדצושטאנד.

דעם בריעף וואס איך שרייב דיר אין א׳ דסלוחות איז זיע נאך נישט צירוק, מן הסתם וועט זיע זיין צירוק אויף ר״ה.

איך ווארט פון איהר צוהערען נייעס פון אחינו יושיע העשיל ורעותו שושנה עמו״ש, זיי זענען געווען אויף חופש אין נתני׳.

פון ר׳ רפאל בלום׳ס (הגה״ק מקאשוי זצ״ל) זאהן האב איך געליינט אין מארגן זורנאל איך קריג דיא צייטונג יעדע וואך, ה׳ ירחם.

צום נייעם יאהר ווינטש איך דיר און פרידא׳ן עמו״ש

א כתיבה וחתימה טובה

וויא אויך דיא גאנצע משפחה עמו״ש און א גאולה שלימה פאר כלל ישראל.

מרדכי

בריוו פון הרה"ח ר' יעקב דוב פריעדמאנן ע"ה

ב"ה

ג' דסליחות התש"ח,

קאפיש גדול יצ"ו.

תכתב ותחתם לאלתר לחיים טובים כבוד חבירי וידידי הרבני הנגיד ירא שמים מושלם במעלות ומידות וטובות יקרים כש"ת וכו'

מו"ה יעקב נתן פרידמן שליט"א

עם זוגתך היקרה וגם לרבות בנך היקר הנולד לך למז"ט.

אחדשה"ט באה"ר ראשית באתי בזה לברכך ובודאי אל תהי' ברכת הדיוט קלה בעניך על שנה החדשה הבאה עלינו לטובה בכתיבה וחתימה טובה, ושיהי' באמת לכל בני ישראל בכל מקום שהם שנת החולה,,,,, שיהי' בזאת השנה הבאה הגאולה האמיתות עם ביאת משיח צדקינו במהרה ברוב רחמיו וחסדיו אמן.

גם עוד לא ברכתי אותך במזלא טבא על הולדת בנך היקר, הוא בודאי ב"ה היום כבר ילד גדול אבל מזלא טבא בכל עת טוב ע"כ יהא רעוא מן קדם דבשמיא שתזכה לגדלו ולחנכו למצות ומעשים וגם להוליכו בשמחה תחת החופה עם זוגתך היקרה ביחד עם כל ישרא' במדינתינו האמיתית אמן.

הנה בזה גם תקבל היישר כחך וחילך הרם בעד החבילה של מצות קטנה שמסרת אותו בתכלית השלימות לאחותי היקרה, הוא בודאי לא כתבה לך מפני שבושת לכתוב שללשונינו לא יודעת כ"כ בטוב ע"כ לא ד... אחר לא כתבת אעפ"י שלי כותבת עם לשונינו ע"כ בודאי תמחול לה שלא כתבה לך מיד, אלא התערומות עלי שלא כתבתי לך, אלא בודאי אתה יודע באיזה מצב אני שורוי בעת תאמין לי שאינך יכול אפי' אם תרצה לצייר לך מצבינו בפרט הפחד השורה אצלתי בכל יום יותר ע"כ אל תת.. כתבתי לך מיד, אלא עוד הפעם תודה רבה לך... הטרחות שהי' לך עם זאת החבילה וה' ישלם שכרך משלום.

בודאי עתה יודע מצבי בפרוט אצלי, אני נהייתי חתן עם בתו של ר' יושע איינהרן שו"ב דמחלובצה עוד בחוה"מ דסוכות הרבה עלינו כבר, בנתיים היא קבלה כל

הכתבים וגם הוויזע לאמעריקא וגם נסעה לפני ארבע חדשים וגם אני חשבתי לקבלם מיד אחרי׳ ולנסוע מיד אח״כ, אבל באמצע בא לכאן המהפיכה הגדולה בפעבער ונשארתי עד עתה עוד בכאן, וכעת אין נותנים אל הקונזיל אמרקנאי וויזעס לשטו,,, צענטן או ראבינערס ואינו יודע אם רשאי אני להמתין כל כך אולי יתנו, מי יודע אם לא יהי׳ אח״כ עבר זמנו, ולבא לארץ אין אפשרות אלא עם הגנה וקודם לזה צריך לעשות כאן מילטערישען וויצוויק על ששה שבועות עכ״פ ואינו יודע מה לעשות, אם לא זאת ליליך להגנה, מה תאמר כלתי לזה עוד אינו יודע. נא אם תוכל אם ישלך עת להשיב לי דעתך בזה אם לבא עם הגנה שעל ידי פאס וויזום אינו יכול ליליך אלא מי שהוא גדול בשנים היינו יותר מל״ח שנים או שיש לו ילדים קטנים אקוה לתשובה בזה הענין מה דעתך בזה.

יותר אין איתי כעת רק זאת שנקוה לד׳ שבודאי זאת השנה הבאה יהי׳ לנו לאות ולמופת לכל עמינו בית ישרא׳ לטובה שנושע בכל מיני ישועות אמותי בכלל ובפרט.

כ״ד ידידך הנאמן הפובשה״ט באה״ר מאוה ומאחל לך ולכל בני ביתך כתובה וחתימה טובה שלום, פרנסה טובה, חיים טובים וכל טוב סלה

ה״ק יעקב דוב פריעדמאנן

אין בית מאיר

בניך כשתולי זיתים
סביב לשלחנך

אויבשטער בילד

פון רעכטס צו לינקס ר׳ שלמה,
ר׳ חיים לייב, ר׳ שמשון

פון רעכטס צו לינקס ר׳ חיים לייב
ר׳ צבי מאיר

המחבר ביים צוגרייטן דעם בוך

באזוך ביי הרה"ג ר' מנחם אדלער שליט"א רב דביהמ"ד אמרי נועם אין טראנטא יצ"ו
נכד רבינו הגה"צ ר' יואב אדלער הי"ד אב"ד האנשעוויץ והגלילות

הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד

ביי די סעודת מצוה נאך די הכנסת ספר תורה - תשנ"ג

דאס לעבן פון א בחור'ל, פון די ישיבה באנק אין האנשעוויץ ביזן דינען אין סאלאוואקישע מיליטער. בחסדי ובנפלאות ה' האט ער זיך ארויסגעדרייט פון די נאצישע טויט לאגערן און זיך ארום געוואלגערט אין סאלאוואק'אישע שטעטלעך און דערפלעך אונטערן שאטן פון לעבן און טויט.

די ליינער וועלן באגעגענען פיל מיט ניסים ונפלאות וויאזוי דער אויבערשטער האט אים געראטעוועט און ער האט ב"ה זוכה געווען צו זיין פון די לעבן געבליבענע אידן און מיט אויסערגעווענליכע אמונה און בטחון האט ער ווייטער אויפגעשטעלט א דור יראים ושלימים לשם ולתפארת.

Cover Design: FinePoint Graphics 718.486.5550